

Preventivni programi usmjereni na suzbijanje vršnjačkog nasilja u osnovnim školama

Krapić Ivuša, Martina

Master's thesis / Diplomski rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:533798>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-05**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
ODSJEK ZA PEDAGOGIJU

**PREVENTIVNI PROGRAMI USMJERENI NA SUZBIJANJE
VRŠNJAČKOG NASILJA U OSNOVNIM ŠKOLAMA**

DIPLOMSKI RAD

IME I PREZIME STUDENTA: Martina Krapić Ivuša

STUDIJ:diplomski jednopredmetni izvanredni studij pedagogije

MENTOR: prof.dr.sc. Jasminka Zloković

Rijeka, 2016. godina

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Definiranje nasilnog ponašanja	4
2.1. Nasilje u školi	7
2.2. Uzroci nasilnog ponašanja	8
2.2.1. Učinak obitelji na nasilničko ponašanje	9
2.2.2. Individualni čimbenici koji utječu na nastanak nasilnog ponašanja	12
2.2.3. Učinak vršnjaka na nasilno ponašanje	16
2.2.4. Mediji i moderna tehnologija kao izvori i sredstva nasilnog ponašanja	17
2.2.5. Učinak školskih čimbenika na razvoj nasilnog ponašanja	18
3. Vršnjačko nasilje	20
3.1. Tipični nasilnik/ca	21
3.2. Žrtve nasilja	25
3.3. Osoba koja promatra nasilje	29
3.4. Posljedice nasilja među vršnjacima	31
4. Primarna prevencija nasilnog ponašanja u školi	32
4.1. Preventivni programi usmjereni na suzbijanje nasilja u školama	39
4.1.1. "Za sigurno i poticajno okruženje u školama" (UNICEF)	39
4.1.2. CAP (Child Assault Prevention) program	41
4.1.3. "Afirmacijom pozitivnih vrijednosti protiv nasilja"	43
4.1.4. Školski preventivni programi	44
5. Konvencija o pravima djeteta	49
6. Metodologija istraživanja	52
6.1. Problem istraživanja	52
6.2. Cilj istraživanja	52
6.3. Zadaci istraživanja	52
6.4. Hipoteze istraživanja	53
6.5. Metoda istraživanja	54
6.6. Uzorak i vrijeme istraživanja	54
7. Rezultati istraživanja i rasprava	55
8. Zaključak	73
9. Sažetak	77

Summary	79
10.Prilozi	81
11. Literatura	87

1. Uvod

Nasilje je vrlo kompleksan problem. Djeca u školi, ali i izvan nje, mogu biti uzastopno i sustavno uznemiravana i napadana od strane svojih vršnjaka. Često se problem minorizira ili ignorira prebacujući odgovornost na nekog drugog.

Danas nasilje izaziva pojačanu zabrinutost, ne samo u školama već i u obiteljima diljem svijeta. To nije ni nova ni nepoznata pojava. Nasilju je izložen preveliki broj djece, sama njegova okrutnost se povećava što dovodi do sve štetnijih posljedica na zdravlje i dobrobit djece. "Mjesta gdje se nasilje među učenicima najčešće događa su u samoj školi, na prostoru oko škole kao što su igrališta i sl., na putu do škole ili na odlasku kući. Neke statistike u SAD pokazuju da je godišnje preko 6 milijuna dječaka i 4 milijuna djevojčica uključeno u tučnjave na području škole, na igralištima je svakih 7 minuta napadnut neki učenik. U 'kulturi oružja' svaki peti učenik pozna nekog tko nosi oružje u školu. Ubojstva djece koja su počinili drugi učenici šokirali su javnost. U istraživanjima provedenim u Norveškoj došlo se do podatka da je 15% učenika uključeno u problem nasilnik/žrtva. Podaci za druge zemlje su slični, ili veći, iako postoje znatne razlike među školama i sredinama unutar pojedine zemlje" (<http://www.udrugaroditeljapk.hr/kutak-za-sve-koji-rade-s-djecom/117-nasilje-u-koli>). Sukobi među vršnjacima oduvijek postoje, međutim ako se oni riješe na konstruktivan način mogu biti važan izvor učenja, ali ako dođe do suprotnog, takvi sukobi vrlo lako mogu prerasti u nasilje (Bilić, 2012).

Istraživanja nasilja među djecom u školi započela su u skandinavskim zemljama pod terminom mobbing, kojega je uveo školski liječnik Heinemann koristeći ga u kontekstu rasne diskriminacije. Ova riječ proizlazi iz engleske riječi mob, a označuje relativno veliku i anonimnu skupinu ljudi uključenu u djelovanje prema devijantnom pojedincu (Olweus, 1998). Korištenjem ovog termina postojala je opasnost da se u kontekstu nasilja među djecom u školi žrtva označi kao uzrok problema drugih "normalnih" učenika. Stoga Olweus (1998) i drugi autori (Tattum, Farrington, Berkowitz) u objavljivanju radova na engleskom jeziku koriste termine bullying, bully/victimproblems, victimization, sada već i međunarodno prihvaćene.

Nasilje u svim oblicima, bilo da se radi o fizičkom, psihičkom, verbalnom ili seksualnom, pojava je hrvatskog školskog sustava. Ono se manifestira među osobama uključenih u formalno obrazovanje, odnosno između učenika pojedinačno, skupine učenika te učenika i učitelja. Odvija se u različitim dijelovima školskog okruženja, školskim igralištima i dvorištima, stubištima i hodnicima, WC-u i razredu dok učitelj nije ili je prisutan. Mnogi učitelji, kao svakodnevni svjedoci nasilja u školama, smatraju da trebaju postojati konkretni postupci i odredbe na razini svih škola koje bi omogućili smanjenje broja nasilja te da svi

učitelji trebaju odmah reagirati na bilo kakav oblik nasilja te pomoći žrtvi i nasilniku. Nastavnici se vrlo rijetko susreću s problemom nasilja tijekom studija i tijekom različitih oblika stručnih usavršavanja pa samim time i ne znaju kako reagirati u situacijama kad je prisutno nasilje. Zloković (2004: 211) je provela istraživanje čiji je "cilj bio utvrditi intenzitet i oblike nasilja među učenicima u školi kao i učeničku percepciju učiteljevih reakcija na samu pojavu nasilja među djecom. Također, cilj istraživanja je bio i utvrditi učenikov doživljaj nasilja, izostajanje iz škole zbog nasilja te ustanoviti ponavlja li se nasilje tijekom duljeg vremenskog razdoblja. Uzorak istraživanja obuhvaćao je 161 učenika šestog i sedmog razreda u četiri osnovne škole Primorsko-goranske županije. Kao metoda za prikupljanje podataka korišten je upitnik (pitanja zatvorenoga i otvorenog tipa) koji je izrađen za potrebe ispitivanja nasilja među djecom". "Rezultati su pokazali da je 31% ispitanika odgovorilo kako učitelji nisu nikada reagirali na nasilje koje su doživjeli u školi" (Zloković, 2004: 213). Izuzetno je zastrašujući podatak kako gotovo trećina učitelja nije reagirala na nasilje koje se događalo među učenicima. Učitelji možda ne reagiraju jer misle da se radi o uobičajenom dječjem zadirkivanju ili da djeca trebaju sama rješavati svoje probleme. Na taj način kod djece koja su žrtve, stvara se osjećaj neshvaćenosti i nezaštićenosti, a djeci koja su nasilnici, daje se poruka da je njihovo ponašanje prihvatljivo i ispravno. "Percepciju da su nastavnici često reagirali imalo je 19,3% ispitanika. Slijedili su odgovori o povremenom reagiranju učitelja (18% ispitanika), rijetkom reagiranju (11,8% ispitanika), dok 8,8% ispitanika nije znalo odgovoriti je su li nastavnici reagirali ili nisu. Rezultati pokazuju kako su nešto više zastupljeni odgovori o nereagiranju učitelja (36,5% ispitanika) ili rijetkoj reakciji (14,9% ispitanika) što su učenici stariji. Iako se radi tek o jednoj godini razlike među ispitanicima, ovo između ostalog može upućivati na neprepoznavanje nekih situacija nasilja, ali i na moguće mišljenje učitelja o tome da su učenici sedmih razreda 'dovoljno stari' da se obrane sami ili pak na ignoriranje problema ili strah učitelja da se 'umiješa u tuđi problem' " (Zloković, 2004: 213). Zloković (2004) dalje navodi kako nereagiranje na problem, ignoriranje i minoriziranje problema može predstavljati i oblik prešutnog podržavanja nasilja kao pojave koja se može smatrati gotovo jednako opasnom kao i neposredno sudjelovanje u nasilju. Neprimjereno reagiranje ili izostanak očekivane reakcije može biti i posljedica neprepoznavanja problema uslijed nedovoljne bazične edukacije nekih učitelja, nedovoljnog stručnog usavršavanja koja prati aktualne pedagoške probleme.

Nasilje između učenika svakako ne bi trebao biti samo problem učitelja. Djeca tijekom svog rasta i razvoja prolaze kroz mnoge faze traženja i upoznavanja samog sebe te svoje okoline. Osim mogućih genetskih faktora, na ponašanje utječe obitelj, vršnjaci i šira okolina.

Tu bi svakako dominantnu ulogu trebala imati obitelj, zatim prijatelji, mediji, crkva, uzori (prijatelji, vršnjaci). U današnje, "brzo" vrijeme roditelji, odnosno obitelj često ne posvećuju dovoljno vremena i truda kako bi uistinu sudjelovali u odgoju svoga djeteta. Vrlo često tu ulogu preuzima okolina ili mediji. Nažalost, moderno društvo se u većini slučajeva ne može pohvaliti visokim moralnim vrijednostima te je to jedan od razloga nasilnog ponašanja djece i mladih. U svemu tome niti škola ne može biti izolirana. Treba reagirati na vrijeme različitim programima prevencije (Knjaz, Rupčić i Šunda, 2008).

U gotovo svim školama postoje različiti preventivni programi za smanjenje nasilja, koji su dio školskog kurikulumu. Preventivni programi usmjereni na smanjenje nasilja moraju se provoditi kontinuirano, dosljedno te moraju uključiti sve sudionike u odgojno obrazovnom procesu, zajedno s roditeljima i lokalnom zajednicom. Trebaju biti osmišljeni na način da privlače djecu i njihove roditelje da samovoljno sudjeluju u njima, a ne da smatraju to nekom "dosadom" i pravilnikom koji su tek tako dužni "obaviti". Roditelji trebaju biti svjesni da svačije dijete može biti nasilno i da postoji niz faktora koji mogu utjecati na stvaranje nasilja. Razlozi se ne nalaze nužno u obitelji. Roditelje treba navesti na kritičko razmišljanje o problemu nasilja koji je stvaran i koji ima velike razmjere u današnjem svijetu. Osim njih, djecu također treba poticati na kritičko razmišljanje. Na takav način se može doći do ključa uspješne borbe protiv nasilnog ponašanja.

Upravo je vršnjačko nasilje i njegova primarna prevencija tema ovog diplomskog rada. Prikazat će se kako se osnovne škole, odnosno učitelji i stručni suradnici suočavaju s problemom nasilja među vršnjacima, odnosno provode li preventivne programe usmjerene na suzbijanje vršnjačkog nasilja. Također, ispitat će se kojim aktivnostima se provode takvi programi, tko su sudionici, kolika je uključenost i zainteresiranost roditelja i učenika, postoje li poteškoće prilikom provedbe te koji su prijedlozi bolje učinkovitosti i kontinuiranog provođenja preventivnih programa. Rad je podijeljen u dva dijela. Prvi dio rada obuhvaća teorijski prikaz nasilja koji uključuje prikaz uzroka ponašanja, obilježja i znakove tipičnog nasilnika, žrtve nasilja i osobe koja promatra nasilje, posljedice nasilnog ponašanja te preventivne programe u osnovnim školama usmjerene na suzbijanje vršnjačkog nasilja. Drugi dio rada obuhvaća prikaz i obradu rezultata istraživanja te moguće smjernice za kontinuirano i učinkovito provođenje preventivnih programa.

2. Definiranje nasilnog ponašanja

Postoje različiti pristupi u definiranju nasilnog ponašanja. Olweus (1998: 19-20) "nasilje među djecom definira kao opetovanu ili trajnu izloženost učenika negativnim postupcima jednoga učenika ili više njih. Navodi kako se o nasilju kod djece radi samo ako su uključena tri osnovna elementa:

- Negativni postupci – negativan postupak je namjerno nanošenje ozljeda drugoj osobi. Mogu biti fizički i verbalni. Fizičko nasilje je kada netko udara, gura ili sputava drugoga tjelesnim dodirima, dok verbalno uključuje izrugivanje, zadirkivanje, ali i prijetnju. Međutim, treba naglasiti kako se negativni postupci pojavljuju i bez uporabe riječi ili tjelesnog dodira – primjerice u obliku društvene izolacije, kveljenjem, nepristojnim kretnjama ili odbijanjem da se udovolji željama druge osobe.
- Opetovano i trajno – da bi se neki negativan postupak smatrao nasiljem mora se ponavljati i biti trajan. Ovaj uvjet je postavljen u definiciju nasilja kako bi se iz pojave nasilja u školi isključili povremeni beznačajni sukobi između učenika, poput zadirkivanja, a koji su sastavni dio igre i relativno prijateljske naravi.
- Asimetričan odnos snaga – termin nasilništvo se rabi samo ako između učenika postoji nesrazmjer snaga. Stvarni i/ili percipirani nesrazmjer snaga može se javiti u prilikama izravnog nasilništva ako je učenik (žrtva) zaista fizički slabiji u odnosu na učenika (zlostavljača), ako žrtva sebe doživljava fizički ili mentalno slabijom, ako postoji brojčani nesrazmjer između žrtve i zlostavljača. U situacijama neizravnog nasilništva nesrazmjer snaga može se javiti u slučaju izolacije učenika iz grupe, širenju glasina i tome slično".

Lalić (1999: 44) definira nasilno ponašanje "kao uporabu sile ili prijetnja silom koja se izražava kao izravno, tjelesno i neizravno, psihičko nasilje. Odnosi se na narušavanje tjelesnog i moralnog integriteta ljudi i drugih živih bića, oštećivanje i uništavanje predmeta, simbola i objekata. S obzirom da je nasilničko ponašanje složan i ambivalentan proces, ono se može izražavati stvarnom ili zamišljenom radnjom, riječima ili bez riječi, fizičkim djelovanjem, štetom koja se prouzroči sebi ili drugima, oblicima koje društvo ili društvene skupine odobravaju ili ne, gdje žrtva ne zna ili zna za nasilje".

Velki (2013: 2) koristi definiciju australskog znanstvenika Kena Rigby-a (New Perspectives on Bullying, 2002) prema kojoj se vršnjačko nasilje često definira kao oblik

agresivnoga ponašanja u kojem postoji nesrazmjer moći između djeteta nasilnika i djeteta žrtve gdje nasilnik ima veću moć, a takvo ponašanje učestalo se ponavlja".

Krečić, Kovše i Ploj Vrtič (2013: 533) u svom radu navode definiciju autorice Zabukovec Kerin koja definira vršnjačko nasilje "kao namjerno, učestalo korištenje fizičkog, psihološkog i financijskog nasilja podbadača nad drugom djecom ili mladima istih godina. Svrha je vršnjačkog nasilja uplašiti ili nauditi žrtvi te povećati podbadačev osjećaj moći".

U hrvatskom jeziku se za vršnjačko nasilje ili *bullying* koriste termini: nasilje među djecom, zlostavljanje među djecom, vršnjačko nasilje, viktimizacija, školsko nasilje, problem žrtva/zlostavljač. Iako se termin nasilje među djecom najčešće koristi, Olweus (1998) razlikuje termine nasilje i *bullying*. Olweus (1998: 5) nasilje definira kao "agresivno ponašanje gdje napadač koristi svoje tijelo ili neki objekt kako bi nanio (relativno ozbiljnu) povredu ili neugodu drugoj osobi". Također, Žužul (1989) navodi da je nasilje uži pojam od agresije te da se odnosi samo na grubi napad na drugu osobu/osobe koji rezultira izrazitim ozljeđivanjem ili nanošenjem fizičke štete tim osobama. Stoga bi u hrvatskom jeziku bilo primjerenije koristiti termin zlostavljanje među djecom, jer termin zlostavljanje uključuje nanošenje štete fizičkom silom, ali i bez primjene fizičke sile (npr. emocionalno zlostavljanje, zanemarivanje, seksualno zlostavljanje).

Vidljivo je da postoje različiti pristupi definiranju nasilnog ponašanja i to ovisno o struci i teorijskom usmjerenju od kojeg se polazi. Nasilje, kao što se u radu već navelo, postoji oduvijek. O njemu su pisali i mnogi filozofi, kao što su Heraklit i Platon u antici, ili kao što su Darwin, Hobbes, psihoanalitičar Sigmund Freud u novije vrijeme, te mnogi drugi (Lalić, 1999).

Nasilno ponašanje pojavljuje se u svim aspektima života osobe, počevši od obitelji, preko škole sve do slobodnog vremena, a najpodložniji nasilnom rješavanju problema smatraju se mlade osobe koje su u procesu sazrijevanja i formiranja identiteta i životnih stavova. Ciljevi nasilnika različiti su od osobe do osobe. Nekima je u cilju nanijeti štetu i bol, dok je drugima cilj postići nešto, bez obzira na to tko će stradati na tom putu (Bilić, 1999).

Mnoga djeca često su i sustavno uznemiravana i napadana od strane ostale djece, što je često i opisano u mnogim književnim djelima, a mnogi odrasli imaju osobna iskustva o tome iz vlastitih školskih dana. Škola je institucija u kojoj djeca provode sve više vremena i uz obrazovnu funkciju, ona ima i odgojnu, ali isto tako i funkciju prenošenja društveno poželjnih vrijednosti jedne nacije. Međutim, škola je mjesto u kojoj se okuplja velik broj djece, pa samim time često postaje, nažalost i mjesto nasilja među djecom (Prpić, 2006).

U literaturi postoje mnoge podjele nasilja prema vrstama i oblicima. Prema vrstama nasilja, Olweus (1998) navodi podjelu na izravno i neizravno nasilje. Izravno nasilje se prepoznaje po razmjerno otvorenim i direktnim napadima na žrtvu (ruganje, ponižavanje, vrijeđanje, kritiziranje, naređivanje, naguravanje, udaranje, čupanje...), a u neizravno spadaju oblici poput: društvene izolacije, ignoriranja, ogovaranja, nagovaranje drugih da nekome naude.

U znanstveno-stručnoj literaturi navodi se da "postoje dva glavna oblika nasilja, a to su fizičko i verbalno nasilje. Fizičko je nasilje ono koje se najlakše uočava, a uključuje udaranje, štipanje, čupanje, naguravanje i slično. Verbalno nasilje često prati fizičko, a uključuje: vrijeđanje, širenje glasina, zadirkivanje, ismijavanje. Uz prethodno dva navedena, osnovna oblika nasilja, mogu se izdvojiti i četiri podvrste, odnosno četiri podoblika nasilja, a to su:

- Psihičko i emocionalno nasilje koje uključuje namjerno isključivanje žrtve iz zajedničkih aktivnosti razreda ili grupe, nazivanje pogrdnim imenima, širenje glasina s ciljem izolacije, oštećivanje djetetovih stvari. Ovim se postupcima djetetu nanosi duševna bol i sramota
- Seksualno nasilje koje podrazumijeva neželjeni fizički kontakt, spolno uznemiravanje i dobacivanje, uvredljive komentare.
- Kulturalno nasilje koje podrazumijeva vrijeđanje na nacionalnoj, religijskoj i rasnoj osnovi.
- Ekonomsko nasilje koje podrazumijeva krađu i iznuđivanje novca" (Zadravec, 2014: 13).

Nasilje se odvija svjesno, željeno i namjerno. Svrha samog nasilja je povrijediti te izazvati strah kroz prijetnje ili daljnju agresiju ili stvoriti zastrašenost. Nasilništvo je neprijateljska aktivnost. Iako ono može izgledati kao neki kaotični proces, proces koji nema nikakvog reda, ono uvijek u sebi sadržava četiri osnovna elementa:

- Nesrazmjer moći - u ovom elementu nasilnik je ili stariji ili jači, popularniji, bogatiji. Nekad samo broj djece koja združeno zlostavljaju može prouzročiti ovaj nesrazmjer moći. Može se zaključiti da nasilništvo ne uključuje uvijek konflikt samo između dvoje djece koja imaju podjednak stupanj moći.
- Namjera povređivanja – ovdje nasilnik želi nanijeti emocionalnu ili fizičku bol. On očekuje da će njegovi postupci boljeti i uživa u promatranju patnje. Nasilje ne podrazumijeva slučajno nanesenu, već isključivo podrazumijeva želju za povređivanjem druge osobe.

- Prijetnja daljnjom agresijom – nasilje će se nastaviti. Ono nije jednokratni događaj, već postoji velika mogućnost da će se nasilničko ponašanje ponoviti.
- Prestravljenost – cilj nasilja je izazvati prestravljenost koja kasnije postaje i samo sredstvo nasilja. Javlja se kao rezultat sustavnog nasilja koje se koristi da bi se zastrašilo druge i održala dominacija. Nakon što se stvori prestravljenost, nasilnik se može ponašati slobodno, bez straha od okrivljavanja ili odmazde. Žrtva postaje toliko bespomoćna da je vrlo malo vjerojatno da će uzvratiti ili reći nekome za nasilništvo (Coloroso, 2004).

Ono čime se svi mogu složiti i ono što se može zaključiti jest da je nasilje zapravo najekstremniji oblik neprihvatljivog ponašanja među djecom. Nasilje koje se događa stvara negativno ozračje u razredu te uzrokuje brojne poteškoće u ponašanju svih sudionika, i žrtava, i nasilnika ali i promatrača, te na takav način utječe na njihove obrazovne mogućnosti (Zrilić, 2006).

2.1. Nasilje u školi

Na početku rada se već navelo kako je nasilje i zastrašivanje koje se odvija u školama postalo ozbiljan problem diljem svijeta te kako ono na negativan način djeluje na školsku klimu, ometa pravo učenika na dobivanje potrebnog znanja te općenito na njegov cjelokupan razvoj. Takav oblik zlostavljanja i antisocijalno ponašanje pogađa sve socioekonomske, geografske i rasne djelove društva (Profaca, Puhovski i Luca Mrđen, 2005).

U užem smislu, nasilje u školi definira se kao pojava nasilnog ponašanja koje se događa u samoj školi. Ono podrazumijeva nekoliko mogućih odnosa: nasilno ponašanje jednog učenika/učenice prema drugom, nasilno ponašanje jedne grupe prema drugoj grupi učenika/učenica, nasilno ponašanje učenika/učenica prema nastavnicima/nastavnicama i nastavnika/nastavnica prema učenicima/učenicama. Na osnovu ovakvog određenja stiče se dojam da se nasilje u školi definira prema samom mjestu događanja. Međutim, istraživanja su pokazala da se nasilje među djecom događa i u školskom dvorištu, na putu od škole do kuće ili na autobusnim stanicama. Također, ne događa samo među djecom. Sukobi djece i odraslih ili odraslih međusobno (roditelja i nastavnika/nastavnica) potaknuti zbivanjima u školi pojave su koje se ponekad mogu događati i van školskog prostora. Stoga samo mjesto događanja nasilja ne može biti jedini kriterij određenja nasilja u školi. Za razumijevanje ovog pojma veoma je važno imati na umu da je nasilno ponašanje bilo kojeg od navedenih subjekata u

vezi s odnosima u školi i okolnostima u njoj. Svaka pojava vršnjačkog nasilja, međutim, nije direktno vezana za život škole. Dakle, nasilje u školi moglo bi se odrediti kao pojava koja se može dogoditi u vršnjačkoj interakciji među djecom, u interakciji odrasli – dijete, kao i među odraslima, ako je suština nasilnog odnosa u vezi sa životom škole (Krkelj, 2013).

Kad se govori o nasilju u školi, najčešće se spominje vršnjačko nasilje koje poprima ozbiljne posljedice, kako za djecu koja su uključena u krug nasilja (nasilnik, žrtva, promatrači) tako i za roditelje, nastavnike, stručne suradnike i šire društveno okruženje.

2.2. Uzroci nasilnog ponašanja

Postoje brojni etiološki čimbenici koji djeluju na mladu osobu, te koji idu u prilog razvoju poremećaja u ponašanju, odnosno čimbenici koji "usmjeravaju" djecu i mlade prema rizičnom (nasilnom) ponašanju. Činitelji rizika i činitelji zaštite interaktivno djeluju prilikom razvoja svakog djeteta, te stvaraju određenu razinu otpornosti. Te čimbenike moguće je promatrati na različitim razinama djetetova okruženja (Fraser, 1997 prema Ajduković, 1999):

- 1) individualna razina (individualna psihološka i biološka obilježja)
- 2) razina neposrednog okruženja (obitelj, škola, susjedstvo)
- 3) šire socijalno okruženje (lokalna zajednica, regija, država).

Mnoga djeca se nasilno ponašaju jer ne znaju da je takvo ponašanje loše. Oni oponašaju svoju braću, sestre, roditelje, prijatelje ili osobe kojima se dive. Neki ni ne znaju za bolji način komuniciranja sa okolinom, odnosno vršnjacima. Događa se da su i istaknuti u društvu te da im se takav način ponašanja predstavlja kao "in", odnosno kao ponašanje u modi. Neki od njih prolaze kroz teško razdoblje u svom životu, te to pokazuju kroz nasilje, tako da je kod njih nasilničko ponašanje znak nekog problema. Istraživanja pokazuju da djeca koja vrše nasilje vrlo često dolaze iz obitelji u kojima se primjenjuje fizičko kažnjavanje ili nekakav drugi oblik nasilja, pa su djeca usvojila nasilje kao način rješavanja problema. Faktori koji se ističu kao rizični faktori nasilnog ponašanja su: □

- Obitelj (emocionalni odnos roditelja u ranom razvoju bez topline i pravog suosjećanja za dijete i njegove potrebe, popustljivost roditelja, nepostavljanje granice, nedovoljan nadzor djeteta, toleriranje agresivnog ponašanja djeteta te fizičko kažnjavanje djeteta). Individualne osobine djeteta (djeca snažnog temperamenta, impulzivna djeca, agresivna djeca, djeca koja uvijek moraju imati moć i kontrolu, fizički jači dječaci, djeca sa umanjenom sposobnosti suosjećanja).

- Individualna razina ponašanja
- Utjecaj vršnjačke grupe (postaju modeli ponašanja pa čak i nasilnog)
- Utjecaj medija (često i dugotrajno gledanje nasilja smanjuje osjetljivost na posljedice nasilja, te smanjuje suosjećajnost)
- Školsko okruženje (nedostatak bliskosti i prihvaćenosti svih učenika, te međusobnog poštovanja između nastavnika i učenika, i obrnuto, dovode do nasilničkog ponašanja u školi. Nereagirane nastavnika i stručnih suradnika na nasilno ponašanje učenika i loš nadzor u određenim dijelovima olakšavaju nasilnim učenicima da budu nasilni i zastrašuju druge učenike) (Zečević, 2010).

2.2.1. Učinak obitelji na nasilničko ponašanje

Mnogobrojne teorije koje se bave funkcioniranjem obitelji pokušale su objasniti na koji način obitelj utječe na pojavu nasilnog ponašanja među djecom. Teorija privrženosti daje pretpostavku razvoja unutarnjeg radnog modela odnosa u djeteta. Odnos koji nastaje te koji se odvija između djeteta i njegovog skrbnika/roditelja razvija se prema razini kvalitete samog početka interakcije između njih. Iz prvog odnosa dijete stvara sliku odnosa kakav bi trebao biti s drugim osobama. Ta prva iskustva prenosi i na buduće odnose koje će stvarati tijekom svojeg života te će se nastaviti ponašati u skladu svojih očekivanja. Ovakav model ponašanja određuje očekivanja koja osoba kasnije ima u odnosu na samog sebe i druge. Privrženost se oblikuje prema traženim odgovorima i pažnji koju dijete dobiva od svojih skrbnika/roditelja. Ako su roditelji brižni, pažljivi, pružaju djetetu ljubav i znaju odgovoriti na njegove potrebe, dijete će razviti sigurni obrazac privrženosti, imat će povjerenja u ljude oko sebe i znat će kako postupati u novim situacijama. Nasuprot tome, ako roditelji nisu dosljedni i ne odgovaraju na djetetove potrebe te mu ne pružaju dovoljno pažnje i ljubavi, dijete će razviti nesigurni obrazac privrženosti (Bowlby, 1969). Djeca koja su suočena s nesigurnim obrascem privrženosti ne mogu se ili se jako teško snalaze u novim situacijama koje im predstavljaju neugodu i stres, a pažnju od strane skrbnika/roditelja često traže nasilnim ponašanjem. Ona mogu iskazivati izbjegavajuće ili ambivalentno ponašanje prema roditelju (Ainsworth, Blehar, Waters i Wall, 1978 prema Velki, 2012). Mlade osobe, djeca, učenici koji stvore izbjegavajući obrazac privrženosti, na što je utjecalo neodgovarajuća, neodgovorna, neosjećajna skrbnička/roditeljska briga, u novonastalim situacijama te u stanju uznemirenosti izbjegavaju svoje skrbnike/roditelje te rijetko razmjenjuju emocije s njima. Djeca koja imaju, kako se u stručnoj literaturi naziva, ambivalentnu ili anksioznu privrženost upravo zbog

nedosljedne brige njihovih skrbnika/roditelja se u novonastalim situacijama vrlo lako uznemire te nema lakog načina ih utješiti i smiriti, osim toga postaju zabrinuta kretanjima skrbnika/roditelja da ih na kraju stalno prate. U literaturi se novode novija istraživanja koja pokazuju kako postoji još jedan oblik nesigurne privrženosti takozvana dezorganizirana privrženost. Taj novi oblik tipičan je za zlostavljanu djecu za koju ne postoji organizirani obrazac privrženosti. Takva djeca su u novonastalim situacijama zbunjena, uznemirena, anksiozna i pokazuju znakove različitih kontradiktornih privrženih ponašanja. Upravo djeca koja imaju nesigurne obrasce privrženosti češće sudjeluju u nasilnom ponašanju. (Perry, Hodges i Egan, 2001 prema Velki, 2012).

Prema stručno-znanstvenoj literaturi teorija obiteljskih sustava se temelji na tri pretpostavke. Prva pretpostavka ističe kako su obrasci odnosa naučeni samo unutar obitelji te da se prenose kroz generacije. Iduća pretpostavka nadalje tvrdi da je trenutno individualno i obiteljsko ponašanje upravo rezultat takvih naučenih obrazaca odnosa. I posljednja, treća pretpostavka, kaže kako je obiteljski sustav homeostatičan. To znači da promjene u jednom dijelu sustava utječe na cjelokupan sustav (Klever, 2005; Prest i Protinsky, 1993 prema Velki, 2012).

Obitelj je cjelina sama za sebe koja se sastoji od različitih odnosa i interakcija njezinih članova. Karakterizira ju ravnoteža između individualnosti i povezanosti s ostalim članovima obitelji, kohezivnost, odnosno pozitivni i podržavajući odnosi unutar obitelji te autonomija, koja se odnosi na samostalno donošenje odluka i neovisno djelovanje. Problemi koji nastaju unutar jedne obitelji nikada se ne gledaju kao problem jednog pojedinca, tj. jednog člana obitelji, već oni zapravo predstavljaju disfunkciju obitelji kao cjeline. Kada se pojavi konflikt unutar bilo kojeg obiteljskog podsustava (npr. konflikt roditelj-dijete ili konflikti između roditelja), svi ostali obiteljski sustavi te emocionalna klima su pogođeni tim konfliktima (Ingoldsby, Shaw i Garcia, 2001 prema Velki, 2012). Ako u jednoj obitelji postoji više konflikata unutar njezinih različitih podsustava, postoji veća vjerojatnost da će se i dijete ponašati nasilno. Teorija socijalnog učenja (Bandura, 1973 prema Velki, 2012) ističe kako djeca uče modeliranjem ponašanja drugih te potkrjepljivanjem tih ponašanja. Djeca promatraju sve oko sebe, pa tako promatraju i ponašanja osoba koja se nalaze u njihovoj okolini. Ako su u njihovoj obitelji, konflikti, svađe i nasilja česta, ona to prihvaćaju kao prikladan način ponašanja te ga prenose van svoje obitelji, u druge situacije u kojima se nalaze, kao što je npr. škola. (Olweus, 1994 prema Velki, 2012). Osim toga, odobravanjem i potkrjepljivanjem agresivnog ponašanja u obitelji dijete se uči da nasilje može biti sredstvo s kojim postiže cilj. Modeliranje ponašanja ima središnju ulogu i u teoriji prisile (Patterson,

1982 prema Velki, 2012). Prema navedenoj teoriji roditelji nesvjesno potkrjepljuju djetetova agresivna i nepoželjna ponašanja, a zatim ih prestrogo kažnjavaju primjenjujući prisilu. Na taj se način stvara zatvoreni krug prisile, a dijete uči da će ako dovoljno uporno odbija nešto napraviti, na kraju dobiti što želi. Osim toga, promatrajući roditelje kako ga kažnjavaju, dijete uči kako se negativnim ponašanjima, odnosno agresijom i prisilom, može doći do nagrade i postići cilj. Ipak su djeca u ovaj zatvoreni krug prisile češće uvučena zajedno s braćom/sestrama, nego roditeljima. Potkrjepljenje koje dobivaju za negativna ponašanja osigurava da se dijete kontinuirano nastavlja ponašati na isti način. Ova djeca zapravo "treniraju" nasilno ponašanje u obitelji.

Činjenica je da obitelj ima ključnu ulogu u razvoju djeteta. Ona je njegova primarna okolina u kojoj odrasta. Mnoga istraživanja pokazuju kako važnu ulogu u nasilničkom ponašanju djece ima sama struktura obitelji. Ponekad se uspoređuju jednoroditeljske obitelji s dvoroditeljskim, kao i kvaliteta odnosa među samim roditeljima. Velki i Kuterovac Jagodić (2014) navode razne autore koji se bave ovim problematikom kao što su Espelage, Bosworth i Simon (2000) zatim Spriggs i sur., Curtner-Smith (2007), Stassen Berger (2007), Berdondini i Smith (1996), Olweus (1994), Baldry (2003), itd. Iako nije uvjet za nasilno ponašanje, te svako dijete koje odrasta u jednoroditeljskoj obitelji ne postaje nasilno, postoji određena poveznica kako rizični čimbenik za nasilno ponašanje može biti i nedostatak jednog roditelja, najčešće oca. Ponekad se može dogoditi da nedostatak ili odsutnost može postati za dječake rizični činitelj za razvoj nasilničkog ponašanja. Dok se u suprotnom, dvoroditeljske obitelji smatraju zaštitnim faktorom protiv nastanka nasilničkog ponašanja. Ali, ipak to nisu uvjeti da neko dijete postane ili ne postane nasilnom. Mnogo češći, važniji razlog nastajanja nasilničkog ponašanja je ipak odnos kakav roditelji imaju, bez obzira je li riječ o jedno ili dvoroditeljskim obiteljima. U obiteljima nasilne djece majke su češće izolirane i permisivne, dok očevi imaju puno veću moć u obitelji od njih. Nadalje, može se dogoditi da ponekad iz takvih obitelji mogu proizaći i nasilnici koji su ujedno i žrtve nasilja jer neka istraživanja pokazuju kako oni češće imaju majke koje pokazuju ljutnju te nemaju autoritet u obitelji. Općenito, u obiteljima iz koje dolaze nasilna djeca, postoji narušena kvaliteta odnosa i povezanosti između članova obitelji. Kod nasilne djece ili djeca nad kojima se odvija nasilje, roditelji su najčešće slabo ili nimalo uključeni u djetetove aktivnosti, posebno majke. Osim narušenog odnosa, prevladava i negativna emocionalna klima te nedostaje empatija i model koji služi da osjećajno ophođenje s drugima kao i roditeljska emocionalna socijalna podrška. Djeca koja se nasilno ponašaju imaju najmanje roditeljske podrške i njihovi roditelji su najmanje uključeni u njihove aktivnosti. Među njihovim roditeljima prevladavaju svađe,

sukobi, nasilja. Istraživanjima je utvrđeno, kako djeca koja upravo svjedoče nasilju unutar svoje obitelji imaju tri puta veću šansu postati nasilnicima u svojim školama. Velki i Kuterovac Jagodić (2014), također navode kako je jedna od često istraživanih strukturalnih varijabli i socioekonomski status obitelji. Osim toga, istraživanja su pokazala da i socioekonomski status može negativno biti povezan s nasiljem, odnosno da su djeca iz obitelji u kojima su roditelji slabije obrazovani i imaju slabije prihode sklonija nasilju prema vršnjacima. Također i broj djece unutar obitelji može utjecati na nasilničko ponašanje. Djeca iz obitelji s većim brojem djece pokazuju više nasilničkog ponašanja, što je ponovno vezano uz socioekonomski status, jer su takve obitelji često siromašne i imaju niski socioekonomski status. U najvećem broju istraživanja pokazalo se kako je autoritaran roditeljski stil odgoja najbolji prediktor nasilničkog ponašanja u djeteta.

Olweus (1998) u istraživanjima navodi kako nedostatak topline i pažnje povećava vjerojatnost pojave kasnijeg nasilničkog ponašanja i neprijateljstva prema drugima, osobito kod dječaka. Velki i Kuterovac Jagodić (2015), ponovno se pozivaju na razne autore (Palmer i Hollin, 2001; Smith, Twemlow i Hoover, 1999; Schwarts i sur., 1997; Shields i Cicchetti, 2001) te navode kako su djeca čiji su roditelji emocionalno hladni i nedostupni i skloni psihološkoj kontroli u odgoju, pokazuju viši stupanj neprijateljskog ponašanja i agresije. Također, djeca čiji roditelji nisu u stanju uspostaviti jasne granice nasilničkog ponašanja prema vršnjacima, braći, ali i odraslima, tj. permissivni su prema iskazivanju agresije su nasilnija. U obiteljima djece nasilnika roditelji češće kažnjavaju, prijete, koriste prisilu i moć kod uspostavljanja discipline. Takvi načini ponašanja samo pokazuju djeci kako je zapravo agresija prikladan način rješavanja sukoba i to naučeno ponašanje prenose u odnose s vršnjacima.

2.2.2. Individualni čimbenici koji utječu na nastanak nasilnog ponašanja

Šimić (2004) navodi kako se nasilje, tj. agresivnost, kao jedna karakteristika osobnosti jvalja na dvije razine, kao latentna agresivnost i kao manifestna agresivnost. Navodi Žužula, koji je latentnu agresivnost definirao kako relativno trajnu i stabilnu karakteristiku pojedinca da u provocirajućim situacijama reagira porastom emocionalne tenzije i pojavom tendencija za napadom na izvor provokacije (tj. agresivnom motivacijom. prema tome, da bi se iskazalo nasilničko ponašanje, potrebno je da postoji spomenuta agresivna motivacija. U slučajima gdje postoji agresivna motivacija, ne mora uvijek doći i do manifestne agresije iz razloga što se može pojaviti agresivna inhibicija. Latentna agresivnost, kao i agresivna inhibicija funkcije

su vegetativnog živčanog sustava. Razlika između latentne agresivnosti i agresivne inhibicije je u tome što je latentna agresivnost karakteristika koja je uglavnom određena nasljeđem, dok je agresivna inhibicija manje pod utjecajem nasljeđa, a više pod utjecajem samog učenja. Od svih individualnih čimbenika, na nastanak nasilnog ponašanja će prvenstveno utjecati nasljedna i relativno stabilna karakteristika živčanog sustava povećane latentne agresivnosti (motivacije), te karakteristika smanjene agresivne inhibicije, koju je učenjem moguće mijenjati.

Istraživanja nasilja među djecom pokazala su da djeca nasilnici općenito imaju nedostatak empatije prema žrtvama (Olweus, 1998), a što neki autori tumače poteškoćama u prepoznavanju socijalnih znakova iz okoline. U istraživanjima Dodgea, Dodgea i Vaste, Haith i Millera (1998), koje navodi Šimić (2004), pokazuje se kako nasilna djeca češće pripisuju drugima neprijateljske namjere od djece koja ne pokazuju nasilna ponašanja. Također, nasilna djeca teže prepoznaju znakove koja ukazuju da zapravo ne postoje neprijateljske namjere. Iz toga se može zaključiti kako djeca nasilnici veći broj situacija tumače kao neprijateljske ili provocirajuće što na kraju dovodi do izazivanja agresivne motivacije. Ipak, do manifestne agresije ne mora doći ako je učenjem usvojen mehanizam agresivne inhibicije.

Spol i dob su najčešće istraživane individualne dječje osobine povezane s nasilnim ponašanjem. Ranija istraživanja mnogih autora (Björkqvist, 1994; Espelage, Bosworth i Simon, 2000; Knight i sur., 2002) pokazala su kako su dječaci više tjelesno nasilni. U posljednje vrijeme sve se više istražuje relacijsko nasilje (isključivanje iz društva, osvjeđivanje tuđih veza i sl.), gdje su prvotna istraživanja pokazala kako djevojčice češće koriste relacijski oblik vršnjačkog nasilja nego dječaci. Međutim, novija istraživanja (Underwood, 2003; Cardi i sur., 2008), kao i metaanalize pokazuju kako je muški spol značajan prediktor samo fizičkog nasilja, dok se čini kako relacijsko nasilje ipak nije karakteristično za djevojčice, već za dječake. Spolne razlike se očituju i u slabijoj fizičkoj snazi djevojčica, pa se spominje kako se one često koriste indirektnim oblicima nasilja. Osim takvih razlika na biološkoj razini, spominju se i socijalizacijske razine prema kojoj roditelji potkrepljuju izravne oblike nasilnog ponašanja kod dječaka, a obeshrabruju kod djevojčica te se one zato moraju služiti skrivenijim oblicima agresivnog ponašanja (Velki i Kuterovac Jagodić, 2014).

Marušić i Ivanec (2007) ističu spolne razlike u učestalosti i vrstama nasilnog vršnjačkog ponašanja u osnovnim školama. Rezultati ukazuju na činjenicu da su dječaci češći počinitelji vršnjačkog nasilja te da se prema njima odvija više fizičkoga nasilja nego na djevojčicama. Zaključuje se da je nasilje najekstremniji oblik neprihvatljivog ponašanja djece.

Ono utječe na njihove obrazovne mogućnosti, stvara negativno ozračje u razredu i uzrokuje brojne poteškoće u ponašanju svih sudionika, te predlaže povećan broj stručnjaka za prevenciju nasilnog ponašanje. Pokazuje se da su dječaci nasilniji od djevojčica te da su učenici mlađe dobi manje skloni nasilju od učenika starije dobi. U suprotnom, djeca koja se osjećaju prihvaćenom od razreda i svojih vršnjaka čine manje nasilja od djece koja se smatraju odbačenima.

McCoy i Keen (2009 prema Bilić, Buljan Flander i Hrpka, 2012) navode da će mlađa djeca češće biti žrtve nasilja nego starija jer su ranjivija, odnosno ovisnija o roditeljima i starijima. Samim time što su fizički slabiji, ne znaju prepoznati opasne situacije, a zlostavljači (nasilnici) ih biraju jer će rijetko progovoriti da su žrtve nasilja.

Postoje zaista mnogi činitelji koji mogu utjecati na razvoj nasilnog ponašanja, ali koji takvu djecu jednostavno čine sklonijima nasilnom ponašanju ili čak sklonijima u primanju nasilnog ponašanje od strane drugih. To mogu biti neke psihološke značajke, neki emocionalni problemi, kao i zdravstveni status (Velki i Kuterovac Jagodić, 2014).

Velki i Kuterovac Jagodić (2014), nadalje navode autore Espelage, Mebane i Swearer (2004) u čijim se radovima ponovno pokazalo kako djeci nasilnicima nedostaje empatije, ali ponovno postoji razlika između dječaka i djevojčica. Djevojčice ipak imaju višu razinu empatije, koja uključuju emocionalnu i kognitivnu komponentu. Osim toga, djeca s većom razinom empatične brige (afektivna komponenta) nasilničko ponašanje prema vršnjacima procjenjuju negativnije, a i sama čine manje nasilja od djece s manjom razinom empatičke brige. "Počinitelji nasilja-žrtve također pokazuju manje brižnog ponašanja i manje osjetljivosti prema emocijama drugih, isto kao i počinitelji nasilja, što upućuje na deficit u afektivnoj komponenti empatije kod nasilne djece općenito" (Espelage, Mebane i Swearer, 2004 prema Velki i Kuterovac Jagodić, 2014: 38).

Velki i Kuterovac Jagodić (2014) dalje navode istraživanja Marini, Dane i Bosacki (2006), Perry, Williard i Perry(1990), Aluede i sur (2008), Kashani, Dueser i Reid (1991), Barrett i sur. (1996) koji ističu kako nasilnici agresiju smatraju uobičajenim obrascem ponašanja te kako očekuju uspjeh kada se nasilno ponašaju i kako ne očekuju negativne posljedice za svoja djela. Također je utvrđeno kako djeca vrtićke i mlađe školske dobi općenito pokazuju više negativnih stavova i vjerovanja o nasilju, dok pri ulasku u adolescenciju ti stavovi postaju sve manje negativni. Upravo je to i u skladu s porastom nasilnog ponašanja s porastom djetetove dobi tijekom adolescencije. Internalizirani emocionalni problemi poput depresivnosti i anksioznosti također imaju ulogu u nasilničkom ponašanju. Utvrđeni su i simptomi depresivnosti kod svih sudionika nasilnog ponašanja bez

obzira na njihov status. Pokazalo se i kako postoji značajna povezanost između anksioznosti i verbalnog i tjelesnog nasilja. Za neku djecu anksioznost može predstavljati slabost koju pokušavaju kompenzirati nasiljem prema vršnjacima. Također, anksioznost povećava djetetovu osjetljivost na znakove opasnosti u interpersonalnim situacijama što ponovno vodi k češćim nasilnim reakcijama. Često se dogodi da nasilna anksiozna djeca krivo shvaćaju neutralne situacije kao prijeteće i zbog toga nasilno reaguju.

Hiperaktivna djeca, posebice ona s izraženom impulzivnošću, često su uključena u nasilje. Djeca koja su impulzivna imaju jako nizak prag na frustraciju, pa nije neuobičajeno da ona često neprikladno nasiljem reaguju i situacijama koje su zapravo neutralne. Djeca koja uz to još imaju i motoričke smetnje, poteškoće u učenju te koja su imala ozljede glave i perinatalne komplikacije također su rizičnija za razvoj nasilja i delinkvencije (Velki i Kuterovac Jagodić, 2014).

Ovdje treba spomenuti i emocionalnu inteligenciju. Emocionalna inteligencija je, kako su naveli Salovey i Sluyter (1999), koje spominju Krulić i Velki (2014), zapravo sposobnost preciznog uočavanja, procjene i izražavanja emocija. To je sposobnost pristupa i/ili priziva osjećaja kad oni olakšavaju razmišljanja. Emocionalna inteligencija je i sposobnost razumijevanja emocija i emocionalnih spoznaja te sposobnost regulacije emocija sa svrhom pomaganja emocionalnom i intelektualnom razvoju.

Krulić i Velki (2014) navode istraživanje Mayer, Salovey i Caruso (2004) koji su na temelju rezultata brojnih istraživanja stekli uvid kako zapravo postoji jedinstveni obrazac odnosa između nasilnog ponašanja i emocionalne inteligencije. Niža razina emocionalne inteligencije dovodi do većeg broja nasilnog ponašanja, te u suprotnom viša razina emocionalne inteligencije znači manje nasilnog ponašanja, ali i drugih problema vezanih uz ponašanja. Kao temelj razumijevanja i rješavanja problema je sposobnost prepoznavanja značenja emocija i njihovih veza, a na to se upravo i odnosi emocionalna inteligencija, očekivano je da će osobe koje imaju razvijeniju emocionalnu inteligenciju koristiti mirnije načine rješavanja određenog sukoba te da će na sve načine pokušati izbjeći iskazivanje agresije.

Individualni čimbenici koji utječu na nastanak nasilnog ponašanja su i snižene intelektualne sposobnosti, slabiji školski uspjeh, dok suprotno, natprosječna intelektualna sposobnost i iznimna akademska postignuća su čimbenici koji pojedince, u ovom slučaju djecu, često dovodu do toga da postanu žrtve nasilja. Takve pretpostavke su potvrđene i istraživanjima koja su u svom radu prikazali Velki i Kuterovac Jagodić (2014). Ono što treba navesti i što je pokazano u spomenutim istraživanjima, jest i to da oni koji su natprosječno

inteligenti i oni koji imaju bolji školski uspjeh također mogu biti i sami nasilnici, što je u skladu s rezultatima prema kojima su neki nasilnici posebno socijalno vješti i inteligentni te mogu manipulirati pomagačima u nasilnom ponašanju i znalački odabirati najosjetljivije žrtve.

2.2.3. Učinak vršnjaka na nasilno ponašanje

Velki i Vrdoljak (2012), koristeći se drugim autorima (Pellegrini, Bartini i Brooks, 1999; Bagwell i Coie, 2004; Parkhurst i Hopmeyer, 2007 itd.), opisuju odnos nasilne djece i vršnjaka. Uobičajeno je da se djeca češće druže s vršnjacima koji imaju njima slične interese i reputaciju kao i oni sami. Agresivna djeca često imaju više prijatelja koja kao i oni vole kršiti pravila. Pronalaze prijatelje koji imaju slične karakteristike, osobine, interese i obrasce ponašanja, prijatelje koji zapravo podupiru njihova nasilnička ponašanja. Vrlo često se događa da su zapravo nasilna djeca popularna, posebno tijekom adolescencije. Ovdje treba navesti da postoji spolna razlika. Ovo se više odnosi na dječake nego na djevojčice, jer se njihovo nasilno ponašanje ne smatra normativnim ponašanjem. Iako su istraživanja potvrdila kako su nasilna djeca prihvaćena te često i popularna to ne znači da su zapravo omiljena u društvu, posebno ako je riječ o djeci koja su tjelesno nasilna.

Prema istraživanjima koja u svom radu navodi Vejmeka (2012), vidljivo je kako su vršnjaci ključan element u složenom kontekstu nasilja među vršnjacima. Samo nasilje je u većini slučajeva grupni događaj, a vršnjački utjecaj može biti negativnog karaktera. Osim podrške i prijateljstva koji su navedeni kao pozitivni elementi odnosa među vršnjacima stručnjaci se slažu da ti elementi mogu itekako imati i negativne posljedice. Sudjelovanje u grupi vršnjaka nije jednostavna stvar, ona može biti kompleksa i ponekad izvor stresa za mladu osobu. Druženje s vršnjacima može potaknuti razvoj problema u mentalnom zdravlju adolescenta, ali može izazvati i psihičke probleme poput depresije. Što djeca sve više idu prema adolescentnim godinama to je jači utjecaj vršnjačke grupe na njihovo ponašanje. To samo dodatno pokazuje kako zapravo može biti izuzetna moć raznih grupa koje odgovaraju različitim potrebama svojih članova. Ta moć može djelovati i negativno na ljude na način da su članovi manipulirani ili se prepoznaju po nasilju i agresiji. Ono što se sa sigurnošću može istaknuti jest da grupe utječu na mišljenja koja ljudi stvaraju o drugima. Istraživanja su pokazala da je nasilje među mladim osobama grupni fenomen u kojem su u 85% slučajeva prisutni vršnjaci, nadalje u čak 81% vršnjaci su ti koji dodatno potiču na stvaranje nasilničkog ponašanja, dok nažalost u samo 11% slučajeva vršnjaci interveniraju na način da zaštite žrtvu.

Na početku poglavlja se istaknulo kako se mladi druže sa sličnima sebi te od svojih vršnjaka traže podršku za svoja ponašanja i razmišljanja. Vejmelka (2012) dalje navodi kako su i ostali autori u svojim istraživanjima naveli da nasilnici prepoznaju da u nasilnom ponašanju sudjeluju i njihovi prijatelji. Stručnjaci se slažu da je kod mladih osoba, posebno adolescenata, prisutna želja za stjecanjem socijalnog statusa i pozicije moći u grupi te da bi čak trećina njih umjesto bliskog prijatelja radije izabrala moćniji status u grupi. Nasilnici, svojim ponašanjem sebi omogućavaju takav status, status moćne i popularne osobe te svoje nasilno ponašanje koriste da bi zadržali svoj status, a i često da bi ga i povećali. Adolescentima je važno koji imaju status u grupi, a popularnost nosi brojne povlastice. Osim toga, važna im je i povratna informacija koju dobivaju od strane svojih vršnjaka, kao i njihovo prihvaćanje, poštovanje i divljenje.

2.2.4. Mediji i moderna tehnologija kao izvori i sredstva nasilnog ponašanja

Sve više autora (Anderson, Bushman, 2001; Gentile i sur., 2004.; Gentile, Saleem, Anderson, 2007.; Whitaker, Bushman, 2009.; Anderson i sur., 2010) piše o medijima kao čimbeniku socijalizacije koji dominiraju životima djece diljem svijeta. Televizija, filmovi, računalne igrice te internet se smatraju medijima u kojima javnost i znanstvenici sve više vide utjecaj na neprihvatljive oblike ponašanja sve većeg broja djece. Veliki broj provedenih istraživanja i eksperimenata, korelacijskih i longitudinalnih, ukazuje na negativnu povezanost između medijskog nasilja i ponašanja koja uključuju postupke ili namjeru povrjeđivanja ili oštećivanja drugih, a najčešće je riječ o vršnjacima, što navodi Sokač (2014).

Novi mediji postali su relevantna "društvena institucija" u socijalizacijskom procesu. postavlja se pitanje koji su mediji djeci najprivlačniji. Statistike pokazuju da djeca najviše vremena provode pred televizorom. Bez obzira na pozitivne učinke televizijskih ekrana, vrlo važno je upozoriti na loše utjecaje kako televizije tako i drugih medija. Televizijski sadržaji ne samo da obiluju nasilnim scenama, nego mijenjaju način percepcije stvarnosti i osobito su ozbiljna zaprjeka u razlučivanju mašte od stvarnosti, poglavito kod djece. Nasilno ponašanje koje se u medijima prikazuje s mnogo detalja i objavljuje na naslovnica, televizijskim ekranima i web-portalima može proizvesti imitiranje nasilnog ponašanja. Vrlo je važno kako se u medijima prezentiraju nasilne radnje i kako ih se komentira (Mandarić, 2012).

Sindik (2012) navodi da prosječno dijete može zaista postati agresivnije samo zbog gledanja uobičajenog televizijskog programa, a što su potvrdili mnogi autori (Eron i Huesmann, 1986; Huesmann, Lagerpetz i Eron, 1984; Huesmann, 1986). Već je navedeno

kako djeca promatraju te oponašaju druge, tako ona promatraju nasilne sadržaje koje vide. Promatranje nasilja djeluje na više načina. Često se na televizijski programima pokazuju nasilna ponašanja, tzv dobrih likova koji svojim agresivnim postupcima dolaze do pozitivnih ciljeva. Na takav način se može dogoditi da zbog televizijskog nasilja djeca postaju toleratnija prema nasilju te im ono sve manje smeta. Također je istraživanjima pokazano kako osim što televizija potiče nasilje, nasilna djeca su i sklonija gledati televizijske programe u kojima ima više nasilja. Bilić (2010) navodi da razlika između televizijskog, filmskog nasilja i nasilja u takvim igricama jest da djeca u ovom slučaju nisu samo pasivni primatelji, već najčešće aktivno sudjeluju i sukreiraju nasilje, tj. uključena su u nasilni svijet. Veliki broj istraživača ističe da je utjecaj računalnih i video igrica na nasilno ponašanje potencijalno moćniji od izloženosti nasilju na TV i filmskim ekranima.

Novi prostor koji su mladi pronašli da bi provodili svoje nasilje je virtualni svijet. Svoje nasilje provode putem novog oblika izražavanja, tzv. *cyber-nasilje*. Novi oblik nasilja svakodnevno širi svoje područje i umrežava sve više djece i mladih. Ovim oblikom nasilja, precizniji naziv *cyber-bullying* ili elektroničko zlostavljanje, stručnjaci su se intezivnije počeli baviti početkom 21. stoljeća. Ovaj oblik nasilja služi se elektroničkom poštom, blogovima, MMS porukama i SMS porukama, telefonima, web-stranicama Adolescentsko nasilje iz škole i ulici sve više premješta u virtualni svijet, tj. na internet. Taj novi oblik nasilja ne razlikuje se puno od adolescentskog nasilja s kojim smo do sada upoznali. Razlika je samo u korištenju sredstava kojima se ono ostvaruje. Razlog zbog kojeg se mnogi adolescenti i mladi upuštaju se u virtualno nasilje je anonimnost. Korištenje različitih lozinki i lažnih imena omogućuje jednostavno skrivanje vlastitog identiteta. Takav način nasilja iziskuje puno manje energije i osobnog riskiranja. Puno je jednostavnije napadati drugu osobu kada si sakriven 'iza ekrana' nego se s njime izravno suočiti. Takav oblik nasilja ima još gore posljedice, ne samo na žrtvu nasilja već i na samog nasilnika. Upravo zbog toga što nasilnik djeluje iza ekrana, nije u potpunosti svjestan štete koju nanosi drugoj osobi. Razvoj novih tehnologija omogućio je djeci i mladima tu tzv. navodnu nevidljivost, zapravo iluziju o anonimnosti i nevidljivosti. To mlade ohrabruje jer su uvjereni da ih je veoma teško otkriti, a time im slabi senzibilnost i empatija u odnosu na štetu koju nanose drugome (Mandarić, 2012).

2.2.5. Učinak školskih čimbenika na razvoj nasilnog ponašanja

Jedan od najznačajnijih čimbenika u životu djeteta je škola. Ona je prva institucija s kojom dijete dolazi u kontakt nakon obitelji te ima na djetetov razvoj najveći utjecaj. Djeca u

školi provode najveći dio svog vremena i to u najosjetljivijem razdoblju svog života. Djeca u tom razdoblju rastu, razvijaju se i tada je škola najplodnije tlo za različite utjecaje izvana, jednako i za pozitivne i za negativne (Zubak, 2007).

Vrselja, Sučić i Franc (2009) ističu kako je rizični čimbenik vezan za školu, a koji ima utjecaja na stvaranje nasilnog ponašanja, upravo slab školski uspjeh. Rezultati su pokazali da je slabiji školski uspjeh kod srednjoškolaca bio povezan s većom zastupljenosti svih vrsta ponašanja koja su neprihvaćena u društvu. Osim toga, slabiji školski uspjeh povezan je s vremenom započinjanja, samom učestalošću i ozbiljnošću delinkventnoga ponašanja, i to neovisno o socioekonomskom statusu i spolu učenika.

Djeca su u školi u stalnoj interakciji s nastavnicima i vršnjacima. Osim stjecanja formalnog znanja, oni u školi oblikuju sliku o sebi i o svijetu u kojem žive. Velki i Kuterovac Jagodić (2014) navode istraživanja u kojima je pokazano kako učitelji i predmetni nastavnici djeci koja se nasilno ponašaju daju više negativnih i manje stabilnih povratnih informacija što kasnije vodi i lošijem školskom uspjehu. A s druge strane, djeca koja zbog svog školskog neuspjeha izostaju ili na kraju odustaju od školovanja, a nisu u početku bila sklona nasilnom ponašanju, kasnije postaju sklonija nasilju i delikvenciji. Također je utvrđena i negativna povezanost između uključenosti učenika u nasilje (bilo kao žrtve ili počinitelji nasilja) i školske kompetencije. Posebno kod muških adolescenata se školski neuspjeh pokazao jako rizičnim čimbenikom za razvoj nasilničkog ponašanja.

Uz slabiji školski uspjeh, kao rizični čimbenici nasilnog (devijantnog) ponašanja navode se i slaba predanost školi, niske obrazovne aspiracije i slaba motivacija učenika (Loeber i Farrington, 2000 prema Vrselja, Sučić i Franc, 2009).

Suprotno negativnom učinku, Vrselja, Sučić i Franc (2009) navode istraživanja, Hawkins i sur. (1998), Hirschi (2003), Lipsey i Derzon (1998), Loeber i Farrington (2000), Daigle i sur. (2007), Hart i sur. (2007) itd., koja pokazuju zaštitne čimbenike vezane za školu. Među njima se najviše ističu predanost školi te želja za sudjelovanjem u školskim i konvencionalnim aktivnostima. Pretpostavlja se da će djeca koja su razvila predanost školi konformirati normama i vrijednostima koje škola promovira, što smanjuje vjerojatnost pojave i razvoja antisocijalnoga ponašanja. Novija istraživanja pokazuju da je privrženost školi relativno važniji zaštitni čimbenik kod djevojčica nego kod dječaka, iako njihova različita uloga može ovisiti o tome radi li se o nasilnom ili nenasilnom ponašanju.

Rezultati brojnih istraživanja također potvrđuju utjecaj različitih elemenata školske klime na pojavu nasilnih oblika ponašanja među učenicima. U pregledu empirijski utvrđenih efekata ovoga odnosa Puzić, Baronović i Doolan (2011) daju prikaz istraživanja Holtappels i

Meiera (2000) gdje se ističe kako zapravo pritisak za prilagodbom i negativni socijalni odnosi u školi utječu na devijantno ponašanje u školi, da nezainteresiranost nastavnika i nesudjelovanje učenika u životu škole utječu na pojavu nasilnog ponašanja, te da dosada i averzija prema školi mogu biti povezani s nasiljem i vandalizmom u školi. Rezultati njihovih istraživanja su pokazali da škole s manje fizičkog i verbalnog nasilja karakterizira prvenstveno proaktivni angažman nastavnika odnosno pozitivni socijalni odnosi i grupna kohezija učenika.

3. Vršnjačko nasilje

Zadnjih godina vršnjačko nasilje postaje sve češća tema istraživača, kako u svijetu tako i u Hrvatskoj. Interes za tu temu porastao je iz razloga što velikom brzinom dolazi do širenja nasilja posljednjih godina, kako u školama, tako i izvan nje. Rajhvan Bulat i Ajduković (2012) navode kako se vršnjačko nasilje smatra najčešćim oblikom nasilja među mladima, a koje može prerasti u ekstremne oblike antisocijalnog ponašanja. Za mlade osobe, djecu i adolescente, koji su podvrgnuti vršnjačkom nasilju koje ima elemente traumatskog događaja ono može predstavljati ozbiljne posljedice za njihovo psihičko i fizičko zdravlje.

Vršnjačko zlostavljanje podrazumijeva ponašanje kojem je cilj povrijediti nekoga te mu nanijeti štetu. Obilježava ga ponavljanje i razlika u tjelesnoj i psihološkoj snazi koja se javlja između zlostavljača i djeteta nad kojem se nasilje odvija (Sesar, Sesar i Dodaj, 2012).

Olweus (1998) navodi da je dijete zlostavljano kada je ono podvrgnuto učestalo nasilju i kada je trajno izloženo negativnim postupcima od strane jednog djeteta ili više djece. U okviru definicije ističu se tri bitna elementa: trajanje, negativni postupci i neravnotežan odnos snaga. Premda se nasilništvom može smatrati i pojedini slučaj ozbiljnog nasilja, u definiciji se ipak naglašava trajnost i ponavljanje negativnih postupaka. Pod negativnim postupcima podrazumijeva se djelovanje pojedinca kada on namjerno zadaje ili nastoji zadati ozljedu ili bilo kakvu neugodnost drugom pojedincu. Dijete koje je izloženo nasilju teško se brani i donekle je bespomoćno u odnosu prema onome tko se nasilno ponaša.

Rigby (2002 prema Sesar, 2011) smatra da se o vršnjačkom nasilju treba razmišljati kao o aktivnosti koja se javlja uzduž kontinuuma težine. Također, smatra da nije lako postići dogovor o tome što predstavlja blage, umjerene i ekstremne forme vršnjačkog nasilja. To je djelomično zbog toga što posljedice različitih oblika vršnjačkog nasilja mogu varirati od osobe do osobe. Neka osoba može biti povrijeđena zadirkivanjem na neku temu na koju je ona visoko osjetljiva, ali istovremeno se ta ista osoba ne mora osjećati povrijeđeno ako je

doživjela blagi fizički napad. Kriteriji koji bi se trebali uzeti u obzir kada se prosuđuje o ozbiljnosti nekog nasilnog ponašanja su:

- oblik nasilnog ponašanja (blago zadirkivanje nasuprot tjelesnom napadu)
- trajanje nasilja (traje li kraće ili duže razdoblje)
- frekvencija nasilnog ponašanja (događa li se dnevno, tjedno ili manje često).

Rigby (2002 prema Sesar, 2011) dalje navodi da manje ozbiljno nasilje podrazumijeva periodično zadirkivanje, nazivanje podrugljivim imenima i situacijsko isključivanje. Ono može biti neugodno, može eskalirati, a zatim uključivati i ozbiljnije oblike nasilja. Većinom se vršnjačko nasilje odvija na navedenoj razini, odnosno, uključuje zadirkivanje, nazivanje podrugljivim imenima i isključivanje iz društva. Umjereno ozbiljno vršnjačko nasilje podrazumijeva slučajeve kada je dijete kroz neko vrijeme subjekt sustavnih i bolnih oblika zlostavljanja. To može uključivati okrutno ruganje, kontinuirano isključivanje, prijetnje ili neke relativno umjerene oblike tjelesnog zlostavljanja npr. guranje ili udaranje. Teški oblici nasilja javljaju se kada je zlostavljanje posebno okrutno i intenzivno, osobito ako se javlja u nekom produženom razdoblju i kada je jako uznemiravajuće za dijete koje je izloženo nasilju. Ono često uključuje ozbiljne oblike tjelesnog napada, ali o teškim oblicima nasilja možemo govoriti i u slučajevima kada netjelesni oblici vršnjačkog nasilja uključuju gotovo potpuno ili potpuno isključivanje iz grupe.

3.1. Tipični nasilnik/ca

Olewus (1998) navodi kako je osobina tipičnog nasilnika agresivnost, kako prema vršnjacima, tako i prema odraslima (nastavnicima i roditeljima). Za razliku od ostalih učenika, nasilnici imaju pozitivnije stajalište prema nasilju i korištenju nasilnih sredstava. Često im je svojstvena naglost i snažna potreba da vladaju drugima, imaju malo sućuti prema žrtvi te imaju razvijeno pozitivno mišljenje o sebi.

Postoji veliki broj razloga zašto neka djeca koriste svoje talente i sposobnosti za zlostavljanje drugih. Ne postoji faktor koji bi otkrio cjelokupnu sliku problema. Nitko se ne rađa kao nasilnik. Genetski se može imati temperament, ali to je samo jedan od faktora. Treba razmotriti i druge faktore kao što su obiteljska atmosfera, školski život, zajednica i kultura (uključujući medije), koji dopuštaju ili potiču nasilno ponašanje. ono u što smo u potpunosti sigurni je da se nasilno ponašanje uči, nasilnici uče kako postati nasilnici (Prpić, 2006).

Iako se razlikuju po načinima i metodama nasilništva, svi nasilnici imaju neke zajedničke crte (Coloroso, 2004: 39)

- „vole dominirati nad drugima
- vole iskorištavati druge kako bi dobili ono što žele
- teško im je sagledati situaciju iz perspektive druge osobe
- zaokupljeni su isključivo svojim željama i zadovoljstvom te ne mare za potrebe, prava i osjećaje drugih
- skloni su ozljeđivanju druge djece kad roditelji ili druge odrasle osobe nisu u blizini
- projiciraju svoje vlastite neadekvatnosti na svoje mete kroz okrivljavanje, kritiku i lažne optužbe
- odbijaju preuzeti odgovornost za svoje ponašanje
- nedostaje im uvid, tj. sposobnost predviđanja i shvaćanja kratkoročnih, dugoročnih i mogućih nenamjernih posljedica njihovog trenutnog ponašanja
- gladni su "pažnje".

Sudionici u krugu nasilja nose sa sobom stereotip, kako fizičkog izgleda, tako i socijalnih vještina, jer su fizički jači, što određuje pobjedu, dok je žrtva slabija i uvijek gubi (Zrilić, 2006).

Pokazalo se da nasilnici imaju lošije psihosocijalno funkcioniranje u odnosu na ostalu djecu u razredu te da imaju poteškoće u prilagodbi na školu, manje potpore od strane nastavnika te da ih nastavnici procjenjuju kao "teže", odnosno frustrirajuće pojedince u razredu (Sesar, 2011).

Sesar (2011) navodi rezultate istraživanja (Sutton, 1998; Baron-Cohen i sur., 1999; Field, 1999; Slee i Rigby, 1993; itd.) koji su pokazali kako su kod djece koja pri zlostavljaju koriste verbalne oblike nasilja utvrđene više kognitivne sposobnosti u odnosu na djecu koja ni na koji način ne sudjeluju u nasilnom ponašanju te da djeca koja pri zlostavljanju koriste tjelesne oblike nasilnog ponašanja imaju niže kognitivne sposobnosti u odnosu na djecu isključenu iz nasilnog ponašanja. Nasilnicima nedostaje razumijevanje za ono što im se reče, lošije prosuđuju, nedostaje im selektivnog pamćenja, često su sumnjičavi, nekreativni, te imaju kompulzivnu potrebu kontroliranja drugih. Nekad su i opsjednuti čistoćom. Nasilnici smatraju da će postići uspjeh jedino na način da upotrebljavaju svoju agresiju. Nisu osjetljivi na nanošenje boli i patnje. Informacije o svojim žrtvama procesiraju na rigidan i automatski način. Izbor žrtve opravdavaju provokacijom od strane žrtve ili jednostavno zato što ne vole osobu koju biraju za žrtvu. Takođe su nasilnici u odnosu na ostale sudionike vršnjačkog nasilja emocionalno nezreliji. Često imaju poteškoća u uspostavljanju i održavanju intimnih odnosa, manje su empatični, imaju česte promjene raspoloženja, nedosljedni su, lako se

razljute, impulzivniji su i nemaju osjećaj krivnje ili grižnje savjesti. Osim toga, depresivnost i suicidalne misli se čeće javljaju kod djece koja se nasilno ponašaju. Također su nasilnici, točnije djeca koja se nasilno ponašaju prema svojim vršnjacima, neprijateljski nastrojena prema drugoj djeci, manje su socijalno osjetljivi i kooperativni, imaju pozitivne stavove prema nasilju i skloni su agresivnosti, impulzivnosti i dominantnosti u socijalnim odnosima.

Uz niz zajedničkih karakteristika američki znanstvenici tijekom svojih istraživanja naišli su na više tipova nasilnika (Coloroso, 2004):

- samouvjereni (reagiraju munjevito, osjećaju se superiornijim od svojih vršnjaka što može stvoriti krivu sliku kod ostale djece, pa mu se dive zbog odlučnosti i jake ličnosti)
- socijalni nasilnici (koriste glasine, verbalne uvrede kako bi svoje žrtve izbacili iz socijalnih aktivnosti)
- oboružani nasilnik (traži priliku za zlostavljanje kad ga nitko ne vidi, naizgled miran, ali hladan i bezosjećajan)
- hiperaktivni nasilnik (okrivljuje druge za svoje ispade, uglavnom imaju poteškoća u učenju i slabe ocjene, ljubomorni su na drugu djecu, te reagiraju agresijom i na male provokacije)
- nasilnik žrtva (istovremeno je i meta i nasilnik, napada puno slabije od sebe, potrebno mu je dokazivanje, jer je i sam žrtva – bilo od vršnjaka, starijih ili članova obitelji)
- grupa nasilnika (u osnovi su ova djeca kukavice i snažni su samo u grupi te rade stvari koje nikada ne bi izveli sami)
- banda nasilnika (zastrašujuća skupina djece, koja radi što hoće i svi ih se boje).

Nasilništvo je uglavnom vezano uz prijezir, iako mnogi misli da je više vezano uz ljutnju i konflikt, što zapravo nije istina. Prijezir je snažan osjećaj antipatije prema nekome koga smatramo bezvrijednim, inferiornim ili nevrijednim poštovanja. Prijezir nosi sa sobom tri očite psihološke prednosti koje omogućavaju djeci da povrijede drugo ljudsko biće, a da pritom ne osjećaju empatiju, sućut ili sram. Coloroso (2004) navodi tri psihološke prednosti prijezira. Prva psihološka prednost je osjećaj da se ima pravo na nasilje, odnosno privilegija i pravo da se kontrolira, dominira i osvaja ili na neki drugi način zlostavlja drugo ljudsko biće. Druga prednost je netolerantnost prema različitostima. Kod nasilnika različito je izjednačeno s inferiornim i zbog toga netko tko je različit nije vrijedan i ne zaslužuje poštovanje. Posljednja psihološka prednost je sloboda isključivanja. Nasilnici su spremni izbaciti, izolirati ili segregirati osobu za koju se čini da nije vrijedna pažnje i poštovanja.

Iz svega navedenog, može se reći da je nasilništvo arogancija na djelu. Djeca koja se nasilnički ponašaju izgledaju superiorno, što je često maska kojom prikrivaju bol i osjećaj neprilagođenosti. Ona racionaliziraju da im njihova prividna superiornost daje pravo da povrijede nekoga prema kome osjećaju prijezir, no u realnosti je to samo izgovor kako bi se osjećali bolje kroz omalovažavanje drugoga (Prpić, 2006).

Postoje različiti znakovi nasilnog ponašanja djece i adolescenata koje bi roditelji, nastavnici i stručni suradnici mogli prepoznati te na taj način preventivno reagirati. Nasilno ponašanje se može identificirati već kod djece u vrtiću. Nasilni oblici ponašanja postaju dugoročni obrasci te agresivno i nasilno ponašanje može biti značajan prediktor agresivnog i nasilnog ponašanja u kasnijoj dobi. Počinitelji nasilja u osnovnoj školi nastavljaju s takvim ponašanjem i u srednjoj školi, a neki srednjoškolci nastavljaju se nasilno ponašati i u odrasloj dobi prema članovima obitelji, prijateljima, kolegama na poslu pa i ostalima (Bilić, Buljan Flander i Hrpka, 2012).

Znakovi nasilnog ponašanja u male djece i djece predškolske dobi:

- "napadi bijesa koji traju dulje od 15 minuta i ne može ih nitko smiriti (roditelji, članovi obitelji...) pa im na kraju 'popuste'
- ispadi agresije često bez razloga
- impulzivni su, neustrašivi i energični
- konstantno odbijaju pravila i poslušnost odraslima
- nisu vezani uz roditelje; na nepoznatom mjestu ne traže roditelje i ne odlaze do njih
- često gledaju nasilje na televiziji, uživaju u nasilnim temama ili su zlobni prema vršnjacima

Znakovi nasilnog ponašanja kod djece koja pohađaju osnovnu školu:

- imaju lošiju pažnju i koncentraciju
- često ometaju školske aktivnosti
- imaju loš uspjeh u školi
- često upadaju u tučnjave s drugom djecom
- na razočaranja, kritike i zadirivanje reagiraju iznimnom ljutnjom, krivnjom i osvetom
- često gledaju nasilne filmove i igraju nasilne igrice
- imaju malo prijatelja te su često neprihvaćeni zbog svojeg ponašanja
- sklapaju prijateljstva s drugom djecom koja su poznata po agresivnosti i neposlušnosti
- konstantno se suprotstavljaju odraslima

- zadirkuju i draže životinje
- osjećaju se frustrirano
- djeluju kao da ne suosjećaju s drugima

Znakovi nasilnog ponašanja kod adolescenata:

- ne poštuju autoritete
- nedostaje im suosjećanja za osjećaje i prava drugih
- probleme rješavaju nasilnim ponašanjem
- postižu loš školski uspjeh i izostaju iz škole bez razloga
- isključuju ih iz škole
- uzimaju alkohol i droge
- sudjeluju u tučnjavama, krađama i uništavanju javnog vlasništva" (<http://www.poliklinika-djeca.hr/publikacije/nasilje-medu-djecom-2/>).

3.2. Žrtve nasilja

Kao što nasilnici imaju različita obilježja, tako ih imaju i žrtve nasilja. Neki su mali, neki veliki, neki zgodni, neki pametni, neki manje pametni, neki su popularni, a neke skoro nitko ne voli. Ono što je zajedničko svim žrtvama nasilja je to da su oni odabir nailnika. Svaka žrtva je izdvojena kao objekt prijezira te zbog toga postaje primatelj verbalne, fizičke ili relacijske agresije (agresije u odnosima). Sve to se događa iz jednog jednostavnog razloga, a taj je što je drugačiji na neki način. Kada nasilnik osjeća da nekoga može poniziti da bi se on sam osjećao superiorno (ili potvrdio svoj superiorni status), nije mu teško pronaći izgovor za odabiranje žrtve nasilja (Prpić, 2006).

Žrtve nasilja mogu biti gotovo svi (Coloroso, 2004: 64):

- "dijete koje je novo u četvrti
- najmlađe dijete u školi koje je zbog toga i najmanje, ponekad uplašeno ili nesigurno
- traumatizirano dijete koje je već povrijeđeno ranijom traumom, ekstremno osjetljivo, izbjegava vršnjake da bi izbjeglo bol i koje teško traži pomoć
- submisivno dijete, tjeskobno, niskog samopouzdanja i lako povodljivo te koje je spremno da udovoljava ili umiruje druge
- siromašna ili bogata djeca
- sramežljivo, rezervirano, tiho ili skromno, osjetljivo dijete
- pametno, bistro ili talentirano dijete je meta jer se ističe, drugačije je

- debelo ili mršavo dijete, visoko ili nisko
- dijete s fizičkim ili psihičkim poteškoćama".

Kada se promatra karakter i osobine žrtava, ona su češće od ostale djece (Bilić, Buljan Flander i Hrpka, 2012: 271):

- "tiše
- opreznije
- anksioznije
- nesigurnije
- osjetljivije
- imaju slabije razvijene vještine komunikacije
- imaju slabije razvijene vještine rješavanja problema
- izolirane od druge djece, imaju malo prijatelja i često su same na igralištu i za vrijeme odmora iako su često bolje s učiteljima i drugim odraslim osobama nego ostala djeca)
- imaju slabije samopoštovanje i često sebe vide kao neprivlačne, neinteligentne i neznačajne te se krive zbog toga što su upravo one žrtve zlostavljanja. Zbog nižeg samopoštovanja i neasertivnosti, nisu spremne prijaviti zlostavljanje. Takvo ponašanje može počiniteljima nasilja poslati poruku da mogu nastaviti zlostavljanje bez posljedica te se stoga zlostavljanje opetovano ponavlja.
- imaju prosječan ili bolji uspjeh u osnovnoj školi, no u srednjoj školi imaju slabiji školski uspjeh

djeca s teškoćama u razvoju, djeca koja mucaju ili imaju motoričke poremećaje".

Većina istraživanja karakterizira žrtve kao djecu koja su po svom društvenom ponašanju submisivna ili pasivna po prirodi. Olweus (1998) navodi da se žrtve nasilja među djecom dijele u dvije kategorije: pasivne (podložne) žrtve i provokativne žrtve. Pasivne žrtve su dosta plašljive i nesigurnije od ostalih. Većinom je riječ o opreznim, osjetljivim, tihim osobama, koje se osjećaju manje sposobnima, posramljenima i neprivlačnima. U slučaju napada, počinju plakati te se povlače. Nedostaje im samopoštovanja i negativne su prema sebi i svom položaju. U školi, žrtve nasilja su osamljene, napuštene, nemaju prijatelje, nenasilne su te ne zadirkuju druge. Zbog toga se nasilništvo ne može protumačiti kao posljedica provociranja vršnjaka. Nisu sposobne izbjeći sukob humorom i ne snalaze se dobro u brzom i logičkom razmišljanju. Često izostaje podrška učitelja i predmetnih nastavnika te samih učenika, pa je kod njih prisutan osjećaj krivnje, osobito za vlastiti položaj unutar grupe.

Iako većina žrtava nasilja među djecom pokazuje submisivno-inhibirano ponašanje u socijalnim situacijama, postoji i agresivniji stil ponašanja karakterističan za malu podgrupu djece žrtava vršnjačkoga nasilja. To su provokativne žrtve koje je u svojim istraživanjima identificirao Olweus (1998) na temelju izvješća nastavnika. Nastavnici su opisivali tu djecu kao iritantnu, nemirnu i agresivnu, koja imaju poteškoća s koncentracijom. Izazivajuće ponašanje provokativnih žrtava smatra se jednim od mehanizama kojim ta djeca mogu postati trajna meta vršnjačkoga nasilja.

Olweus (1998) navodi pregled istraživanja prema kojima su dječaci koji su identificirani kao provokativne žrtve češće zlostavljani u obitelji, strogo su odgajani te su svjedočili obiteljskom nasilju. Takva okolina odrastanja uvjetovala je razvoj impulzivnosti i emocionalnih poteškoća, stoga ta djeca mogu biti ciljem vršnjačke viktimizacije kao odgovora na njihovo prekomjerno reaktivno ponašanje. Ujedno, agresivna djeca koja postaju žrtve nasilja među djecom karakterizirana su manjkom emocionalne regulacije, što vodi mnogim poteškoćama u društvenim situacijama i odnosima. U tim istraživanjima pokazalo se da rani problemi s održavanjem pažnje i hiperaktivnošću te nemirno ponašanje mogu biti pokazatelji kasnije viktimizacije u grupi vršnjaka.

Andreou (2000 prema Profaca, Puhovski i Mrđen, 2005: 21) je utvrdio "da se provokativne žrtve razlikuju i od nasilnika i od pasivnih žrtava po socijalnoj neprihvaćenosti i negativnom samopoimanju". Opisujući osobine djece koja su provokativne žrtve, Olweus (1998) naglašava njihov spoj agresivna i anksiozna ponašanja. Kao što pasivne žrtve mogu biti slabije tjelesne građe, tako i oni mogu biti slabije građe. Na slučajeve nasrtaja ili uvrede nastoje odgovoriti, mogu biti hiperaktivni, nezreli, stvarati napetost u okolini svojim navikama. Otežavajuća je okolnost što odrasli, uključujući i nastavnike, pokazuju nesklonost prema njima.

S obzirom na to, mlađa djeca su pod većim rizikom da budu zlostavljana jer nemaju dovoljno razvijene socijalne vještine i vještine samozaštite. Pokazalo se da velik dio djece doživi zlostavljanje u nižim razredima osnovne škole i ono je uglavnom kratkotrajno, dok je nasilje među vršnjacima koje se pojavljuje među starijom djecom dugotrajnije i usmjereno je na istu djecu (Bilić, Buljan Flander i Hrpka, 2012).

Dječaci i djevojčice su podjednako često žrtve nasilja među vršnjacima, no ono se međusobno razlikuje. To je razlog što se aktivnosti u kojima sudjeluju dječaci i djevojčice razlikuju (dječaci sudjeluju u grubim aktivnostima, fizičkim natjecanjima i nadmetanjima, dok su djevojčice uključene u mirnije aktivnosti). Ne samo da su uključeni u različite aktivnosti, već su dječaci i djevojčice različito osjetljivi na pojedine oblike zlostavljanja.

Dječaci su žrtve fizičkog, a djevojčice verbalnog i relacijskog nasilja (Bilić, Buljan Flander i Hrpka, 2012).

Djeca nad kojima se odvija nasilje često to pokušavaju sakriti od odraslih, najčešće iz razloga što se boje da će ih smatrati slabima i kukavicama ili iz straha da će se situacija samo pogoršati. Postoje znakovi koji mogu pomoći da prepoznamo ili posumnjamo da je neko dijete žrtva školskog nasilništva:

- "boje se ići u školu i iz nje
 - mijenjaju uobičajeni put do škole
 - mole roditelje da ih voze u školu
 - odbijaju ići u školu
 - 'bolesni' su ujutro prije škole, imaju glavobolje ili bolove u trbuhu
 - pogoršava im se školski uspjeh
 - dolaze kući s potrganom odjećom i oštećenim školskim knjigama
 - dolaze kući izgladnjeli (uzet im je novac)
 - postanu povučeni, niskog samopouzdanja
 - postanu anksiozni, napeti, prestanu jesti
 - prijete samoubojstvom ili ga pokušaju
 - zaspu plačući, imaju noćne more
 - ostaju bez svojih stvari, često 'gube' džeparac
 - sve češće pitaju za novac ili počnu krasti (da daju nasilniku)
 - odbijaju govoriti o tome što nije u redu
 - imaju neobjašnjive modrice, ogrebotine i porezotine
 - počnu zastrašivati drugu djecu
 - postanu agresivni i depresivni
 - počnu markirati
 - daju nevjerovatne isprike za navedena ponašanja
 - sami provode odmor, a prijatelji iz razreda zbog toga nisu zabrinuti
 - ne biraju ih u grupnim sportovima
 - traže blizinu učitelja
 - nesigurni su i uznemireni ako trebaju izaći pred ploču, pred razred"
- (<http://www.poliklinika-djeca.hr/publikacije/nasilje-medu-djecom-2/>).

3.3. Osoba koja promatra nasilje

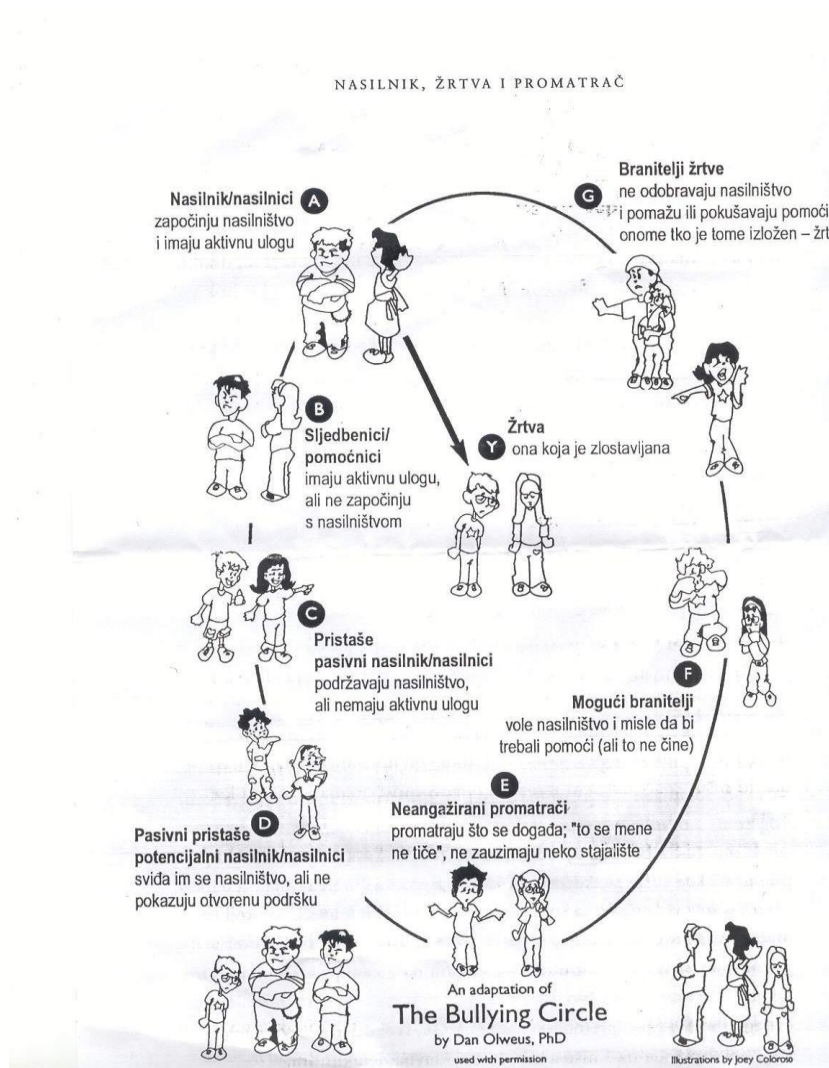
Osim žrtava, djece na kojima se odvija nasilje, i nasilnici, tj. inicijatori nasilja i agresivnosti, u krugu nasilja sudjeluje još jedna skupina, djeca promatrači. Oni su treća skupina vršnjaka u nasilju koja indirektno sudjeluje u činu nasilja. Oni, stojeći sa strane, mogu pomagati i ohrabrivati osobu koja inicira zlostavljanje. Nekad se događa da se iz straha pridružuju nasilnicima kako bi sami sebe zaštitili. Djeca koja promatraju nasilje, nesigurna su i prestrašena, sklona priklanjanju nasilniku kako bi se zaštitila. Strahuju da su potencijalne žrtve u budućnosti, te neki suosjećaju s učenicom koji je žrtva i nesretni su što ne mogu pomoći. Nasilništvo stvara atmosferu straha u kojoj se djeca osjećaju nesigurno. Nasilje se može usporediti i sa kazališnom predstavom. Imamo pozornicu na kojoj se odvija nasilje i glavni likovi su žrtva i zlostavljač te postoje i gledatelji, koji sa sigurne udaljenosti promatraju što se događa (Zrilić, 2006).

Sesar (2011) navodi autore koji pišu zašto ne dolazi zbog intervencije u slučajevima nasilja. Neki pretpostavljaju da ponekad izostanak intervencije druge djece može biti posljedica nedostatka strategija kako pomoći djetetu koje je izloženo nasilju, prije nego izostanak empatije prema djeci koja doživljavaju nasilje. Ipak, postoji i značaj broj djece koja jednostavno ne bi pomogla djetetu koje je izloženo nasilju. Također, postoje i ona djeca koja čak i uživaju promatrajući nasilje nad drugom djecom. Razlog zbog kojeg dijete promatrač neće pružiti pomoć žrtvi nasilja je i sam strah da će i oni sami doživjeti nasilje od strane vršnjaka ako stanu u obranu djeteta koje trpi nasilje. U istraživanju Kanetsuna i Smitha (2002), koje u svom radu navodi Sesar (2011), uvrđeno je da 71% djece smatra da promatrači trebaju aktivnije intervenirati u slučajevima vršnjačkog nasilja na način da ga direktno zaustave ili da kažu nastavniku. Samo 30% djece misli da promatrači u stvarnosti to i urade. 31% ih smatra da promatrači ne poduzimaju ništa kako bi spriječili nasilje, samo nastoje izbjeći vlastitu uključenost, dok 23% uživa gledajući nasilje nad drugim vršnjacima. Prema rezultatima navedenog istraživanja, 10% djece smatra da se promatrači uopće ne uznemire zbog činjenice da je netko izložen nasilju.

Olweus (1998) navodi da kod svakog nasilja među vršnjacima uz žrtvu i glavnom počinitelja postoje i (*Slika 1*):

- 'sljedbenici' - preuzimaju aktivnu ulogu, ali ne započinju nasilje
- pasivni počinitelji ili 'pristaše' - podržavaju nasilnička ponašanja, ali ne sudjeluju aktivno

- 'pasivni počinitelji' - oni čine publiku ili se smiju te na taj način potiču počinitelja nasilja
- 'promatrači' - oni stoje daleko, ali gledaju nasilje i ne zauzimaju stav
- 'mogući branitelji' - ne vole nasilje i misle da treba pomoći, ali ne pomažu žrtvi
- 'branitelji' - brane ili tješe žrtvu".

Slika 1. *Krug nasilja (Olweus 1998)*

Istraživanja pokazuju kako su promatrači prisutni u više od 85% slučajeva vršnjačkog nasilja, a ako djeca s nasilnim ponašanjem ne snose posljedice za svoje ponašanje, vrlo vjerojatno će ih ponoviti. Stoga je vrlo važno motivirati promatrače da reagiraju na način da se direktno obrate počinitelju nasilja ili preko odrasle osobe (nastavnika, stručnih suradnika ili zaposlenih u odgojno-obrazovnoj ustanovi) koji imaju veći socijalni status i tako oduzmu dio moći djetetu s nasilnim ponašanjem (Bilić, Buljan Flander i Hrpka, 2012).

3.4. Posljedice nasilja među vršnjacima

Nasilje koje se odvija među vršnjacima može ostaviti brojne negativne psihosocijalne posljedice i posljedice na psihičko zdravlje i na žrtvi nasilja, ali i na samom nasilniku. U literaturi se mogu pronaći nekonzistentni podaci o simptomima povezanim s uključenosti u vršnjačko nasilje (je li dijete/mlada osoba žrtva ili nasilnik), odnosno nalazimo li kod obje uloge ili samo kod jedne internalizirane, odnosno eksternalizirane probleme. Prvenstveno možemo reći kako se najčešće pronalaze podaci o tome da djeca/mladi izloženi vršnjačkom nasilju imaju više internaliziranih problema, a djeca/mladi skloni nasilju nad drugom djecom više eksternaliziranih problema. Djeca koja su žrtve nasilja od svojih vršnjaka, imaju širok spektar zdravstvenih problema. Najčešće je riječ o psihosomatskim teškoćama, kao što su problemi spavanja, osjećaj napetosti, umor i vrtoglavica. Osim toga, tu su i već spomenuta depresivnost i anksioznost, koja se pojavljuje češće kod žrtava, nego kod nasilnika i promatrača. Nasilnici pak, češće pokazuju spomenute eksternalizirane simptome, kao što su problemi ponašanja, agresivnost, poremećaj pažnje i hiperaktivnost (Rajhvajn Bulat i Ajduković, 2012).

Sesar (2011) navodi kako postoji povezanost između izloženosti kontinuiranom zlostavljanju od strane vršnjaka i niskog samopoštovanja, koja su uključivala često zlostavljanu djecu različitih dobnih skupina. Govoreći o spolnim razlikama, djevojčice koje su često izložene nasilnom ponašanju procjenjuju se manje sretnima u odnosu na dječake koji doživljavaju nasilje. U transvezalnim istraživanjima na temu vršnjačkog nasilja, u kojima su kao metode istraživanja korištene skale samoprocjene sreće, također je potvrđena povezanost između izloženosti nasilnom ponašanju i osjećaja nesretnosti u osnovnoj i srednjoj školi. Neka od takvih istraživanja radili su O'Moore i Hillery, 1991, Boulton i Underwood, 1992, Forero i sur., 1999 te drugi. Najviše su nesretna djeca koja imaju manje od 13 godina. Često su i djeca nasilnici nesretni, ali nije poznato jesu li su nesretna iz razloga što su nasilna prema drugima ili su nesretna prije toga, a njihova nesretnost ih dovodi do toga da budu nasilna prema drugima.

Posljedice nasilja za žrtve javljaju se na fizičkom, emocionalnom i psihosocijalnom planu, a u literaturi se najčešće promatraju kao kratkoročne (one koje traju za vrijeme i neko vrijeme nakon proživljenog nasilja) te dugoročne posljedice (koje traju dulje te su prisutne i u odrasloj dobi) (Bilić, Buljan Flander i Hrpka, 2012).

Bilić, Buljan Flander i Hrpka (2012: 273-274) dalje navode da su kratkoročne posljedice:

- "kronični izostanci iz škole
- slabiji školski uspjeh
- pojačani strahovi
- slabije samopouzdanje i samopoštovanje
- osjećaj manje vrijednosti
- usamljenost
- povučенost
- osjećaj napuštenosti
- pretjerana osjetljivost
- suicidalne misli
- psihosomatski simptomi (glavobolja, bolovi u trbuhu, bolovi u leđima, vrtoglavica, poteškoće sa spavanjem, jutarnji umor

Dugoročne posljedice su:

- doživljaj sebe kao drugačije osobe od ostalih u društvu
- anksioznost
- depresija
- niže samopoštovanje
- poremećaj u prehrani
- osjećaj nemoći da se zauzme za sebe
- osjećaj da svijet nije sigurno mjesto
- naučena bespomoćnost, beznade
- ljutnja i ogorčenost na sebe
- ne uspijevaju ostvariti svoj potencijal (kako se nasilje među vršnjacima uglavnom događa u školi, učenici koji su dugotrajno izloženi nasilju školsko okruženje vide kao neprijateljsko, zastrašujuće te kroz veći dio školovanja prolaze osjećajući se anksiozno i nesigurno. Zbog toga često izostaju iz škole, a njihov školski uspjeh je nerijetko slabiji od onoga njihovih vršnjaka").

4. Primarna prevencija nasilnog ponašanja u školi

Nasilje je vrlo česta pojava u današnjem društvu, problem s kojim se susreću i odrasli i djeca. Na pojavu školskog nasilja utječu sve promjene koje se događaju u političkim, socijalnim, znanstvenim i obrazovnim strukturama u društvu, ono je odraz cjelokupne

situacije u društvu. U odgojno-obrazovnim institucijama, djeca su izložena raznim oblicima vršnjačkog nasilja. Posljedice trpe svi: žrtva, nasilnik i oni koji prisustvuju scenama nasilja. Zato je veoma važno da svi akteri (zaposlenici, učenici, roditelji), aktivno surađuju kako bi djecu zaštitili od nasilja u školama i stvorili uvjete za njihovo sigurno odrastanje (Maksimović i Mančić, 2012).

Na prevenciju se može gledati kao na složen sustav smjera, aktivnosti i kontinuiranih napora koja za cilj ima otklanjanje rizičnih činitelja i posljedica njihova djelovanja, zatim za cilj im je i jačanje zaštitnih činitelja na svim razinama, područjima i ključnim točkama radi osiguravanja kvalitetnoga razvoja, prilagodbe i sazrijevanja novih naraštaja u sigurne, prilagođene, uspješne i sretne, a samim tim i zdrave ljude (Pažin-Ilakovac, 2012).

Danas je najpoznatija i najšire prihvaćena klasifikacija prevencije razvijena u području mentalnog zdravlja koja polazi od obuhvata potencijalnih korisnika preventivnih aktivnosti te razlikuje tri razine djelovanja (IOM, 1994; NRC i IOM, 2009 prema Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti, 2010: 15):

1. „*Univerzalna (opća) prevencija* je usmjerena na cijelu populaciju. Cilj je osigurati svim pojedincima dobivanje informacija i stjecanje vještina potrebnih za prevenciju određenog problema. Programi opće prevencije se usmjeravaju na velike skupine bez da se prethodno procjenjuje njihova razina rizika. Univerzalna prevencija odnosi se na cijelu populaciju ili populacijske skupine koje nisu identificirane na osnovi nekih skupnih ili individualnih rizika.
2. *Selektivna prevencija* je usmjerena na skupine populacije koje su pod povećanim rizikom u odnosu na opću populaciju. Za to je potrebno poznavanje rizičnih čimbenika za pojavu određenog ponašanja.
3. *Indicirana prevencija* je usmjerena na prepoznavanje i djelovanje prema onim pojedincima kod kojih su se već očitovala društveno neprihvatljiva ili osobno nepoželjna ponašanja. Cilj je uklanjanje ovih ponašanja ili smanjivanje njihove učestalosti i intenziteta".

Farrington (1993 prema Mihić i Bašić, 2008: 451) ističe "da bi strategije prevencije nasilničkog ponašanja djece i mladih trebale biti usmjerene u tri smjera:

- prema žrtvama nasilničkog ponašanja,
- prema onima koji se nasilnički ponašaju
- prema socijalnom kontekstu u kojemu se nasilničko ponašanje događa".

Kao strategije usmjerene prema onima koji se nasilnički ponašaju, Farrington (1993 prema Mihić i Bašić, 2008) navodi osnaživanje vršnjaka, učitelja i roditelja u neodobravanju

takvih ponašanja djece, osvještavanje onih koji se nasilnički ponašaju o posljedicama njihova ponašanja na žrtvu, korištenje kazne, te razvijanje empatije i poticanje osobe koja se nasilnički ponaša na pozitivna ponašanja spram žrtve te nagrađivanje poželjnih ponašanja. Ozbiljniji naglasak stavlja se na strategije usmjerene prema žrtvama nasilničkog ponašanja koje uključuju osnaživanje kroz podizanje samopouzdanja, razvijanje socijalnih vještina, formiranje grupa za podršku, educiranje roditelja o pojavi nasilničkog ponašanja, poticanje žrtava nasilničkog ponašanja na međusobno zaštićivanje, korištenje tehnika drame u suočavanju žrtava s traumom doživljenog nasilja kojemu su bili izloženi te podučavanje o načinima izbjegavanja situacija u kojima bi mogli biti izloženi nasilju. Među strategije usmjerene na okruženje u kojemu se nasilničko ponašanje događa, ubrajaju se povećanje nadzora u školskom okruženju te stvaranje sigurnog školskog okruženja kroz jasne školske strategije prevencije nasilničkog ponašanja. Smatra se kako je u prevenciji nasilničkog ponašanja djece i mladih važna pretpostavka kako nasilje rezultira nasiljem, stoga je nužno reducirati izloženost djece i mladih nasilju u obitelji, zajednici i medijima.

Da je nasilje ozbiljan društveni problem svjesna je većina nastavnika, no mnogi smatraju da nisu osposobljeni djelotvorno intervenirati u slučajevima nasilničkog ponašanja ili čak da to nije njihova dužnost. Često se čuje mišljenje da problem s nasilnim učenicima, ako ih se i prijavi, neće uopće biti riješen ili neće biti riješen na kvalitetan način, što za posljedicu ima oklijevanje nastavnika da se suprotstave nasilnicima i pomognu žrtvama. Često tom oklijevanju pridonosi i bojazan da bi ih ravnatelj i ostali kolege i kolegice mogli smatrati nesposobnima, kao i strah od neprikladnih reakcija roditelja i osvete učenika (Hitrec, 2010).

Mnogi učitelji i predmetni nastavnici, ali i svi ostali stručnjaci koji se bave djecom imaju godine iskustva iza sebe te poznaju rad škola, dijele isto mišljenje da postoji sve više djece koja pokazuju upadljivo loše ponašanje, od ometanja nastave upadicama da grubog nasrtanja na druge zbog minornih razloga. Kada se dogodi nasilje u školama ili kada postoji kontinuirano ometanje i nasilničko ponašanje učenika, najveći dio vremena i energije, kada se raspravlja o nastalom problemu, ode u imenovanje (optuživanje) drugih, najčešće obitelji. Nedovoljno pažnje se pridaje pitanju što je to u samoj školi što pogoduje, olakšava takvo ponašanje učenika, premalo se raspravlja o ponašanju učitelja i predmetnih nastavnika te o faktorima organizacije nastave i života u školi koji utječu na ponašanje učenika i stvaranje klime za učenje. Prema istraživanjima, učenici čak i do 50% vremena u razredu ne provode radeći ono što bi trebali, a nastavnici u prosjeku za vrijeme sata interveniraju 16 puta kako bi održali disciplinu (Vizek Vidović i sur., 2003 prema Hitrec, 2010).

Među elementima primarnih školskih preventivnih programa protiv nasilja, koji imaju učinka, ističu se posebno sustavnost i strukturiranost programa, zatim dosljedna implementacija svih aktivnosti programa, vanjska edukacija, supervizija i podrška svim sudionicima programa, rane intervencije koje smanjuju vjerojatnost daljnjeg razvijanja nasilničkih ponašanja određenih pojedinaca, razvijanje životnih vještina te strategije "nulte tolerancije" na nasilje. Ključnima za učinkovitost primarnih preventivnih programa protiv nasilja u školi pokazale su se vanjska edukacija, supervizija i podrška. (Farrington, 1993 prema Mihić i Bašić, 2008).

U osnovnim i srednjim školama u Republici Hrvatskoj provodi se niz različitih programa prevencije (opći i specifični programi), oblika školovanja (posebni, prilagođeni, pomoć u učenju, produženi stručni boravak i sl.) koje provode zaposlenici škole, vanjski suradnici, udruge ili druge institucije. Postoji relativno "živa aktivnost" u području odgojno-obrazovnih institucija, no ciljevi različitih programa nisu u potpunosti definirani (što se konkretno radi, s kojim ciljem, prema kome, kako dugo i s kojim rezultatom). Takvo stanje ukazuje na potrebu dogovora oko primjerenih načina uočavanja, evidentiranja i praćenja pojave, kao i poduzimanja, primjereno potrebama, adekvatnih intervencija te praćenja učinkovitosti programa kojima se na pojavu djeluje. Škole bi trebale postati središnje institucije i nositelji suradnje i preventivnih aktivnosti u lokalnoj zajednici, te, barem, više nego do sada, uključiti ostale službe, ustanove, tijela i organizacije civilnog društva u ukupnu suradnju u tom segmentu brige za djecu i mlade (Hitrec, 2010).

"Jedina efikasna strategija škole protiv nasilja je ona koja počiva na sljedećim idejama:

- Svatko je obavezan poštovati i zaštititi prava drugih.
- Nasilje je neprihvatljivo i ne dozvoljavamo ga. Iako se prepoznaje kontinuitet nasilničkog ponašanja, od blagog do teškog, zadržava se stav da toleriranje blagog nasilja šalje krivi signal učeniku, potičući ga na veće nasilje.
- Usmjerava se na zaustavljanje ponašanja osoblja, učenika i roditelja koja toleriraju i tako omogućavaju nasilje.
- Osigurava jasnu i nedvosmislenu definiciju nasilja tako da nema dvojbe i subjektivne interpretacije o neprihvatljivom ponašanju.
- Razlikuje i odvaja dvije vrste nasilja – nasilnik/žrtva nasilje i nasilje koje izvire iz uobičajenih sukoba.
- Usmjerena je i na učenike i na odrasle. Sadrži preventivnu i interventnu komponentu" (Hitrec, 2010: 353).

Ozbiljnost problema agresivnosti i nasilja u školama dokazuju i brojni preventivni i interventni programi na lokalnoj i državnoj razini koji su doneseni, te međunarodni seminari i konferencije koje se kontinuirano održavaju. Riječ je o inicijativama kojima se pojačavaju aktivnosti društva u sprječavanju svih oblika nasilja (Utrecht, 1997. – sastanak stručnjaka u organizaciji Europske komisije; Bruxelles, 1999. – Europsko vijeće, Paris, 2001. – Europski opservatorij nasilja u školama prema Zrilić, 2006).

Prevenzijska praksa se sastoji od sustava kojeg čini trajna, sveobuhvatna, složena mreža djelovanja na svim razinama – mikrorazini (pojedinaac), mezorazini (obitelj) i makrorazini (lokalna zajednica, županija, država), na svim točkama presudnima za osiguravanje minimalnih uvjeta potrebnih za zdrav rast i razvoj djece i mladih i razinama prevencije – primarne, sekundarne i tercijarne (Pažin-Ilakovac, 2012).

Bilić, Buljan Flander i Hrpka (2012) navode da primarna prevencija za cilj ima zaustavljanje nasilja prije nego se ono dogodi, a cijela opća populacija je ciljana skupina kojoj je namijenjena. Primarnom prevencijom nastoji se podići javna svijest svih građana, pružatelja socijalnih, zdravstvenih i obrazovnih usluga te onih koji stvaraju zakone i strategije vezane uz nasilje kao društveni problem. Rad s djecom unutar primarne prevencije odnosi se na:

- "edukaciju o njihovim pravima
- prepoznavanje potencijalno opasnih situacija
- upoznavanje s načinima zaštite od nasilja
- prepoznavanje odraslih osoba koje djetetu mogu pružiti pomoć i podršku
- učenje socijalnih vještina te vještina nenasilnog rješavanja problema" (Bilić, Buljan Flander i Hrpka, 2012: 352).

Sekundarna prevencija namijenjena je djeci i obiteljima u riziku, odnosno članovima u društvu kod kojih postoji jedan ili više rizičnih faktora koji su povezani s nasiljem djece. Također, ona obuhvaća i aktivnosti koje se provode u zajednicama u kojima se zna da postoji povećana učestalost rizičnih čimbenika. Cilj sekundarne prevencije je smanjiti utjecaje rizičnih čimbenika te osnažiti čimbenike otpornosti. Aktivnosti koje se provode u sklopu sekundarne prevencije su edukacije, radionice, predavanja, neformalne škole, ali također obuhvaća i rad obiteljskih centara i savjetovališta za roditelje i djecu koje pružaju pomoć i podršku obiteljima te nude edukativne i informativne letke te brošure o pozitivnom roditeljstvu, nenasilom odgoju te prepoznavanju nasilja (Bilić, Buljan Flander i Hrpka, 2012).

Tercijarna prevencija usmjerena je na djecu koja su već izložena nasilnom ponašanju te se koristi kao sinonim za tretman, odnosno intervenciju. Ciljevi tretmana su smanjenje poteškoća u ponašanju povezane s traumom (nasiljem), pomoć djetetu i obitelji da inkorporiraju traumu u svoj život te održe normalan tijek razvoja djeteta. Dijete se uči zaštititi od budućih nasilnih oblika ponašanja te se prevenira da žrtva nasilja u odrasloj dobi i sama ne bi koristila naučene oblike ponašanja (Bilić, Buljan Flander i Hrpka, 2012). Tretman treba:

- "pomoći i ohrabriti dijete da razgovara i razmišlja o nasilju bez osjećaja srama, krivnje i iznimne anksioznosti
- pomoći djetetu da izrazi svoje osjećaje vezane uz nasilje
- smanjiti intenzitet i učestalost posljedica
- razjasniti i promijeniti iskrivljena razmišljanja i stavove djeteta o sebi, drugima i svijetu oko sebe
- educirati dijete o strategijama samopomoći
- kroz grupni rad s drugom djecom žrtvama nasilja smanjiti osjećaj izolacije i stigme" (Bilić, Buljan Flander i Hrpka, 2012: 361-362).

"Svrha preventivnih programa je utjecati na pozitivan razvoj djece, osnažiti djecu i mlade, razviti potrebne i odgovarajuće socijalne vještine, prevenirati prve manifestacije rizičnih ponašanja. Za to je potrebno više 'ulaza', i to:

- programi pozitivnog razvoja
- programi prevencije poremećaja u ponašanju kroz različite sadržaje/ciljeve programa: komunikacijske vještine, socijalno- emocionalne vještine, životne vještine, otpornost, osnaživanje, rješavanje problema, donošenje odluka, vršnjaci za vršnjake, mentorski programi
- specifični programi za određene oblike poremećaja ili rizična ponašanja (npr. agresivnost, nasilje, maloljetničke trudnoće)
- preventivni programi prema razinama prevencije (univerzalna, selektivna ili indicirana prevencija)" (Bašić, 2012: 16-17).

Sustavna preventivna ulaganja u škole pretpostavljaju istodobno usmjeravanje u nekoliko područja djelovanja, što navode brojni autori (Hawkins, 1997.; Durlak, 1995.; Kranželić Tavra, 2003 prema Bašić, 2012: 17):

1) "Vođenje škole

- podržavajuća uprava i kvalitetno vođenje škole
- jasne procedure promatranja i modificiranja programa i školske politike

- podržavajuća atmosfera
- 2) Akademska postignuća
- akademski naglasak i fokus na učenju
 - obostrani osjećaj smisla i vrijednosni sustav koji naglašava akademske standarde, suradnju svih djelatnika i pozitivne odnose učitelja i učenika
 - visoka očekivanja, učitelji izražavaju visoka očekivanja i pokazuju predanost akademskom uspjehu svih učenika
 - praćenje napretka učenika, naponi učitelja i učenika uloženi u učenje prepoznaju se i podržavaju, djelatnici pokazuju brigu i potporu za intelektualno i osobno razvijanje učenika
- 3) Disciplinski standardi
- jasni disciplinski standardi koji su čvrsto, pravedno i dosljedno postavljeni
 - nagrađivanje i motiviranje ili jasan sustav nagrađivanja za akademska postignuća
 - korištenje zajedničkog planiranja i dosljednog pristupa učenicima (dosljedna očekivanja)
- 4) Uključivanje svih djelatnika i učenika
- aktivno uključivanje učenika u funkcioniranje škole
 - postojanje prilika i motivacije za trajnu uključenost u proces učenja (Za sve učenike i sve djelatnike postoje prilike i motivacija kako bi postali aktivno i trajno uključeni u proces učenja.)
 - razvijanje osobne odgovornosti (Među svim djelatnicima i učenicima promiče se razvijanje osobnih odgovornosti te socijalne i emocionalne kompetentnosti.)
- 5) Suradnja unutar i izvan škole
- suradnja i povezanost u školi i izvan nje
 - uključivanje roditelja u funkcioniranje škole
 - obitelj i šira zajednica uspješno su uključeni u rad škole i edukaciju djece
 - sigurno fizičko okruženje, dobro održavano, koje odiše dobrodošlicom".

U sastavnom dijelu svakog školskog kurikulumuma nalaze se i školski programi prevencije. Oni bi se trebali ostvarivati timskim i partnerskim radom te sudjelovanjem svih (su)dionika kurikulumuma. Njihovo je strukturiranje u školama najčešće prema općim etapama odgojno-obrazovnog rada: analiza i utvrđivanje potreba, planiranje ciljeva, sadržaja i strategija rada, izbor subjekata/ korisnika i suradnika, utvrđivanje potrebnih resursa te vrednovanje učinjenoga. U duhu kurikulumskoga povezivanja i sukonstrukcije, škole sve više

integriraju različite sadržaje, projekte i programe (koji su se dosad često zasebno planirali i odvijali) u zajedničke ciljeve podrške i poticanja: znanja, kompetencija i vještina, samopoštovanja i samopouzdanja, vještina nošenja sa životnim situacijama, sustava podrške u okruženju obitelji, školi te zdravog okruženja u zajednici (Pažin-Ilakovac, 2012) te na taj način šire ostvaruju preventivne ciljeve.

4.1. Preventivni programi usmjereni na suzbijanje nasilja u školama

Nasilje koje se odvija među djecom zabrinjavajuće je upravo i iz razloga što je svako društvo pozvano štiti svoju djecu, svoj najslabiji i najnezaštićeniji dio. Djeca, tj. osobe do 18 godine starosti, zaštićena su Ustavom Republike Hrvatske i međunarodnim dokumentima koje je naša država ratificirala. 1989. godine, od strane UN-a donesena je *Konvencija o pravima djeteta* koja u članku 19. govori o zaštiti djeteta od svakog oblika tjelesnog ili duševnog nasilja, povreda, iskorištavanja ili zlostavljanja. Nadalje, *Program aktivnosti za sprječavanje nasilja među djecom i mladima* je dokument koji regulira područje vršnjačkog nasilja u Republici Hrvatskoj, izdaje ga Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti, te je prihvaćen od Vlade Republike Hrvatske 25. veljače 2004.g. Uz taj Program, isto ministarstvo donijelo je u listopadu 2004. godine i *Protokol o postupanju u slučaju nasilja među djecom i mladima*. Osim tih dokumenata, vrlo je značajno i djelovanje UNICEF-a, te njihov program *Za sigurno i poticajno okruženje u školama* čiji je glavni cilj bio povećati razinu osviještenosti o problemu vršnjačkog nasilja kako među djecom, tako i među zaposlenicima škole i roditeljima (Prpić, 2006).

Zahvaljujući osviještenosti o ozbiljnom problemu nasilja u školi, škole su se sve više počele uključivati u različite preventivne programe usmjerene na suzbijanje vršnjačkog nasilja, te će oni programi koji se najčešće provode biti prikazani u daljnjem tekstu.

4.1.1. "Za sigurno i poticajno okruženje u školama" (UNICEF)

"UNICEF-ov projekt *Za sigurno i poticajno okruženje u školama* provodi se od 2003. godine u Hrvatskoj. Ciljevi UNICEF-ovog projekta *Za sigurno i poticajno okruženje u školama* su:

- povećati razinu osviještenosti o problemu kod djece, zaposlenika škole, roditelja i lokalne zajednice

- povećati razinu znanja o načinima i mehanizmima djelovanja u školi
- potaknuti spremnost na akciju i promjene kod svih zaposlenih, djece, roditelja i čimbenika u društvenoj sredini
- stvoriti sustav podrške i zaštite djeci koja trpe nasilje i djeci koja pokazuju nasilno ponašanje
- uključiti djecu, zaposlene, roditelje, stručnjake i lokalnu zajednicu u proces promjena ponašanja i stvaranja drugačije klime u školi
- osigurati trajnost i održivost projekta
- evaluirati projekt s pozicija učinka i koristi za djecu (Tomić-Latinac i Nikčević-Milković, 2009: 636).

Projekt se bavi isključivo vršnjačkim nasiljem i ima dvije komponente:

- preventivna (prepoznavanje nasilničkog ponašanja, razlikovanje zlostavljanja i sukoba među učenicima uvjetovanih neznanjem djece da sukob riješe na miroljubiv način, promjene u stavovima prema nasilničkim oblicima ponašanja)
- intervencijska (učenje mjera intervencije u slučaju nasilničkog ponašanja, osnivanje vršnjačkih grupa podrške i sl.) (Tomić-Latinac i Nikčević- Milković, 2009).

Program je osmišljen kao višegodišnje nastojanje da se promjene stavovi, razina tolerancije prema nasilju, potakne suradnja i uvažavanje te spriječi daljnja pojava vršnjačkog nasilništva te predstavlja kontinuirani rad svih zaposlenih u odgojno obrazovnoj instituciji kroz 7 koraka do sigurnije škole, što navode Velki i Ozdanovac (2014) te Tomić-Latinac i Nikčević- Milković, 2009:

- 1. korak - osvješćivanje nastavnika, roditelja i djece o postojanju problema na način da se upitnicima ispituje učestalost problema kao i stavovi nastavnika. Rezultati se prezentiraju i zatim počinje edukacija nastavnika o teoriji vezanoj uz vršnjačko nasilje te pravilnom prepoznavanju i postupanju.
- 2. korak - predstavlja okosnicu programa i odnosi se na uspostavu vrijednosti i pravila u čijem donošenju učenici aktivno sudjeluju i koja će se njegovati i poštovati u svakom razredu te se definira posljedica koje će učenici snositi ako se tih pravila ne pridržavaju. Cilj je izgradnja zaštitne mreže škole na način da se izrađuju razredne vrijednosti, pravila i posljedice, koje se zatim objedinjuju na razini cijele škole.
- 3. korak - zaštitna mreža je uspostavljena i djeluje, anju čine pravila, odluke, procedure i osobe koje brinu za sigurnost djece. Na satovima razredne zajednice učitelji obrađuju teme vezane uz ponašanja djece žrtava, nasilnika ili promatrača. U

školi se dogovaraju zaduženja, organizira se stalni nadzor i dežurstva nastavnika te se postavlja "sandučić povjerenja" u kojem se anonimno mogu iznijeti problemi ili pak svjedočenja o situacijama zlostavljanja. U višim razredima formira se skupina vršnjaka pomagača čija je uloga pružanje podrške žrtvama. Roditelje se na sastancima poučava kako pravovremeno prepoznati i reagirati na nasilje i pri tome ostvariti suradnju sa školom.

- 4. korak - naglasak je ostvarivanju suradnje s drugim institucijama i udrugama u lokalnoj zajednici (policija, crkva, Centar za socijalnu skrb, udruge i dr.)
- 5. korak - podrazumijeva uspješnu educiranost svih djelatnika. Broj djece koja traže pomoć povećava se, znaju kome se mogu obratiti i znaju da će im pomoć biti pružena.
- 6. korak - škola reagira i djeluje prema protokolu o postupanju. Škola na vrijeme i adekvatno odgovara na potrebe svih učenika. Sustav zaštite poznat je djeci i odraslima, te pokazuje učinkovitost. Suradnja s drugim službama dobro je razvijena i funkcionira. Škola prati svoj napredak, dokumentira ga i raspravlja na redovitim sastancima.
- 7. korak - učenici, nastavnici i roditelji školu smatraju sigurnijim mjestom.

4.1.2. CAP (Child Assault Prevention) program

CAP program ili punim nazivom Child Assault Prevention Program je program primarne prevencije zlostavljanja. Njegov cilj je osnažiti djecu tako da bi mogli spriječiti napad od strane vršnjaka, nepoznate osobe (otmica) ili napad strane poznate odrasle osobe. CAP nastoji integrirati najbolje izvore pomoći u zajednici kako bi se smanjila ranjivost djece i mladih na verbalno, fizičko i seksualno zlostavljanje (<http://www.udrugaroditeljapk.hr/cap-program-prevencije-zlostavljanja-djece-sp907134761/opcenito-o-cap-programu/129-cap-program>).

"CAP program razvio je vrlo inovativan pristup prevenciji zlostavljanja djece, koji počiva na sljedećim premisama:

- Prevencija nasilja nad djecom mora se bazirati na filozofiji ojačavanja i osposobljavanja: svi ljudi, pa tako i djeca, imaju pravo na informacije, vještine i strategije kojima stječu kontrolu nad svojim životima.
- Kao polazište za razumijevanje što je to nasilje i zlostavljanje treba koristiti osnovna ljudska prava, definirajući ih kao povredu prava da budemo sigurni, jaki i slobodni.

- Pristup prevenciji mora biti sveobuhvatan: uključeni su osoblje škole, roditelji i djeca.
- Sadržaji su razvojno primjereni, provjereni kroz praksu i istraživanje.
- Djecu treba upoznati sa sustavom podrške u zajednici.
- Djecu treba uputiti u korisne i primjenjive vještine učvršćujući njihovo povjerenje u vlastite sposobnosti rješavanja problema, čak i u kriznim situacijama.

CAP ima razvijene kurikulume za djecu različite dobi i potreba:

- Osnovni CAP: namijenjen mlađoj školskoj djeci (od 1. do 4. razreda)
- Predškolski CAP: namijenjen djeci u predškolskoj vrtićkoj grupi (6-7 g.)
- Vrtićki CAP: namijenjen djeci od 3 do 5 g.
- TeenCAP: namijenjen učenicima tinejdžerske dobi (7. i 8. razred osnovne škole, srednjoškolci)
- CAP za djecu s posebnim potrebama: namijenjen djeci s mentalnom retardacijom Radionicama s djecom uvijek prethode predavanja za odrasle, i to osoblje odgojno-obrazovne ustanove i roditelje" (Hitrec, 2010: 355-356).

"Ciljevi CAP-a su:

- Smanjiti ranjivost djece i njihovu izloženost različitim oblicima zlostavljanja kvalitetnim informiranjem i poučavanjem učinkovitim preventivnim strategijama.
- Potaknuti lokalnu zajednicu da sprječavanje nasilja među ljudima, a posebno zlostavljanja djece, prepozna kao svoj važan cilj i nastojanje.
- Potaknuti obrazovne institucije na sustavan pristup prevenciji zlostavljanja djece

CAP program ima nekoliko varijanti (kurikuluma) koje su namijenjene djeci različite dobi i potreba. Sve one koriste troslojni pristup edukacije o prevenciji:

- obučavanje osoblja škola/ vrtića (prethodi obučavanju djece. Upoznaju se sa preventivnim i osnažujućim strategijama koje će djece učiti na svojim radionicama i kako najučinkovitije te strategije podržati u školi, kod kuće i u zajednici. Predavanje za osoblje škole/vrtića namijenjeno je svim zaposlenicima u ustanovi, jer svi trebaju biti temeljito upoznati s problemom zlostavljanja djece i kako im pomoći da sačuvaju svoju sigurnost. Predavanje uključuje: prikaz problema i aktualne statistike o zlostavljanju, pitanje o tome tko i zašto zlostavlja djecu, pokazatelje/simptome koji se najčešće vide kod zlostavljane djece, prikaz vještina komunikacije s djecom koja su možda zlostavljana, osvrt na zakonske odredbe u pogledu prijavljivanja zlostavljanja i zanemarivanja djece, te detaljno objašnjenje radionice za djecu.)

- obučavanje roditelja (Predavanje za roditelje uključuje slične informacije kao i za osoblje: prikazuje statističke podatke i neka najčešća kriva tumačenja o zlostavljanju, daje pregled zakonskih odredbi oko prijavljivanja zlostavljanja te načina kako identificirati zlostavljano dijete. Roditelji dobivaju materijal (brošure) za korištenje kod kuće s djecom. Upoznaju se s izvorima pomoći u zajednici za slučaj potrebe. Detaljno im se objašnjava radionica s djecom.)
- obučavanje djece (U svakoj radionici djeca se poučavaju sljedećim osnažujućim vještinama: zalaganje za sebe, podrška vršnjaka, reći odrasloj osobi od povjerenja. Radionice za djecu bave se situacijama u kojima su povrijeđena dječja osobna prava, usredotočujući se na napad vršnjaka, napad nepoznate odrasle osobe (pokušaj odvlačenja, otmice) i napad poznate odrasle osobe. Kroz vođenu grupnu raspravu, priče i igranje uloga, djeca uče strategije kojima će se zaštititi i ostati sigurni, jaki i slobodni.)" (<http://www.udrugaroditeljapkp.hr/cap-program-prevencije-zlostavljanja-djece-sp-907134761/opcenito-o-cap-programu/129-cap-program>).

4.1.3. "Afirmacijom pozitivnih vrijednosti protiv nasilja"

"Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske 2003. godine pokrenulo je provedbu programa '*Afirmacijom pozitivnih vrijednosti protiv nasilja*', čiji je glavni cilj ostvariti suradnju i koordinirano djelovanje između škole, roditelja i učenika te svih nadležnih tijela i stručnih institucija (MUP, CZSS, zdravstvene ustanove i dr.) kako bi se smanjila pojavnost brojnih neprihvatljivih ponašanja u školama. Programom se nastoji informirati djecu i mlade o svim pojavnim oblicima nasilja, uputiti ih na reagiranje kada uoče nasilje (razvijati altruistično ponašanje) te ih potaknuti na nenasilno rješavanje sukoba. Jedan od ciljeva Programa jest i usmjeravanje djece na pozitivno provođenje slobodnog vremena odnosno promiče se raznovrsnost sadržaja sportskog i kreativnog karaktera kroz izvannastavne i izvanškolske aktivnosti. Dugoročno se nastoji djecu potaknuti na sudjelovanje u najmanje dvjema vrstama slobodnih aktivnosti. Projekt također nalaže da se u svim odgojno-obrazovnim ustanovama, športskim dvoranama, sredstvima javnog prijevoza kao i svim ostalim mjestima gdje se okupljaju djeca i mladi na vidljivom i dostupnom mjestu istakne kako se radi o mjestu s 'nultom tolerancijom na nasilje'. Naglašena je nužnost uočavanja svakog nasilničkog ponašanja te postupanje u skladu sa školskim protokolom o postupanju u slučaju nasilja. Program također predlaže postavljanje 'sandučića povjerenja' u sve odgojno-obrazovne ustanove kao i u sve dječje domove kako bi djeca i roditelji mogli

anonimno prijaviti slučajeve nasilja, dati prijedloge za rješavanje problema i slično" (Velki i Ozdanovac, 2014: 332).

4.1.4. Školski preventivni programi

Sakoman (2009) navodi kako primarna prevencija, koje je integrirana u plan i program škola, može dati veliki doprinos zaštiti djece, ukoliko je ona utemeljena na znanstvenim spoznajama te ako se provodi korištenjem poglavito stručnih resursa samog školskog sustava, ali i suradnjom sa svim resursima lokalne zajednice.

Sakoman (2009) ističe kako su školski preventivni programi zamišljeni tako da djelujući tijekom čitavog odgojno-obrazovnog procesa učenik bude do početka adolescencije osposobljen za kvalitetno samozaštitno reagiranje u situacijama u kojima je prisutno rizično ponašanje. Cilj preventivnih programa je smanjiti broj mladih koji će doživjeti to početno rizično iskustvo. Škola je, nakon obitelji, najvažniji organizirani sustav, koji može ispraviti barem dio propusta obitelji. Ona je jedini društveni odgojni sustav koji na jednom mjestu, na razini lokalne zajednice može okupiti gotovo svu djecu, njihove roditelje i mnoge stručnjake drugih ustanova. Školski sustav mora imati autonomiju u kreiranju odgojno-obrazovnih preventivnih programa i taj je sustav odgovoran za sve što se u školi događa s djecom koju su roditelji povjerali toj ustanovi. Škola je ta koja traži stručnu pomoć od vanjskih institucija i odlučuje hoće li je prihvatiti te na koji način sve ono što joj nude drugi sustavi. Prevencija ovisnosti posebna je vrsta odgoja za zdravo i nerizično ponašanje, a odgoj je proces koji traje čitavo školovanje. Iz tog razloga, jedino dobro obučeni i motivirani stručnjaci tog sustava, koji su u svakodnevnoj interakciji s djecom, koji kontinuirano prate njihovo odrastanje, mogu biti nositelji i glavni kreatori preventivnih programa integriranih u kurikulum.

Školski preventivni program je sastavljen kao integralni dio odgojno-obrazovnog procesa koji, u najvećoj mjeri, neposredno provodi stručni kadar u školama. Njemu je temeljni cilj u interesu zaštite zdravlja smanjiti interes djece i mladeži za iskušavanje sredstava ovisnosti. Preventivni edukacijski programi imaju visok stupanj djelotvornosti te bi trebali biti implementirani u sve škole i za njih se mora osigurati adekvatno financiranje. Odrednice svakog školskog preventivnog programa su:

- Odgovarajući edukacijski programi trebaju biti omogućeni svim dobnim skupinama od predškolske dobi do kraja školovanja.

- Metodologija tih programa mora biti dobro strukturirana i edukativni programi trebaju primijeniti one metode učenja sudionika koje uvažavaju potrebe mladih ljudi i podupiru kod njih razvoj odgovornosti za njihovo vlastito zdravlje.
- Potrebno je osnažiti uključivanje grupa vršnjaka i vježbanje životnih vještina.
- Školski preventivni programi trebaju biti integralni dio programa lokalne zajednice u koji su uključeni roditelji, mladež i sportski klubovi.
- Programi moraju biti prilagođeni lokalnoj situaciji i specifičnostima.
- Preventivni programi trebaju biti podvrgnuti kvantitativnoj i kvalitativnoj evaluaciji na različitim razinama.

Kvalitetan odgojni rad nemoguće je provoditi bez kvalitetne dvosmjerne komunikacije i stalne interakcije učenik–odgojitelj. Nastavnik bi primjenom *feed-back* mehanizma trebao propitkivati kvalitetu vlastitog rada i time stjecati uvid u to kako njega kao čovjeka i kao nastavnika djeca uistinu doživljavaju. Bez toga mehanizma odgojitelj koji učenike nastoji zadržavati u položaju objekta, isključuje sebe iz odgojnoga postupka, pri čemu 'on radi što i kako hoće, a djeca moraju onako kako on zahtijeva. Dužnost je odgojitelja stalno unapređivati samog sebe, raditi na sebi, usavršavati se, naučiti doživljavati zadovoljstvo u poslu što ga obavlja (neovisno o tome je li ga društvo odgovarajuće nagradilo), a djeca će ga, ako uspije naći pravi način, svojim mehanizmima poticati da ustraje i da radi bez unutarnjeg otpora i još kvalitetnije. Takve nastavnike učenici mogu prihvaćati i kao objekte za identifikaciju. Škola mora biti otvorena za komunikaciju s drugim društvenim sustavima i ustanovama, osobito s roditeljima, kako bi u suradničkom odnosu mogla što uspješnije skrbiti o djeci, a među ostalim čuvati i unapređivati njihovo tjelesno i duševno zdravlje. Posebnom metodikom škola mora poticati roditelje na suradnju. Stručni suradnici škole i svi nastavnici moraju, primjenjujući razrađenu psihosocijalnu dijagnostiku, upoznati kvalitetu i funkcionalnost učenikove obitelji, da bi se onima kojima je potrebno osigurala provedba posebnih diskretnih i drugih programa zaštite (Sakoman, 2009).

Postoje različiti školski preventivni programi, a škole na individualnoj razini odlučuju koje će provoditi. Među njima se ističu programi medijacije, kao i MUP-ov program "Zajedno više možemo".

Jedan od najvažnijih načina nenasilnog rješavanja sukoba je medijacija. "Medijacija je dobrovoljan proces u kojem sukobljene strane sukob žele razriješiti na civiliziran, nenasilan način uz posredovanje treće, nepristrane osobe. Proces medijacije osmišljen je tako da ne

bude prijetnija sudionicima, a cilj je pridobiti strane na raspravu o činjenicama i osjećajima nastalim u sukobu" (<http://www.skole.hr/upload/new/newsattach/2484/Medijacija.pdf>).

Medijacija pokazuje izvrsne rezultate i visoku kvalitetu procesa. Nažalost, ona često nije u upotrebi, najčešće zbog nepoznavanja drugačijih oblika rješavanja sukoba na svim društvenim razinama. Medijacija je dogovorna te se obavlja uz pomoć treće, neutralne strane. Učenje i primjena medijacije u školama doprinosi vještinama nužnima za upravljanje sukobom, razvoj kulture dijaloga i nenasilnog komuniciranja te podizanje građanske odgovornosti. Medijacija vodi ka stvarnom uvažavanju potreba i interesa te dugoročnom i kvalitetnom rješavanju problema, odnosno sukoba, kao svakodnevne sastavnice naših života (Arvaj, Bužinkić i Đorđević, 2010).

Baš zbog toga što je nasilje toliko učestalo – a nenasilno komuniciranje tek rijetka pojava među učenicima, nastavnicama, roditeljima i drugima – Mreža mladih Hrvatske odlučila je napraviti još jedan korak u radu s vijećima učenika u Hrvatskoj, i to putem neposrednog učenja medijacije koristeći iskustva drugih. Razvili su projekt *Medijacija u školama*: primjena vršnjačke medijacije u radu vijeća učenika s namjerom uključivanja učenika/ica iz vijeća učenika i nastavnica/ica u primjenu i mentorstvo vršnjačke medijacije u hrvatskim srednjim školama (Arvaj, Bužinkić i Đorđević, 2010).

Ideja je da se učenike/ice, a posebno vijeća učenika, upozna i osnaži na primjenu vršnjačke medijacije u svakodnevnom rješavanju sukoba u školi. Pritom su smatrali važnim:

- upoznati učenike/ice s nenasilnom komunikacijom te prednostima nenasilnog i suradničkog pristupa međuljudskim odnosima
- afirmirati praksu shvaćanja sukoba kao prilike za izgradnju i oblikovanje drugačijih odnosa i kvalitetnije komunikacije
- potaknuti na razumijevanje prednosti nenasilnog rješavanja sukoba u školi i svakodnevnom životu
- potaknuti učenike/ice na uporabu vršnjačke medijacije kao prostora utjecaja na smanjenje nasilja među učenicama/ici ma u školama i rješavanje problema iz školske svakodnevnice.

Proces medijacije vode medijatori/ice. Oni pomažu sukobljenim stranama pronaći njihove probleme i uzroke zabrinutosti. Njihova uloga je potaknuti sukobljene na suradničko traganje za obostrano zadovoljavajućim rješenjima. Medijatorice i medijatori, stoga, u procesu medijacije:

- pomažu prepoznati pravi problem

- znaju da jedino sukobljene strane znaju što je za njih najbolje
- postavljaju pitanja
- brinu se da svatko ima dovoljno vremena reći sve što želi
- ne dopuštaju vrijeđanje, ruganje niti okrivljavanje
- ne staju na ničiju stranu

čuvaju kao tajnu sve što se kaže u procesu medijacije" (Arvaj, Bužinkić i Đorđević, 2010: 8-9).

"Zajedno više možemo" program je MUP-a koji se sastoji od pet komponenti usmjerenih na prevenciju zlouporabe opojnih droga i drugih sredstava ovisnosti, vandalizma, vršnjačkog nasilja i drugih oblika rizičnog ponašanja.

- 1. komponenta - Mogu ako hoću 1

Ovaj dio programa realizira se organiziranim posjetima učenika 4. razreda policijskim postajama kako bi se upoznali s radom policije i prihvatili policiju kao prijatelja pomagača. Po dolasku u policijsku postaju učenike dočekuje kontakt policajac koji ih upoznaje s ulogom policije u zaštiti života i sigurnosti građana, štetnosti različitih opojnih sredstava (alkohol, droge), kako se zaštititi i što učiniti u slučaju pronalaska predmeta za konzumaciju droga, štetnosti nasilja i dr. Nakon toga učenici zajedno s kontakt policajcem obilaze policijsku postaju, uz duže zadržavanje u prostoru operativnog dežurstva kako bi se učenici upoznali s dijelom tehnike i opreme (osim oružja) koju policija koristi prilikom obavljanja svakodnevnih poslova.

- 2. komponenta - Sajam mogućnosti

Djeca se upoznaju s korisnim alternativama, odnosno sportskim, kulturnim i drugim sadržajima kojima mogu kvalitetno ispuniti slobodno vrijeme. Cilj je stvaranje pozitivnog okruženja kako bi djeca mogla kvalitetno odrastati te se uključiti u aktivan i zdrav život lokalne zajednice u svrhu primarne prevencije neprihvatljivih oblika ponašanja.

- 3. komponenta - Prevencija i alternativa 1

Ova komponenta namijenjena je učenicima 5. razreda, a sastoji se od predavanja i interaktivnih radionica u trajanju od jednog školskog sata. Policijski službenici za prevenciju i područni kontakt - policajac dolaze u osnovne škole na prethodno dogovoreni školski sat (npr. sat razredne zajednice) te u prisutnosti učitelja provode interaktivni program. U uvodnom predavanju učenici se upoznaju s osnovama policijskog postupanja te zakonskim odredbama u slučajevima zlouporabe opojnih

droga, konzumiranja alkohola, vandalizma i vršnjačkog nasilja. Nakon toga učenici aktivno sudjeluju u interaktivnim radionicama "Kviz znanja - značaj prevencije kriminaliteta" i "Pravodobno rješavanje problema" kako bi ponovili prethodno usvojene sadržaje te dodatno utvrdili pozitivne životne stavove i socijalno prihvatljive oblike ponašanja. Navedena komponenta nastavlja se na prve dvije komponente (Mogu ako hoću 1 i Sajam mogućnosti). Ponavljanjem i nadogradnjom pojedinih sadržaja programa kod učenika se nastoji razviti pravilan odnos prema svim oblicima rizičnog ponašanja. Ujedno, kod učenika se učvršćuje stav da policija želi postati njihov prijatelj-pomagač i aktivno se uključiti u njihovo odrastanje.

- 4. komponenta - Prevencija i alternativa 2

Policijski službenik za prevenciju i područni kontakt policajac dolaze u osnovnu školu gdje provode interaktivni program s učenicima 6. razreda u trajanju od jednog školskog sata. U okviru ovog interaktivnog predavanja učenici se detaljnije upoznaju sa zakonskim sankcijama, kao i štetnim posljedicama zlouporabe droga i alkohola te drugim oblicima rizičnog ponašanja, posebice vandalizma i vršnjačkog nasilja, gdje ih se zaključno usmjerava da drogama i drugim rizičnim ponašanjima odlučno kažu NE jer za to uvijek postoji alternativa.

Svaki učenik na kraju predavanja dobije edukativno informativni karton "Moj otisak prsta", koji sadrži podatke o njegovom kontakt policajcu te važne telefonske brojeve državnih institucija i organizacija koje u slučaju potrebe mogu nazvati i zatražiti pomoć. U interaktivnoj vježbi s učenicima kontakt policajac im pomaže izuzeti otisak desnog kažiprsta na njihovom edukativno-informativnom kartonu. Također, kod učenika se nastoji učvrstiti stav da je policija njihov prijatelj i pomagač, aktivno uključen u njihovo odrastanje, kako bi stvorili uvjete za buduće partnerske odnose koji jamče sigurnost.

- 5. komponenta - Mogu ako hoću 2

Ova komponenta usmjerena je na roditelje učenika 6. razreda osnovnih škola budući su upravo oni ključan čimbenik u odgoju djece. Naglašavajući ulogu i važnost prevencije, policijski službenik za prevenciju i kontakt policajac roditelje upoznaju s preventivnim aktivnostima koje provode, a koji doprinose prevenciji zlouporabe droga, vršnjačkog nasilja, vandalizma i drugih oblika rizičnog ponašanja. Također, roditeljima se informativno prezentira stanje sigurnosti na području lokalne zajednice te potičući interaktivni pristup s roditeljima, razgovara se o problemima vezanim uz zlouporabu droga, vandalizma i nasilničkog ponašanja. Također, roditeljima se iznose

činjenice o vrstama droga na našem tržištu, učincima pojedinih droga i načinima prepoznavanja konzumenata te ih se upućuje na institucije i udruge koje mogu pomoći u slučaju sumnje da su njihova djeca u doticaju sa sredstvima ovisnosti (<http://primorska.policija.hr/MainPu.aspx?id=1151469>).

5. Konvencija o pravima djeteta

Svako dijete ima svoja prava koja mu omogućavaju zaštitu pa tako i djeca koja su izložena nasilnom ponašanju.

Problem nasilja među djecom s obzirom na pojavnost i oblike izučava se s različitih znanstvenih područja. Ljudi su sve svjesniji tog problema i bilo je za očekivati da će se spoznaje dobivene raznim istraživanjima sve više širiti, nadopunjavati ili odbacivati i tražiti nove. Od svakog društva se traži da štiti svoju djecu jer su ona ipak najslabija i najnezaštićenija karika zajednice. U Republici Hrvatskoj, osobe do 18 godina su zaštićene Ustavom Republike Hrvatske i međunarodnim dokumentima koje je Republika Hrvatska ratificirala (Prpić, 2006).

„Osim Ustavom, ratificiranjem, tj. usvajanjem određenih međunarodnih dokumenata Republika Hrvatska je dodatno ojačala sustav zaštite prava djece. Upravo jedan od međunarodnih dokumenata koje je Republika Hrvatska ratificirala je *Konvencija o pravima djeteta*. Osim *Konvencije o pravima djeteta*, koju je Republika Hrvatska ratificirala 8. Listopada 1991. godine, ratificirala je i *Fakultativni protokol o prodaji djece, dječjoj prostituciji i dječjoj pornografiji* te *Fakultativni protokol glede uključivanja djece u oružane sukobe*. Također je i ratificiran treći Fakultativni protokol koji je odnosi na osiguravanje postupaka osjetljivih na potrebe djece i na omogućavanje pojedinačnih pritužbi u vezi kršenja *Konvencije*. Ratificiranjem *Konvencije*, Republika Hrvatska se obavezala usklađivati nacionalno zakonodavstvo i praksu sukladno odredbama odgovarajućih međunarodnih ugovora, smjernica i deklaracija u područja prava djeteta. Izrada nacionalnih strateških dokumenta djelovanja za djecu je dio tih obaveza“ (Ministarstvo socijalne politike i mladih, 2014: 4).

„Usvajanjem *Konvencije o pravima djeteta* (Odluka o objavljivanju mnogostranih međunarodnih ugovora kojih je Republika Hrvatska stranka na temelju notifikacije o sukcesiji, Narodne novine broj: 12/93), Republika Hrvatska se obavezala osigurati zaštitu djeteta od svih oblika nasilja koja postoje u obitelji, institucijama i široj društvenoj okolini. Odredbe *Konvencije o pravima djeteta* se odnose na zaštitu djeteta od:

- fizičkog i psihičkog nasilja, zloupotrebe i zanemarivanja
(na što se odnosi članak 19 gdje stoji da će državne stranke poduzeti sve potrebne zakonodavne, upravne, socijalne i prosvjetne mjere da zaštite dijete od svakog oblika tjelesnog ili duševnog nasilja, povreda ili zloporaba, zanemarivanja ili zapuštenosti, zlostavljanja ili iskorištavanja, uključujući spolno zlostavljanje, dok o njemu brine(u) roditelj(i), zakonski skrbnik(ci) ili neka druga odgovorna osoba kojoj je povjerena skrb o djetetu.)
- svih oblika seksualnog iskorištavanja i seksualnog zlostavljanja
(sve državne stranke se obvezuju da će zaštititi dijete od svakog oblika spolnog iskorištavanja i spolnog zlostavljanja. U tu će svrhu države stranke osobito poduzeti sve odgovarajuće nacionalne, bilateralne i multilateralne mjere kako bi spriječile: navođenje ili prisilu djeteta na bavljenje bilo kojom nezakonitom spolnom djelatnošću iskorištavanje djeteta u prostituciji ili kakvoj drugoj nezakonitoj spolnoj djelatnosti; iskorištavanje djeteta u pornografskim predstavama i materijalima. Članak 34)
- otmice i trgovanja djecom
(Države stranke će poduzeti sve odgovarajuće nacionalne, bilateralne i multilateralne mjere kako bi spriječile otmicu, prodaju i trgovinu djecom u bilo koju svrhu i u bilo kojem obliku. Članak 35)
- svih drugih oblika iskorištavanja (eksploatacije) štetnih po bilo koji vid dobrobiti djeteta
(Države stranke će zaštititi dijete od svih drugih oblika iskorištavanja koji na bilo koji način štete dobrobiti djeteta. Članak 36);
- nehumanih i ponižavajućih postupaka i kažnjavanja
(Države stranke će osigurati da:
 - a) niti jedno dijete ne bude podvrgnuto mučenju ili nekom drugom okrutnom, nečovječnom ili ponižavajućem postupku ili kazni. Ni smrtna kazna ni kazna doživotnog zatvora bez mogućnosti puštanja na slobodu ne smiju se određivati za prijestupe koje počine osobe mlađe od 18 godina;*
 - b) niti jedno dijete ne bude nezakonito i samovoljno lišeno slobode. Uhićenje, pritvaranje ili zatvaranje djeteta obavljat će se u skladu sa zakonom, kao krajnja mjera i na najkraće moguće vrijeme;*
 - c) se sa svakim djetetom kojemu je oduzeta sloboda postupa čovječno i s poštivanjem prirodnog dostojanstva ljudske osobe, uzimajući u obzir potrebe*

osoba te dobi. Napose će se svako dijete kojemu je oduzeta sloboda držati odvojeno od odraslih, osim kad bi to bilo suprotno njegovom najboljem interesu te će ono, osim u izuzetnim okolnostima, imati pravo održavati kontakte sa svojom obitelji dopisivanjem i posjetima;

- d) *svako dijete koje je lišeno slobode ima pravo na neodgodivu pravnu i drugu odgovarajuću pomoć, kao i pravo na preispitivanje zakonitosti oduzimanja njegove slobode pred sudom ili nekim drugim odgovarajućim neovisnim i nepristranim nadležnim tijelom te pravo na neodgodivo donošenje odluke o svakom takvom pitanju. Članak 37“ (Vlada Republike Hrvatske, 2014:3).*

"Među najznačajnijim psihosocijalnim rizicima kojima su izložena djeca su nasilje prema djeci i zlostavljanje djece, uključujući seksualno zlostavljanje i uznemiravanje putem interneta te nasilje među djecom. Iako u Republici Hrvatskoj postoji relativno dobra zakonska regulativa, kao i strateški okvir djelovanja u ovom području usklađen sa svim relevantnim međunarodnim dokumentima, nužno je razvijati međuresornu suradnju i poticati lokalne zajednice u osiguravanju uvjeta za provedbu zakonskog i strateškog okvira uz unapređivanje partnerstva s organizacijama civilnog društva.

Pravo djeteta na sigurnost i posebnu zaštitu osigurano je pravnom regulativom posebice Obiteljskim zakonom, a za njegovu učinkovitu provedbu na području zaštite djece od zlostavljanja potrebno je poduzimati i niz nenormativnih mjera kojim će se razvijati različite usluge i aktivnosti u svrhu prevencije zlostavljanja djece. U Republici Hrvatskoj eliminacija nasilja nad i među djecom uređena je brojnim strateškim dokumentima, prije svega Programom aktivnosti za sprječavanje nasilja među djecom i mladima iz 2004., Nacionalnom strategijom zaštite od nasilja u obitelji za razdoblje od 2011. do 2016. godine, Nacionalnim programom za mlade od 2009. do 2013. godine i brojnim drugim strateškim dokumentima.

Ključni problemi, čija je posljedica neučinkovita provedba zakonskog i strateškog okvira, jesu nedovoljne stručne i profesionalne kompetentnosti onih koji rade s djecom i obiteljima, neodgovarajući uvjeti rada stručnjaka (nedovoljan broj stručnjaka) te neodgovarajuća regionalna raspoređenost stručnjaka. Zbog toga je nužno zaposliti veći broj stručnjaka na razini lokalnih zajednica te ih sustavno, dobro i dostatno educirati i osigurati im superviziju u svrhu poboljšanja njihovih kompetencija i kvalitete rada" (Ministarstvo socijalne i politike mladih, 2014: 44).

6. Metodologija istraživanja

6.1. Problem istraživanja

Nasilje među vršnjacima nije nova pojava, ali se budući nastavnici i stručni suradnici vrlo rijetko susreću s tim problemom tijekom studija i različitih oblika stručnih usavršavanja. Upravo je to razlog zašto nastavnici postaju pasivni promatrači nasilja jer ne znaju kako reagirati u tim situacijama, što dovodi do porasta nasilja. Vršnjačko nasilje, u školi i izvan nje, velik je društveni problem jer ima velike posljedice, kako za žrtvu i nasilnika, tako i za njihove obitelji i društvo. Svaka škola treba kontinuirano i kvalitetno provoditi preventivne programe usmjerene na suzbijanje nasilja, uključiti sve sudionike formalnog obrazovanja, kao i roditelje, omogućiti svima stručna usavršavanja kako bi stekli potrebna znanja i kompetencije za reagiranje u nasilnim situacijama. Nekontinuirano i nestručno provođenje preventivnih programa utječe na njihovu učinkovitost i djelotvornost, pa samim time i na mogućnost smanjenja broja nasilja općenito među djecom i mladima.

6.2. Cilj istraživanja

Cilj istraživanja je ispitati koji se preventivni programi usmjereni na suzbijanje vršnjačkog nasilja provode u osnovnim školama na području Zadarske županije, tko je uključen u provedbu takvih programa, kakav je stav učitelja i stručnih suradnika o uključenosti učenika i roditelja za te programe, te koji su njihovi prijedlozi bolje učinkovitosti za provedbu tih programa.

6.3. Zadaci istraživanja

1. Ispitati koji se preventivni programi usmjereni na suzbijanje vršnjačkog nasilja provode u osnovnim školama.
2. Ispitati uključenost sudionika u provedbi preventivnih programa usmjerenom na suzbijanje vršnjačkog nasilja u osnovnim školama
3. Ispitati kojim aktivnostima se provodi preventivni program usmjeren na suzbijanje vršnjačkog nasilja u osnovnim školama sa učenicima, roditeljima i svim osobama uključenim u odgojno obrazovni proces.

4. Ispitati kakav je stav osoba koje provode preventivni program usmjeren na suzbijanje vršnjačkog nasilja (učitelji i stručni suradnici) o uključenosti i zainteresiranosti učenika i roditelja za preventivni program suzbijanja nasilja u osnovnoj školi u kojoj rade.
5. Ispitati stav učitelja i stručnih suradnika o djelotvornosti preventivnih programa usmjerenih na suzbijanje vršnjačkog nasilja.
6. Ispitati koji su prijedlozi bolje učinkovitosti preventivnih programa u školama s obzirom na stav osoba koje provode preventivni program usmjeren na suzbijanje vršnjačkog nasilja (učitelji i stručni suradnici) u osnovnoj školi.

6.4. Hipoteze istraživanja

1. Osnovne škole provode različite preventivne programe usmjerene na suzbijanje vršnjačkog nasilja.
2. U preventivnom programu usmjerenom na suzbijanje vršnjačkog nasilja najčešće sudjeluju učitelji, učenici i stručni suradnici.
3. Osnovne škole primjenjuju širok opus aktivnosti u sklopu provođenja preventivnih programa usmjerenih na suzbijanje nasilja sa učenicima, roditeljima i svim osobama uključenim u odgojno obrazovni proces.
4. Najveći broj osoba koje provode preventivne programe usmjerene na suzbijanje vršnjačkog nasilja (učitelji i stručni suradnici) smatra da je uključenost i zainteresiranost roditelja i učenika za takve programe dobra.
5. Najveći broj osoba koje provode preventivne programe usmjerene na suzbijanje vršnjačkog nasilja (učitelji i stručni suradnici) smatra da je djelotvornost takvih programa dobra.
6. Najveći broj osoba koje provode preventivne programe usmjerene na suzbijanje vršnjačkog nasilja (učitelji i stručni suradnici) smatra da je bolja učinkovitost takvih programa moguća zahvaljujući boljoj suradnji sa roditeljima te edukaciji učitelja, učenika, roditelja i stručnih suradnika.

6.5. Metoda istraživanja

U istraživanju se koristila kvantitativna metoda istraživanja. Provedeno je anketno ispitivanje s učiteljima razredne nastave nižih razreda osnovne škole (1.-4.razred), razrednicima viših razreda osnovne škole (5.-8. razred) te stručnim suradnicima (pedagozi i psiholozi) na području Zadarske županije. Upitnik je konstruiran za potrebe ovog istraživanja, a sastojao se od ukupno 17 pitanja (pitanje o radnom mjestu ispitanika/ca, pitanje o preventivnim programima usmjerenim na smanjenje vršnjačkog nasilja u školi, pitanje o vremenu trajanja i sudionicima u preventivnim programima, pitanje o načinu provođenja sadržaja preventivnih programa, pitanja o aktivnostima kojima ispitanici/ce provode preventivne programe sa roditeljima, učenicima i svim osobama uključenim u odgojno obrazovni proces kao i kakva je njihova zainteresiranost, zatim pitanje o djelotvornosti preventivnog programa, mogućim poteškoćama prilikom provođenja te pitanje o prijedlozima bolje učinkovitosti preventivnih programa usmjerenih na suzbijanje vršnjačkog nasilja u školama). 14 pitanja je zatvorenog tipa (ponuđeno je više odgovora te je bilo moguće odgovoriti zaokruživanjem više odgovora, kao i to da ispitanici/ce samostalno napišu odgovor za koji smatraju da je točan, a nije obuhvaćen u ponuđenim odgovorima ankete), a 3 otvorenog gdje su ispitanici/ce mogli napisati vlastito mišljenje o djelotvornosti preventivnih programa usmjerenih na suzbijanje vršnjačkog nasilja, mogućim poteškoćama prilikom provedbe te prijedloge kako da se takvi programi provode kontinuirano.

Odgovori dobiveni istraživanjem uneseni su u Excel te obrađeni tako da se dobije frekvencija i postotak učestalosti odgovora ispitanika/ca. Svi rezultati su prikazani u tablicama gdje su dodatno objašnjeni.

U istraživanju se također koristila metoda rada na dokumentaciji (knjige, znanstveni članci, zbornik radova te internet izvori) u svrhu prikupljanja podataka zbog potreba analize i interpretacije istraživanja.

6.6. Uzorak i vrijeme istraživanja

Istraživanje je provedeno na uzorku od 129 ispitanika/ca koji obuhvaća 66 učitelja razredne nastave nižih razreda osnovne škole (1.-4.razred), 46 razrednika viših razreda osnovne škole (5.-8. razred) te 17 stručnih suradnika (pedagozi i psiholozi). Na području Zadarske županije ankete su osobno predane u različite škole (škole na selu, otocima i gradske škole) te poslone elektroničkim putem zbog nemogućnosti osobnog dolaska (velika udaljenost). Elektronička je poruka, uz anketni upitnik kao prilog, sadržavala i dio u kojem su

kratko i jasno objašnjeni svrha i cilj istraživanja te je napomenuto da će se dobiveni podaci upotrebljavati isključivo u svrhe diplomskog rada, a na samom kraju naglašena je dragocjenost njihove pomoći te zahvala. Važno je naglasiti kako nisu sve osnovne škole odgovorile elektroničkim putem iako su i telefonski obaviještene o svrsi istraživanja te su prihvatile sudjelovanje. Istraživanje je provedeno tijekom svibnja 2016. godine.

<i>Radno mjesto</i>	<i>f</i>
Učitelj/ica razredne nastave	66
Razrednika/ca	46
Stručni suradnik pedagog/inja	9
Stručni suradnik psiholog/inja	8

Tablica 1. *Prikaz broja ispitanika/ica s obzirom na radnom mjesto*

U istraživanju je sudjelovalo 66 ispitanika koji su učitelji/ce razredne nastave nižih razreda (1.-4.) osnovne škole (u daljnjem tekstu *učitelji*), 46 ispitanika koji su razrednici viših razreda (5.-8.) osnovne škole (u daljnjem tekstu *razrednici*), 9 stručnih suradnika pedagoga/inja i 8 stručnih suradnika psihologa/inja (u daljnjem tekstu *stručni suradnici*).

7. Rezultati istraživanja i rasprava

U osnovnim, kao i u srednjim školama u Republici Hrvatskoj provodi se niz različitih programa prevencije usmjerenih na suzbijanje nasilja (UNICEF - Za sigurno i poticajno okruženje, CAP, Afirmacijom pozitivnih vrijednosti protiv nasilja, MUP - Zajedno više možemo, Program "Medijacija", Nasilne veze su bezveze, Interni školski programi, "Trening životnih vještina") koji provode učitelji, stručni suradnici, vanjski suradnici i udruge lokalne zajednice. Školski preventivni programi usmjereni na suzbijanje nasilja, kao i ostalih oblika rizičnih ponašanja (npr. pušenje, konzumacija alkohola, duhana, marihuane, konzumacija "težih" droga, tableta, izgladnjivanje, prejedanje, ovisnosti o medijima, sklonost vandalizmu, kao što je uništavanje tuđe imovine, itd.) sastavni su dio školskoga kurikuluma i trebali bi se ostvarivati timskim i partnerskim radom te participacijom svih sudionika kurikuluma, zajedno

sa učenicima i roditeljima. Pokazalo se da sve osnovne škole koje su obuhvaćene istraživanjem provode barem jedan preventivni program usmjeren na suzbijanje nasilja, što znači da postoji osviještenost o štetnim posljedicama nasilja te se napokon odlučilo upozoriti učenike, ali i roditelje kako vršnjačko nasilje ima uistinu velike posljedice za djecu (žrtve, nasilnike), roditelje ali i društvo u cjelini.

<i>Preventivni programi</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
"Za sigurno i poticajno okruženje u školama" (UNICEF)	112	86,82
CAP	58	44,96
"Afirmacijom pozitivnih vrijednosti protiv nasilja"	11	8,52
"Zajedno više možemo" (MUP)	14	10,85
Program "Medijacija"	2	1,55
Interni školski program	71	55,03
"Nasilne veze su bezveze"	11	8,52
Trening životnih vještina	11	8,52

Tablica 2. *Prikaz preventivnih programa usmjerenih na suzbijanje vršnjačkog nasilja u osnovnoj školi*

UNICEF-ov program "Za sigurno i poticajno okruženje u školama" provodi se u 86,82% osnovnih škola, što ga čini najčešće provedenim programom prevencije. Interni školski program provodi se u 55,03% osnovnih škola, dok CAP provodi 44,96% osnovnih škola. MUP-ov program "Zajedno više možemo" provodi se u 10,85% osnovnih škola, dok se vladin program "Afirmacijom pozitivnih vrijednosti protiv nasilja", kao i program "Nasilne veze su bezveze" i "Trening životnih vještina" provodi u 8,82% osnovnih škola. Tek 1,55% osnovnih škola provodi program "Medijacija". UNICEF-ov program stekao je veliko povjerenje među osnovnim školama iz razloga što ga provodi svjetska organizacija te se provodi na globalnoj razini, a jednako tako velik broj škola provodi vlastiti interni program prevencije. Rigby (2002 prema Velki i Ozdanovac, 2014: 337) navodi "da je za uspjeh programa odlučujući čimbenik motivacija školskog osoblja, a ona je puno veća kada su svi u školi uključeni ne samo u provedbu, već i u stvaranje programa. Kada učitelji i stručni suradnici sami procjenjuju koji bi elementi bili najbolji za njihovu školu, stvara se osjećaj

'vlasništva' od strane škole što utječe i na veći uspjeh programa". Hipoteza *Osnovne škole provode različite preventivne programe usmjerene na suzbijanje vršnjačkog nasiljase* potvrdila.

<i>Trajanje programa</i>	<i>F</i>	<i>%</i>
1-6 mjeseci	3	2,32
6-12 mjeseci	2	1,55
Više od jedne godine	109	84,49
Više od 10 godina	15	11,64

Tablica 3. *Prikaz trajanja programa preventivnih programa usmjerenih na suzbijanje vršnjačkog nasilja*

Primarni preventivni programi usmjereni na suzbijanje nasilja u osnovnim školama u najvećem broju traju više od godine dana, odnosno u 84,49% osnovnih škola. U 11,64% osnovnih škola provode se već više od 10 godina, u 1,55% škola preventivni programi traju tek 6-12 mjeseci, a u 2,32% škola 1-6 mjeseci. Mali broj škola je prepoznao važnost prevencije vršnjačkog nasilja mnogo godina ranije od ostalih osnovnih škola te su to škole koje su počele provoditi UNICEF-ov program od prvog trenutka kad je zaživio unutar odgojno obrazovnog procesa u Republici Hrvatskoj. Relativno malen broj osnovnih škola problemom vršnjačkog nasilja počeo se baviti unutar posljednjih godinu dana te je, s jedne strane poražavajući podatak što se preventivni programi provode tek kasno, a s druge strane je ipak ohrabrujuće jer postoji osviještenost o štetnim posljedicama nasilja.

<i>Sudionici</i>	<i>F</i>	<i>%</i>
Učenici	110	85,27
Učitelji	123	95,34
Roditelji	80	62,01
Stručni suradnici (pedagog, psiholog, edukator rehabilitator, logoped)	123	95,34
Ravnatelj	62	48,06
Lokalna zajednica	6	4,65
Domar/ica, kuhar/ica, čistač/ica...	33	25,58

Tablica 4. *Sudionici u preventivnom programu usmjerenom na suzbijanje vršnjačkog nasilja u osnovnim školama*

Sudionici u preventivnim programima usmjereni su na suzbijanje vršnjačkog nasilja učenici, učitelji, stručni suradnici, ravnatelj, lokalna zajednica te osoblje u školi koje nije uključeno u odgojno obrazovni proces (domar/ica, kuhar/ica, čistač/ica). U 95,34% osnovnih škola u preventivnim programima sudjeluju učitelji te stručni suradnici (pedagog, psiholog, edukator rehabilitator, logoped). Nadalje, 85,27% osnovnih škola navodi učenike, 48,06% ravnatelje škole, 25,58% osoblje u školi koje nije uključeno u odgojno obrazovni proces (domar/ica, kuhar/ica, čistač/ica), a tek 4,65% navodi uključenost lokalne zajednice. U literaturi se navodi kako je vrlo važno da svi koji su uključeni u odgojno obrazovni proces sudjeluju u prevenciji nasilja te je to najvažniji uvjet postizanja uspjeha (Rigby, 2002). U osnovnim školama koje su sudjelovale u istraživanju to se nije potvrdilo jer postoji velika razlika u uključenosti različitih sudionika u preventivne programe usmjerene sa suzbijanje vršnjačkog nasilja. Hitrec (2010) navodi kako bi škole trebale postati središnje institucije i nositelji suradnje i preventivnih aktivnosti u lokalnoj zajednici, te, barem više nego do sada, uključiti ostale službe, ustanove, tijela i organizacije civilnog društva u ukupnu suradnju u tom segmentu brige za djecu i mlade. U ovom istraživanju, dobiveni rezultati ukazuju kako udruge lokalne zajednice vrlo malo surađuju sa školama kako bi zajednički radili na suzbijanju i uklanjanju posljedica vršnjačkog nasilja. Hipoteza *U preventivnom programu usmjerenom na suzbijanje vršnjačkog nasilja sudjeluju najčešće učitelji, učenici i stručni suradnici* se potvrdila.

	<i>f</i>	<i>%</i>
Kroz nastavne predmete	110	85,27
Kroz satove razredne zajednice	117	90,69
Kroz izvanškolske aktivnosti i projekte u koje je uključena škola	72	55,81
Kroz zdravstveni odgoj i zdravstvenu zaštitu učenika	83	64,34
Individualni savjetodavni rad	80	62,01
Kroz interesne grupe učenika koje se žele uključiti u vršnjačku pomoć	14	10,85

Tablica 5. *Provođenje sadržaja preventivnih programa usmjerenih na suzbijanje vršnjačkog nasilja u osnovnim školama*

Sadržaji preventivnog programa usmjerenog na suzbijanje vršnjačkog nasilja u 90,69% osnovnih škola provodi se kroz satove razredne zajednice, a u 85,27% škola provodi se kroz nastavne predmet (hrvatski jezik, priroda i društvo, biologija, kemija, vjeronauk, tjelesna i zdravstvena kultura). U 64,34% osnovnih škola provode se kroz zdravstveni odgoj i zdravstvenu zaštitu učenika, 62,01% škola provodi individualnim savjetodavnim radom, 55,81% škola kroz izvanškolske aktivnosti i projekte u koje je uključena škola, a tek u 10,85% škola kroz interesne grupe učenika koje se žele uključiti u vršnjačku pomoć. Satovi razredne zajednice, ali i satovi ostalih nastavnih predmeta ipak su ključni u prevenciji vršnjačkog nasilja. Realno je očekivati da je razrednik osoba koja je stalna i djeci bliska (što su nužni uvjeti preventivnog rada) pa može ostvariti takav emocionalni odnos koji će omogućiti vrijednosno usmjeren utjecaj. Zahvaljujući implementaciji građanskog odgoja i obrazovanja u odgojno obrazovni proces svi učitelji kroz nastavne predmete i sat razredne zajednice nastoje provoditi projekte s ciljem prevencije ovisnosti, nasilja među učenicima, poticanju i razvijanju navika zdrave prehrane i tjelesnog vježbanja, poticanja i razvijanja suradnje, tolerancije, razumijevanja, samopouzdanja, samostalnosti, sigurnosti. Kvaliteta nacionalnog obrazovanja, a time i budućnost zajednice u velikoj je mjeri, možda i najviše, ovisna o kvaliteti rada škola. Roditelji, obitelji i društvo u cjelini opravdano imaju visoka očekivanja. Od škola se očekuje da na najkompetentniji mogući način potiču osobni razvoj svakog pojedinog učenika i time doprinose razvoju humanog, socijalnog i intelektualnog kapitala društva.

	<i>F</i>	<i>%</i>
Radionice	108	83,72
Roditeljski sastanci	97	75,19
Javna predavanja	23	17,82
Edukacija	76	58,91
Individualni i grupni radovi	106	82,17
Parlaonice	23	17,82
Literarne aktivnosti	31	24,03
Dramske aktivnosti	32	24,80
Likovne	40	31,01

Tablica 6. *Aktivnosti koje se u osnovnim školama provode unutar preventivnih programa usmjerene na suzbijanje vršnjačkog nasilja sa učenicima*

Učitelji, razrednici i stručni suradnici koriste različite aktivnosti kojima provode preventivne programe usmjerene na suzbijanje vršnjačkog nasilja i to: 83,72% koristi različite oblike radionica, 82,17% individualne i grupne radove, 75,19% roditeljske sastanke, a 58,91% edukaciju (učitelja ili roditelja). Literarne aktivnosti koriste 24,03% učitelja, razrednika i stručnih suradnika, dramske 24,80%, a likovne 31,01%. Može se reći kako raznolikost aktivnosti obuhvaća rad na svim područjima (s učenicima, učiteljima, roditeljima). S obzirom da su učitelji, razrednici i stručni suradnici imali mogućnost zaokruživanja više ponuđenih odgovora, neke su škole u odgovoru navele velik opus aktivnosti koje koriste u preventivnom programima, dok su ostale škole navele manji broj aktivnosti, uglavnom radionice i roditeljske sastanke. Manji broj ispitanika/ca, 4,64%, je navelo da koriste sve navedene aktivnosti. Velik broj različitih aktivnosti utječe na postizanje većeg uspjeha preventivnih programa, a s obzirom da su osnovne škole obuhvaćene istraživanjem usmjerene najviše na radionice, individualne i grupne razgovore te roditeljske sastanke, potrebno je da sve škole, s ciljem postizanja boljeg uspjeha u budućnosti rade na uvođenju više elemenata kojima bi se problemu nasilja pristupilo na svim razinama, kao što su različita sportska natjecanja ili korištenje "novih medija" u nastavi.

	<i>F</i>	<i>%</i>
Radionice	52	40,31
Roditeljski sastanci	123	95,34
MJavna predavanja	23	17,82
Edukacija	18	13,95
Individualni savjetodavni rad	88	68,21

Tablica 7. *Aktivnosti koje se u osnovnim školama provode unutar preventivnih programa usmjerenih na suzbijanje vršnjačkog nasilja sa roditeljima*

95,34% učitelja, razrednika i stručnih suradnika najčešće koriste roditeljske sastanke kako bi proveli preventivne programe usmjerene na suzbijanje vršnjačkog nasilja u osnovnim školama. Njih 68,21% koristi individualne savjetodavne razgovore s roditeljima, 40,31% radionice, 17,82% javna predavanja, a 13,95% edukacije. Vrlo je važno da roditelji steknu

povjerenje u učitelje i stručne suradnike kako bi im se mogli obratiti za bilo koji problem, ali i jednako tako, važno je da učitelji i stručni suradnici educiraju roditelje o prevenciji nasilja, bilo individualnim savjetodavnim razgovorom ili na roditeljskim sastancima. Vrlo je važno da postoji otvorena komunikacija između učitelja i roditelja koja se temelji na poštovanju i omostranom pomaganju, poticanju učenika na uspješno savladavanje i uklanjanje teškoća te ranoj prevenciji rizičnih oblika ponašanja.

	<i>F</i>	<i>%</i>
Radionice	71	55,03
Stručna predavanja	81	62,79
Edukacija	71	55,03
Stručni aktivni	88	68,21
Vijeća razrednika/učitelja	69	53,48

Tablica 8. *Aktivnosti koje se u osnovnim školama provode unutar preventivnih programa usmjerenih na suzbijanje vršnjačkog nasilja sa svim osobama uključenim u odgojno obrazovni proces*

Ukupno 68,21% učitelja, razrednika i stručnih suradnika stručnim aktivima provodi preventivne programe usmjerene na suzbijanje vršnjačkog nasilja sa svim osobama uključenim u odgojno obrazovni proces, 62,79% održava stručna predavanja, 55,03% održava različite edukacije, kao i radionice, a 53,48% održava vijeća razrednika/učitelja. Svi navedene aktivnosti su dobar način kako da svi koji "odgajaju" djecu budu svjesni posljedica vršnjačkog nasilja, kako prepoznati znakove nasilja i reagirati na vrijeme. Hitrec (2010) navodi kako je nasilje ozbiljan društveni problem čega je svjesna većina učitelja, no mnogi smatraju da nisu osposobljeni djelotvorno intervenirati u slučajevima nasilničkog ponašanja ili čak da to nije njihova dužnost. Često se čuje mišljenje da problem s nasilnim učenicima, ako ih se i prijavi, neće uopće biti riješen ili neće biti riješen na kvalitetan način, što za posljedicu ima oklijevanje nastavnika da se suprotstave nasilnicima i pomognu žrtvama. Često tom oklijevanju pridonosi i bojazan da bi ih ravnatelj i ostali kolege i kolegice mogli smatrati nesposobnima, kao i strah od neprikladnih reakcija roditelja i osвете učenika. Upravo je to razlog zašto su potrebne edukacije kako učitelja, tako i svih sudionika u odgojno obrazovnom procesu. Sa problemom nasilja među vršnjacima moguće j i mora se boriti, a samo oni uporni, motivirani i educirani mogu i moraju ga spriječiti. Hipoteza *Osnovne škole primjenjuju širok*

opus aktivnosti u sklopu provođenja preventivnih programa usmjerenih na suzbijanje nasilja sa učenicima, roditeljima i svim osobama uključenim u odgojno obrazovni proces se potvrdila iako sve navedene aktivnosti nisu zastupljene u jednakoj mjeri.

	<i>F</i>	<i>%</i>
Jako loša	1	0,77
Loša	7	5,43
Dobra	82	63,56
Vrlo dobra	32	24,81
Odlična	7	5,43

Tablica 9. Stavovi učitelja, razrednika i stručnih suradnika o uključenosti i zainteresiranosti učenika za preventivni program usmjeren na suzbijanje nasilja u osnovnim školama

Ukupno 63,56% učitelja, razrednika i stručnih suradnika smatra da je dobra uključenost i zainteresiranost učenika za preventivni program usmjeren na suzbijanje nasilja u osnovnim školama, 24,81% smatra da je dobra, 5,43% da je odlična, jednako kao i loša, a tek 0,77% smatra da je jako loša. Djecu treba motivirati da sudjeluju u različitim radionicama, predavanjima, ali i razgovorima usmjerenim na suzbijanje nasilja na način da se njihovi sadržaji osmisle da budu zabavni ali i poučni. Svaki preventivni program, uz pomoć različitih aktivnosti treba uključiti sve učenike u definiranju nasilja i poštivanju prihvaćenih vrijednosti i pravila koja se tiču nasilničkog ponašanja, kao i u utvrđivanje mjera kojima se osigurava rješavanje problema i ponovno uspostavljanje prihvaćenih vrijednosti, ako i kada dođe do nasilja. Sudjelovanje učenika i potpuna uključenost školskih stručnjaka, roditelja i šire zajednice ključne su karakteristike svakog preventivnog programa. Učenici okarakterizirani kao nasilnici najčešće odbijaju sudjelovanje u takvim programima ali je vrlo važna dosljednost osoba koje ih provode kako bi nasilnici promijenili svoje ponašanje i usvojili ispravne načine ponašanja te pomogli žrtvama njihovog nasilnog ponašanja.

	<i>F</i>	<i>%</i>
Jako loša	2	1,55
Loša	13	10,07
Dobra	80	60,01
Vrlo dobra	33	27,6

Odlična

1

0,77

Tablica 10. Stavovi učitelja, razrednika i stručnih suradnika o uključenosti i zainteresiranosti roditelja za preventivni program usmjeren na suzbijanje nasilja u osnovnim školama

Najveći broj učitelja, razrednika i stručnih suradnika, 60,01%, smatra da je dobra uključenost i zainteresiranost roditelja za preventivni program usmjeren na suzbijanje nasilja u osnovnim školama, 27,6% smatra da je dobra, 10,07% loša, 1,55% jako loša, a 0,77% odlična. S obzirom rezultate istraživanja prikazane u Tablici 9, uključenost i zainteresiranost učenika i roditelja za preventivne programe usmjerene na suzbijanje vršnjačkog nasilja u osnovnim školama gotovo je ista po mišljenju učitelja, razrednika i stručnih suradnika. Razlika je vidljiva u broju mišljenja ispitanika/ca o odličnoj i lošoj uključenosti i zainteresiranosti koja je veća kod učenika. Između škole i roditelja treba prevladavati partnerski odnos. Galić (2013) navodi da partnerski odnos naglašava važnost suradnje učitelja i roditelja u obrazovanju i socijalizaciji djece, poštivanje kulturalnih razlika, te značajnost različitih perspektiva za stvaranje pozitivne klime za učenje. Komunikacija između dviju strana je česta, uloge su jasne i podržavajuće, a odgojni ciljevi i planovi rada zajednički određeni. Najuobičajeniji oblik suradnje s roditeljima su roditeljski sastanci (što se i prikazalo u Tablici 7) na kojima se raspravljaju pitanja od interesa za sve roditelje, a mogu se organizirati i radionice na različite teme. Roditelji ne bi trebali biti pasivni primatelji informacija tijekom roditeljskih sastanaka, nego bi ih se trebalo potaknuti na aktivno sudjelovanje, razmjenu iskustava i dogovor o načinu uključivanja u život škole. Roditeljski bi sastanak trebao biti takav da potiče roditelje i na druge oblike suradnje, da uvide korist koju od toga imaju i da se u školi ugodno osjećaju. To je način kako spriječiti i kako pomoći u sprječavanju nasilja među vršnjacima, ali i drugim oblicima rizičnog ponašanja. Hipoteza *Najveći broj osoba koje provode preventivne programe usmjerene na suzbijanje vršnjačkog nasilja (učitelji i stručni suradnici) smatra da je uključenost i zainteresiranost roditelja i učenika za takve programe dobra se potvrdila.*

	F	%
Jako loša	1	0,77
Loša	7	5,43
Dobra	68	52,71
Vrlo dobra	49	37,99

Tablica 11. *Stavovi učitelja, razrednika i stručnih suradnika o djelotvornosti preventivnog programa usmjerenog na suzbijanje vršnjačkog nasilja u osnovnoj školi*

52,71% učitelja, razrednika i stručnih suradnika smatra da su preventivni programi usmjeren na suzbijanje vršnjačkog nasilja u nasilja u osnovnoj školi u kojoj rade dobri, 37,99% smatra da su vrlo dobri, 5,43% da su loši, 3,10% da su odlični, a tek 0,77% da su jako loši. To se podudara sa rezultatima prikazanim u Tablicama 9 i 10 gdje se pokazalo da je zainteresiranost i uključenost učenika i roditelja u takve programe također dobra. Hipoteza *Najveći broj osoba koje provode preventivne programe usmjerene na suzbijanje vršnjačkog nasilja (učitelji i stručni suradnici) smatra da je djelotvornost takvih programa dobra se potvrdila*. Vrlo važno je kontinuirano raditi na poboljšanju učinkovitosti preventivnih programa te stalno težiti da njihova djelotvornost bude odlična, što bi značilo da je vrlo mali broj nasilja koji se događa u školama, bilo da se radi o nasilju među vršnjacima ili općenito među djecom u školi, školskom okruženju ili na putu od škole do kuće. "Preventivni program treba biti usmjeren na jake strane (resurse) pojedinca i na osnaživanje, na obiteljski sustav, biti razvojno prilagođen, holistički sagledavati višestruke uzroke i uvjete nasilja u njihovoj interakciji i tome prilagoditi djelovanje te poticati socijalnu odgovornost zajednice" (Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti, 2010: 15).

S obzirom da su ispitanici/ce mogli obrazložiti razlog njihovog stava o djelotvornosti preventivnog programa u osnovnoj školi u kojoj rade, najčešći odgovori ispitanika/ca koji su odgovorili da su preventivni programi loši ili dobri su bili:

- *Ponekad nema podrške od osoba koje su uključene u preventivni program suzbijanja nasilja.*
- *Nasilje se u ogromnoj količini forsira kao poželjno i/ili zanimljivo u medijima, na sportskim događajima...*
- *Škola nije jedina institucija koja bi trebala raditi na prevenciji nasilja, potrebna je bolja suradnja okoline za razvijanje svijesti o štetnosti nasilja (mediji, roditelji).*
- *Roditelji su često nezainteresirani ili subjektivni.*
- *Smatram da bi se moglo još više i kvalitetnije raditi.*

- *Malo je interesnih skupina i njihove suradnje.*
- *Nezainteresiranost roditelja uzrokuje nezainteresiranost djece. Veliki je utjecaj medija.*
- *Treba više poraditi na suzbijanju nasilja među učenicima i poboljšati međuljudske odnose unutar razreda.*
- *Kako provesti program nasilja kad su roditelji na određen način nasilni i jako subjektivni.*
- *Učenici u većini slučaja ne shvaćaju važnost pozivanja odrasle osobe u situacijama nasilja.*
- *Preventivni programi suzbijanja nasilja, kao i drugi programi, dobro su zamišljeni i vrlo korisni, no smatram da učitelji nisu dovoljno educirani da bi učenike na dovoljno dobar način educirali i postigli neku višu razinu i učinkovitost u svakodnevnom ponašanju tijekom nastave i u školi općenito.*

Vidljivo je kako ispitanici/ce navode nezainteresiranost roditelja, nedovoljnu suradnju sa stručnim osobama zaposlenih unutar različitih institucija, nedovoljnu educiranost učitelja, kao i negativne posljedice negativnog prezentiranja nasilja kroz medije koji vijesti o nasilju prenose senzacionalistički i/ili kao nešto "normalno".

S obzirom na stavove ispitanika/ca o vrlo dobroj i odličnoj djelotvornosti preventivnih programa usmjerenih na suzbijanje vršnjačkog nasilja u osnovnoj školi u kojoj rade, najčešći odgovori ispitanika/ca su bili:

- *Učenici uočavaju i prijavljuju neprimjereno ponašanje. Pokazuju više razumijevanja za druge.*
- *Škola pravovremeno odgovara na prve tragove nasilja pa je problem minimaliziran.*
- *Učenici prepoznaju razne vrste nasilja, razlikuju sukob i običnu svađu od zlostavljanja. Manje je nasilnog ponašanja učenika.*
- *Učenici osmišljavanjem vlastitih aktivnosti potakli su suzbijanje nasilja, osobito vršnjačkog.*
- *Učenici samostalno izrađuju plakate poželjnog i nepoželjnog ponašanja što se redovito koristi kroz restituciju pa doista uviđaju svoje pogreške i rado se ispravljaju u svom ponašanju.*
- *Kontinuirano i dosljedno se provode.*

- *Zaposlenici ulažu velik trud i znanje kako bi se preveniralo vršnjačko nasilje.*
- *Evaluacija provedbe programa je pokazala da se broj učenika koji su doživjeli neki oblik nasilja smanjila sa 8% na 2% nakon godinu dana provedbe programa.*

Ispitanici/ce su naveli vrlo dobru i odličnu djelotvornost preventivnih programa u školi u kojoj rade zbog dosljednosti i kontinuiranosti provedbe te su učenici, zahvaljujući edukacijama, stekli uvid u posljedice nasilnog ponašanje ali i prve znakove nasilnog ponašanja koje zajedničkim radom sa ostalim učenicima uspješno uklanjaju. Također, učenici osmišljavaju različite plakate kako bi svima u školi prezentirali sve ono negativno što nasilje donosi, a takav rad događa se zahvaljujući svim osobama uključenim u odgojno obrazovni proces koji učenike uspješno odgajaju i obrazuju.

Ispitanici/ce, iako vrlo malen broj, su naveli kako su se preventivni programi usmjereni na suzbijanje vršnjačkog nasilja prikazali kao učinkoviti u školi u kojoj rade jer su naveli kako se nasilje smanjilo. To je moguće potvrditi zahvaljujući evaluacijama na početku i kraju svake školske godine. Najčešći odgovori ispitanika/ca su:

- *Učinkoviti su jer se nasilje smanjilo.*
- *Zahvaljujući evaluaciji na početku i kraju svake školske godine mogu reći da je nasilje u opadanju.*
- *Nakon toliko godina dogodio se pomak, manji je broj nasilja. Mislim da takvi programi djeluju.*
- *Nasilja je malo, ali trud je ogroman.*
- *S obzirom na dugotrajno vrijeme i što smo sve prošli kako bi djeca uopće postala svjesna koje su posljedice nasilnog ponašanja, broj se smanjio. Radimo evaluacije svake školske godine pa to možemo i potvrditi.*

	<i>Učitelj/ica razredne nastave</i>		<i>Razrednik/ica</i>		<i>Stručni suradnik pedagog/inja</i>		<i>Stručni suradnik psiholog/inja</i>	
	<i>F</i>	<i>%</i>	<i>f</i>	<i>%</i>	<i>F</i>	<i>%</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
Učitelji	47	71,21	36	78,26	8	88,88	7	87,5
Pedagog	60	90,90	39	84,78	4	44,44	8	100

Psiholog	56	84,84	39	84,78	7	77,77	2	25
Eduktor rehabilitator	13	19,69	7	15,21	3	33,33	3	37,5
Logoped	9	13,63	5	10,86	3	33,33	2	25
Ravnatelj škole	37	56,06	18	39,13	7	77,77	6	75
Stručna osoba u zdravstvu	7	10,60	8	17,39	2	22,22	3	37,5
Osoba zaposlena unutar lokalne zajednice	4	6,06	0	0	1	11,11	1	12,5
Socijalni pedagog	2	3,03	0	0	1	11,11	2	25

Tablica 12. *Osobna suradnja učitelja, razrednika i stručnih suradnika u provođenju preventivnog programa usmjerenog na suzbijanje vršnjačkog nasilja u osnovnoj školi*

Najveći broj učitelja (90,90%) surađuje sa stručnim suradnicima pedagozima i 84,84% sa stručnim suradnicima psiholozima tijekom provođenja preventivnog programa usmjerenog na suzbijanje vršnjačkog nasilja. 71,21% učitelja surađuje s drugim učiteljima te 56,06% surađuje s ravnateljem škole. 3,03% učitelja surađuje sa socijalnim pedagogom (odgovor koji su sami napisali kao oblik suradnje), 6,06% sa osobom zaposlenom unutar lokalne zajednice i 10,60% sa stručnom osobom zaposlenom u zdravstvu (doktor, medicinska sestra). Razrednici (koji su ujedno i predmetni učitelji) najčešće surađuje sa stručnim suradnicima pedagozima i psiholozima (84,78%), 78,26% surađuje sa drugim učiteljima i 39,13% sa ravnateljem škole. Najmanji broj razrednika (15,21%) surađuje sa osobama edukacijsko rehabilitacijskog profila, a suradnja sa socijalnim pedagogom i osobom zaposlenom unutar lokalne zajednice ne postoji. Stručni suradnici pedagozi (88,88%) surađuju s drugim pedagozima, 77,77% surađuje sa stručnim suradnicima psiholozima jednako kao i sa logopedima, 11,11% surađuje sa socijalnim pedagogom i osobom zaposlenom unutar lokalne zajednice. Svi stručni suradnici psiholozi koji su sudjelovali u istraživanju surađuju sa stručnim suradnicima pedagozima 87,5% sa učiteljima i 75% sa ravnateljem škole, najmanji broj (12,5%) surađuje sa osobom zaposlenom unutar lokalne zajednice, te 25% sa socijalnim pedagogom, logopedom ili drugim psiholozima. Može se reći kako je suradnja osoba koje provode preventivne programe usmjerene na suzbijanje vršnjačkog nasilja usmjerena na suradnju stručnih suradnika u školi (pedagog, psiholog) te učitelje, a najmanje na osobe zaposlene u zdravstvu i lokalnoj zajednici

kao vanjske suradnike te je potrebno proširiti suradnju i na te suradnike jer "prevencijsku praksu čini složeni sustav trajnoga, sveobuhvatnoga, složenoga i umreženoga djelovanja na svim razinama – mikrorazini (pojedinaac), mezorazini (obitelj) i makrorazini (lokalna zajednica, županija, država), na svim točkama presudnima za osiguravanje minimalnih uvjeta potrebnih za zdrav rast i razvoj djece i mladih i razinama prevencije – primarne, sekundarne i tercijarne" (Pažin-Ilakovac, 2012: 33).

	<i>Susreo/la sam se s poteškoćama</i>		<i>Nisam se susreo/la sa poteškoćama</i>	
	f	%	f	%
Učitelj	7	5,42	59	45,75
Razrednik	6	4,65	40	31,01
Pedagog	1	0,77	8	6,20
Psiholog	2	1,55	6	4,65
<i>Ukupan broj</i>	16	12,39	113	87,61

Tablica 13. *Prikaz broja učitelja, razrednika i stručnih suradnika koji su se ili nisu susreli sa poteškoćama prilikom provedbe preventivnog programa usmjerenog na suzbijanje vršnjačkog nasilja*

Prema dobivenim rezultatima, 12,39% učitelja, razrednika i stručnih suradnika susrelo sa poteškoćama prilikom provedbe preventivnog programa usmjerenog na suzbijanje vršnjačkog nasilja, a 87,61% nije susrelo. Najviše poteškoća imali su učitelji, a najmanje stručni suradnici, pedagozi i psiholozi. S obzirom da su ispitanici/ce mogli obrazložiti razlog njihovog stava ukoliko su se susreli s poteškoćama prilikom provedbe preventivnog programa u osnovnoj školi u kojoj rade, odgovori ispitanika su bili:

- *Nerazumijevanje roditelja.*
- *Premalo sredstava.*
- *Manjak suradnje sa roditeljima.*
- *Neke točke programa su učiteljima manje poznate (npr. restitucija) pa je rješenje dodatna edukacija učitelja o tom, ali i drugim nejasnim stvarima.*

- *Primjedba je usmjerena na potrebu koordiniranosti borbe protiv nasilja na svim razinama, ali i pozitivnoj promociji putem javnim medija, oglasno-reklamnih sredstava, ali i društvenoj akciji osmišljavanja kvalitetnih sadržaja za aktivnosti djece i mladih u slobodno vrijeme, a koje bi se financirale iz društvenih fondova.*
- *Roditelji, vrijeme, preopterećenost nastavnim planom i programom.*
- *Neobrazovani i vrlo subjektivni roditelji koji nas drže kao zadnja rupa na sviralu.*
- *Učenici su nezainteresirani i ne žele sudjelovati u radionicama, to im je "glupo, dosadno i nepotrebno".*
- *Protivljenje roditelja kaznama i pedagoškim mjerama. Roditelji uvijek nalaze opravdanje za svoje dijete koje je "izazvano" ponašanjem druge djece.*

Učitelji, razrednici i stručni suradnici navode kako poteškoće na koje nailaze prilikom provedbe preventivnih programa usmjerenih na suzbijanje vršnjačkog nasilja su nerazumijevanje roditelja i manjak suradnje s njima, nedostatak sredstava za financiranje takvih programa, nezainteresiranost učenika za sudjelovanje u različitim aktivnostima te nedovoljna osviještenost javnosti o posljedicama nasilja među djecom i mladima.

<i>Prijedlozi</i>	<i>F</i>	<i>%</i>
Bolja edukacija učitelja, učenika, roditelja, stručnih suradnika	101	78,29
Bolja suradnja sa roditeljima	97	75,19
Bolja suradnja sa udrugama lokalne zajednice	36	27,90
Dosljednost u provedbi	90	69,76
Zapošljavanje stručnih suradnika u svim školama	75	58,13
Poboljšanje pedagoških mjera za nasilnike	81	62,79
Rad na izvanškolskim aktivnostima usmjerenim na kvalitetno provođenje slobodnog vremena	55	42,63

Tablica 14. *Prijedlozi bolje učinkovitosti preventivnih programa suzbijanja vršnjačkog nasilja u školama*

Radočaj i Pregrad (2010 prema Velki i Ozdaoavac, 2014) u svojoj nezavisnoj evaluaciji UNICEF-ova programa najslabijim dijelom programa smatraju suradnju s roditeljima te predlažu sustavnije i aktivnije uključivanje roditelja u provedbu radi veće učinkovitosti programa. To se pokazalo i u ovom istraživanju jer je 75,19% ispitanika/ca upravo taj prijedlog navelo kao ključ uspjeha preventivnih programa usmjerenih na suzbijanje vršnjačkog nasilja u školama. Najveći broj ispitanika/ca, njih 78,29% navodi kako je bolja edukacija učitelja, učenika, stručnih suradnika i svih uključenih u odgojno obrazovni proces ključ uspjeha preventivnih programa usmjerenih na suzbijanje vršnjačkog nasilja u školama. Nadalje, 69,76% ispitanika/ca navodi dosljednost u provedbi preventivnih programa, 62,79% poboljšanje pedagoških mjera za nasilnike, 58,13% zapošljavanje stručnih suradnika u svakoj školi, 42,63% rad na izvanškolskim aktivnostima usmjerenim na kvalitetno provođenje slobodnog vremena, a 27,90% bolju suradnju sa udrugama lokalne zajednice. Hipoteza *Najveći broj osoba koje provode preventivne programe usmjerene na suzbijanje vršnjačkog nasilja (učitelji i stručni suradnici) smatra da je bolja učinkovitost takvih programa moguća zahvaljujući boljoj suradnji sa roditeljima te edukaciji učitelja, učenika, roditelja i stručnih suradnika* se potvrdila. Može se reći kako su učitelji, razrednici i stručni suradnici prepoznali važnost zapošljavanja stručnih suradnika u svakoj školi na svim razinama, a samim time i poboljšanje pedagoških mjera za nasilnike jer u mnogim školama ne postoje prave pedagoške mjere koje bi preplašile nasilnika. Nasilje i ovisnosti su ozbiljan problem ovoga društva i zato svi zajedno trebaju pronaći alate kako se boriti protiv toga. Treba raditi na izvanškolskim aktivnostima koje bi djeci i mladila približila sportske aktivnosti i omogućila im da se bave sportom jer sport izgrađuje čovjeka, a kroz disciplinu, natjecanja i druženja razvijaju se karakteri ljudi. Kroz različite oblike rada (redovna nastava, izborna nastava, izvannastavne aktivnosti, radionice, individualni razgovori, izrada vlastitih plakata) omogućava se: učenje socijalnih vještina, promicanje socijalnih, kognitivnih, moralnih vještina i stavova, nenasilno rješavanje sukoba, suradnja i tolerancija, učenje socijalno prihvatljivog ponašanja i vještina kao oruđa za suočavanje sa sve većim i rizičnijim izazovima današnjice.

Učitelji, razrednici i stručni suradnici su mogli navesti prijedloge za kontinuirano provođenje preventivnih programa suzbijanja vršnjačkog nasilja u školama, a njihovi odgovori su bili:

- *Obnavljanje edukacije jer stalno stižu novi učitelje koji nisu prošli edukaciju za učitelje.*

- *U svakoj ekscennoj situaciji treba promptno reagirati, a ne čekati sat razrednika. Vrlo često treba reagirati na sitne prekršaje kako bi se izbjegli ozbiljni problemi.*
- *Uključiti u kurikulum preventivne programe i dosljedno ih provoditi.*
- *Kontinuirano utjecati na učenike kroz izvannastavne i izvanškolske aktivnosti.*
- *Informiranje i edukacija paralelno škola - roditelji - učenici i to svake školske godine na početku.*
- *Zapošljavanje većeg broja stručnih suradnika u svakoj školi jer su učitelji i razrednici preopterećeni.*
- *Zanimljivost materijala, edukacija svih sudionika u odgojno obrazovnom procesu, suradnja sa lokalnom zajednicom.*
- *Trebao bi postojati poseban nastavni predmet za te programe u kojima bi se obrađivali programi medijacije.*
- *Točne i jasne brošure i materijali koje će pomoći učiteljima da prenesu djeci i roditeljima štetnosti nasilnog ponašanja. ponekad od šume ne vidimo stablo. Sve moramo raditi sami. i na kraju to nitko ne vrednuje i ne kontrolira, time se gubi motivacija za daljnji kontinuirani rad.*
- *Redovito održavanje roditeljskih sastanaka, uključenost učenika u izvanškolske aktivnosti.*
- *Potrebno je češće osvježiti znanja dobivena početnom edukacijom.*
- *Na kraju školske godine tražiti od učitelja izvješće o realizaciji i programima prevencije nasilja te analizom tih izvješća utvrditi koje su slabe točke programa. Važno je da MZOŠ i AZOO imaju osobu koja će kontrolirati provedbu preventivnih programa, evaluaciju i brinuti se o kvaliteti programa i kontinuitetu provedbe.*

Učitelji, razrednici i stručni suradnici navode kako su učitelji najvažnije osobe uz stručne suradnike u provedbi preventivnih programa usmjerenih na suzbijanje vršnjačkog nasilja. Vrlo važna je njihova edukacija te, iako su ti programi sastavni dio školskog kurikuluma potrebna je dosljednost u provedbi korištenjem različitih zanimljivih materijala koje će smanjiti nezainteresiranost kod učenika. Također, važno je provesti evaluaciju preventivnih programa kako bi se pronašle slabe točke. Svaki rad je potrebno vrednovati jer svaka motivacija proizlazi iz uspješnosti različitih programa i aktivnosti. Preventivni programi

se moraju provoditi kontinuirano i svaki preventivni program treba uključivati edukaciju za učitelje, nastavnike i odgojitelje o prevenciji ovisnosti, te edukaciju o tehnikama vođenja razreda, odnosno kvalitetno vođenje učenika kroz nastavu i svakodnevni rad kojim se može utjecati i na promjenu ponašanja učenika. Takve edukacije mogu pomoći ne samo učiteljima/nastavnicima, nego i učenicima da razviju pozitivno ponašanje, postignuća, akademsku motivaciju i ispunjavanje školskih obaveza, čime se pridonosi unaprjeđenju cjelokupnog ozračja u školi, što je i navodi Vlada Republike Hrvatske u svom dokumentu iz 2014. godine.

8. Zaključak

U istraživanju je sudjelovalo 129 ispitanika/ca koje je obuhvatilo učitelje razredne nastave (1.-4. razred), razrednike predmetne nastave (5.-8. razred) i stručne suradnike pedagoge i psihologe. Cilj istraživanja bio je utvrditi koji se preventivni programi usmjereni na suzbijanje vršnjačkog nasilja provode u osnovnim školama na području Zadarske županije, tko su sudionici u takvim programima, kojim aktivnostima se provode, da li su po mišljenju osoba (učitelji i stručni suradnici) koje ga provode takvi programi djelotvorni te koji su prijedlozi bolje učinkovitosti i kontinuiranog provođenja. Na samom početku istraživanja postavile su se hipoteze koje su se i potvrdile:

1. Osnovne škole provode različite preventivne programe usmjerene na suzbijanje vršnjačkog nasilja - UNICEF-ov program "Za sigurno i poticajno okruženje u školama" realizira se u 86,82% osnovnih škola, što ga čini najčešće realiziranim programom prevencije u školama koje su sudjelovale u istraživanju. Ispitanici/ce koji provode navedeni program su, u velikom broju, naveli kako je djelotvoran jer se broj nasilja smanjio tijekom njegovog provođenja, što su pokazale evaluacije na početku i kraju školske godine. Interni školski program provodi se u 55,03% osnovnih škola, dok CAP provodi 44,96% osnovnih škola. MUP-ov program "Zajedno više možemo" provodi se u 10,85% osnovnih škola, dok se vladin program "Afirmacijom pozitivnih vrijednosti protiv nasilja", kao i program "Nasilne veze su bezveze" i "Trening životnih vještina" provodi u 8,82% osnovnih škola. Tek 1,55% osnovnih škola provodi program "Medijacija".
2. U preventivnom programu usmjerenom na suzbijanje vršnjačkog nasilja najčešće su uključeni učitelji, učenici i stručni suradnici. Rezultati istraživanja su pokazali da u 95,34% škola u preventivnim programima učitelji sudjeluju jednako kao i stručni suradnici (pedagog, psiholog, edukator rehabilitator, logoped), a 85,27% osnovnih škola navodi učenike. U literaturi se navodi kako je vrlo važno da svi koji su uključeni u odgojno obrazovni proces jednako utječu u prevenciji nasilja te je to najvažniji uvjet postizanja uspjeha. To znači da treba motivirati i educirati sve one koji nisu dio preventivnih programa.
3. Osnovne škole primjenjuju širok opus aktivnosti u sklopu realiziranja preventivnih programa usmjerenih na suzbijanje nasilja sa učenicima, roditeljima i svim osobama

uključenim u odgojno obrazovni proces. Može se reći kako raznolikost aktivnosti obuhvaća rad na svim područjima (s učenicima, učiteljima, roditeljima).

4. Učitelji te stručni suradnici, kao što su pedagozi, psiholozi, edukatori rehabilitatori te logopedi, koji sudjeluju u realizaciji primarnih preventivnih programa usmjerenih na suzbijanje vršnjačkog nasilja, smatraju te ističu kako je zapravo uključenost i zainteresiranost roditelja i učenika za takve programe dobra. U istraživanju se pokazalo da oko 60% ispitanika smatra da je npr. uključenost roditelja u takve programe zadovoljavajuća, iako preko 70% ispitanika još uvijek smatra da se na tome treba raditi, treba neprestano težiti i ostvariti što bolju suradnju s roditeljima učenika.
5. Od ukupnog broja učitelja i stručnih suradnika koji provode preventivne programe usmjerene na suzbijanje vršnjačkog nasilja, preko 50% smatra da je djelotvornost takvih programa dobra - Djecu i roditelje treba motivirati da sudjeluju u različitim radionicama, predavanjima, ali i razgovorima usmjerenim na suzbijanje nasilja na način da se njihovi sadržaji osmisle da budu zabavni ali i poučni. Između škole i roditelja treba prevladavati partnerski odnos. Roditelji ne bi trebali biti pasivni primatelji informacija tijekom roditeljskih sastanaka, nego bi ih se trebalo potaknuti na aktivno sudjelovanje, razmjenu iskustava i dogovor o načinu uključivanja u život škole. Iz istraživanja se i pokazalo da preko 90% ispitanika smatra da je suradnja roditelja prijeko potrebna.
6. Učitelji i stručni suradnici koji provode preventivne programe usmjerene na suzbijanje vršnjačkog nasilja smatraju da je bolja učinkovitost takvih programa moguća zahvaljujući boljoj suradnji sa roditeljima te edukaciji učitelja, učenika, roditelja i stručnih suradnika. Učitelji, uz stručne suradnike, su najvažnije osobe u provedbi preventivnih programa usmjerenih na suzbijanje vršnjačkog nasilja. Vrlo važna je njihova edukacija te, iako su ti programi sastavni dio školskog kurikulumuma potrebna je dosljednost u provedbi korištenjem različitih zanimljivih materijala koje će smanjiti nezainteresiranost kod učenika. Istraživanjem je utvrđeno da postoji raznolikost u provedbi preventivnih programa. Učitelji koriste mnoge aktivnosti, kao što su radionice (oko 80%), individualni ili grupni radovi (oko 80%), roditeljski sastanci (oko 70%) te razne edukacije (oko 60%). Osim takvih aktivnosti, koriste se, ali u manjem broju, i literarne, dramske te likovne radionice. Iako se pokazala velika raznolikost načina provođenja preventivnih programa protiv suzbijanja vršnjačkog nasilja, samo 4% od ukupnog broja škola koristi sve ove aktivnosti. Korištenjem većeg broja aktivnosti postiže se i veći uspjeh u suzbijanju vršnjačkog nasilja. Samim time,

treba zainteresirati i roditelje jer bez njihove suradnje ne postoji mogućnost uspješnog suočavanja i suzbijanja nasilnog ponašanja.

Ovo istraživanje dobar je uvid u slabe točke različitih preventivnih programa usmjerenih na suzbijanje vršnjačkog ponašanja. Preventivni programi za djecu u osnovnoj školi trebaju imati za cilj povećanje znanja, socijalnog i emocionalnog učenja, te otkrivanje rizičnih čimbenika. Programi se trebaju provoditi kontinuirano i svaki preventivni program treba uključivati edukaciju za učitelje, nastavnike i odgojitelje o prevenciji ovisnosti, te edukaciju o tehnikama vođenja razreda, odnosno kvalitetno vođenje učenika kroz nastavu i svakodnevni rad kojim se može utjecati i na promjenu ponašanja učenika. Podizanje svijesti o postojanju i učestalosti problema nasilja kod učenika, roditelja te učitelja vrlo je važan element u prevenciji nasilja. Škola je dio društva koja mora promovirati pozitivne vrijednosti i vlastitim primjerima pružanja podrške poučavati djecu samopoštovanju, poštovanju različitosti i prijateljskom ponašanju. Upravo škola pruža najbolju mogućnost integracije i suradnje svih jer ima pristup velikom broju ljudi iz različitih područja rada. Vrlo važno je raditi na postizanju jednake suradnje sa svim sudionicima u odgojno obrazovnom procesu, ali isto tako potrebno je uključiti lokalnu zajednicu i druge vanjske suradnike. Učitelji i roditelji trebaju biti uzor u ponašanju tako da djeca vide što znači i kako se ispravno ponašati. Unutar razreda treba razvijati školsko ozračje koje će poticati učenike na sudjelovanje u različitim aktivnostima, poticanje kreativnosti i nenasilno ponašanje.

Vrlo je važno naglasiti kako ne postoje konkretna istraživanja i evaluacije o učinkovitosti i djelotvornosti preventivnih programa u školama. Škole rade individualno evaluacije, kako bi imali uvid da je li realizacija takvih programa utjecala na smanjenje nasilja. Međutim, postavlja se pitanje da li to rade sve škole pa je upravo zato potrebno da sve škole kontinuirano provode preventivne programe usmjerene na suzbijanje nasilja, da na početku i kraju svake školske godine rade evaluacije djelotvornosti takvih programa kao i smjernice za njihovo poboljšanje. Samo kontinuirana i sustavna provedba programa nakon implementacije utječe na stvaranje pozitivne školske klime koja ne tolerira nikakav oblik nasilja.

Smatram kako je potrebno trajno pratiti stanje u učeničkoj populaciji radi prepoznavanja mogućih problema i primarne prevencije. Potrebno je usmjeriti se na razvoj socijalnih i emocionalnih vještina, kao i usvajanje etičkih vrijednosti u svakodnevnim interakcijama u nastavi i izvan nastave različitim metodama i pristupima. Djecu treba poticati na sudjelovanje u nastavnim i izvanastavnim aktivnostima te je to nužno omogućiti svakom

djetetu, bez obzira na socioekonomski status. Svi učitelji i stručni suradnici moraju se trajno usavršavati jer preventivne programe, jednako kao i nastavne predmete, moraju voditi visoko osposobljeni stručnjaci koji imaju dobra teorijska znanja, jasne ciljeve rada, sposobnosti dobrog planiranja i efikasne primjene programa te dobre vještine komuniciranja.

9. Sažetak

Nasilje među djecom definira se kao opetovana ili trajna izloženost učenika negativnim postupcima jednoga učenika ili više njih. Rizični čimbenici nasilnog ponašanja su: obitelj, individualna razina ponašanja, vršnjačke grupe, mediji i školsko okruženje. Nasilje i zastrašivanje u školi problem je u cijelom svijetu i negativno utječe na školsku klimu i pravo učenika na učenje, ali i cjelokupan djetetov razvoj. Kad se govori o nasilju u školi, najčešće se spominje vršnjačko nasilje koje poprima ozbiljne posljedice, kako za djecu koja su uključena u krug nasilja (nasilnik, žrtva, promatrači) tako i za roditelje, nastavnike, stručne suradnike i šire društveno okruženje. Brojni preventivni i interventni programi na lokalnoj i državnoj razni, te međunarodni seminari i konferencije dokaz su ozbiljnosti problema agresivnosti i nasilja u školama. Riječ je o inicijativama kojima se pojačavaju aktivnosti društva u sprječavanju svih oblika nasilja. Školski programi prevencije su sastavni dio školskoga kurikulumu i trebali bi se ostvarivati timskim i partnerskim radom te participacijom svih (su)dionika kurikulumu. Cilj istraživanja je ispitati koji se preventivni programi usmjereni na suzbijanje vršnjačkog nasilja provode u osnovnim školama na području Zadarske županije, tko je uključen u provedbu takvih programa, kakav je stav učitelja i stručnih suradnika o uključenosti učenika i roditelja za te programe, te koji su njihovi prijedlozi bolje učinkovitosti za provedbu tih programa. U istraživanju se koristila kvantitativna metoda istraživanja (anketni upitnik) sa 66 učitelja razredne nastave nižih razreda osnovne škole (1.-4.razred), 46 razrednika viših razreda osnovne škole (5.-8. razred) te 9 stručnih suradnika pedagoga i 8 stručnih suradnika psihologa. Pokazalo se da osnovne škole provode različite preventivne programe usmjerene na suzbijanje vršnjačkog nasilja, od kojih je najzastupljeniji UNICEF-ov program "Za sigurno i poticajno okruženje u školama. U takvim programima sudjeluju najčešće učitelji, učenici i stručni suradnici, a provode se najčešće kroz nastavne predmete i satove razredne zajednice širokim opusom aktivnosti (radionice, individualni i grupni razgovori, literarne, likovne i dramske aktivnosti...).Nadalje, učitelji, razrednici i stručni suradnici smatraju da je uključenost i zainteresiranost roditelja i učenika za takve programe dobra, ako i da je djelotvornost takvih programa dobra, a bolja učinkovitost je moguća zahvaljujući boljoj suradnji sa roditeljima te edukaciji učitelja, učenika, roditelja i stručnih suradnika. Vrlo važno je raditi na postizanju jednake suradnje sa svim sudionicima u odgojno obrazovnom procesu, ali isto tako potrebno je uključiti lokalnu zajednicu i druge vanjske suradnike,a programi se trebaju provoditi kontinuirano i svaki preventivni program treba uključivati edukaciju za učitelje, nastavnike i odgojitelje o prevenciji ovisnosti, te edukaciju o

tehnikama vođenja razreda, odnosno kvalitetno vođenje učenika kroz nastavu i svakodnevni rad kojim se može utjecati i na promjenu ponašanja učenika.

Ključne riječi: preventivni programi, stručni suradnici (pedagozi, psiholozi), učitelji, vršnjačko nasilje.

Summary

Violence among children is defined as repeatedly and permanent exposure of the pupils to negative actions by one or more pupils. The risky factors of violent behavior are: the family, individual level of behavior, coeval groups, media and school surroundings. Violence and bullying in school is a problem in the whole world and it influences negatively on a school climate and the pupil's right to learn, but also on entire child's growth. When talking about school violence, the common mentioned is coeval violence that has serious consequences, as for the kids that are involved in the circle of violence (bully, victim, the observers) such for the parents, teachers, expert associate and wide social surrounding. Numerous preventive and intervention programs, on local and state level and international seminars and conferences are the proof of the seriousness of the problem with aggressiveness and violence in the schools. It is about initiatives that reinforce the activities of the society in trying to prevent every type of the violence. School prevention programs are the component of a school curriculum and they should be realized through team and partner work and participation of every participator of the curriculum. The scope of this research was to establish which preventive programs, directed on fighting against coeval violence, are conducted in elementary schools in district of Zadar, who is involved in such programs, what is the stand of teachers and expert associates about the students` and parents` involvement in such programs, and what are the suggestions for better efficiency of these programs. In this research, the quantitative method was used (the questionnaire) with 66 elementary school teacher of the lower classes (1.-4.), 46 form-teachers of the middle classes (5.-8.) and 9 expert associates to pedagogues and 8 expert associates to psychologists. It is concluded that elementary schools conduct various preventative programs directed on preventing coeval violence, where the most represented in UNICEF program " For safe and stimulating enviornment in schools". In such programs the participants are usually teachers, pupils and expert associates, and are usually conducted through school subjects and form classes, with wide sort of activities (workshop, individual and group conversations, literary, art and drama activities..). Furthermore, the teacher, form-teachers and expert associates think that involvement and parents' and pupils' interest for such programs is good, if the efficacy of such programs is good, and better effect is possible thanks to better cooperation with parents and education of the teachers, pupils, parents and expert associates. It is very important to work on realization of equal cooperation with each participant in educational program, but in the same time it is necessary to involve a local community and other associates and the programs need to be conducted constantly and every preventive program should involve the education for the teachers and kindergarten teachers

about addictive prevention, also the education about techniques of leading a classroom, moreover a qualitative leading of the pupils through the educational system and daily work that can influence even on a pupil's change in behavior.

Key words: preventive programs, expert associates (psychologist, pedagogue), teachers, bullying.

10. Prilozi

ANKETNI UPITNIK

Poštovani/e,

pred Vama se nalazi anketa kojom želim dobiti uvid u preventivne programe suzbijanja nasilja u osnovnim školama na području Zadarske županije. Anketa je anonimna i dobrovoljna, a podatci i odgovori koristiti će se isključivo u svrhu izrade diplomskog rada i biti će prikazani kao dio cjelokupnog istraživanja. Molim Vas da iskreno odgovorite na svako pitanje. Unaprijed hvala!

1. Koje je Vaše radno mjesto u školi?

1. učitelj razredne nastave
2. razrednik
3. stručni suradnik pedagog
4. stručni suradnik psiholog

2. Koji se preventivni programi usmjereni na suzbijanje vršnjačkog nasilja provode u vašoj školi?

1. Za sigurno i poticajno okruženje u školama (UNICEF)
2. CAP
3. Afirmacijom pozitivnih vrijednosti protiv nasilja
4. Zajedno više možemo (MUP)
5. Program "Medijacija"
6. Interni školski program
7. "Nasilne veze su bezveze"
8. ništa od navedenog
9. Nekakav drugi _____

3. Koliko traje preventivni program usmjeren na suzbijanje vršnjačkog nasilja u Vašoj školi?

1. 1-6 mjeseci

2. 6-12 mjeseci
 3. više od jedne godine
 4. ništa od navedenog
 5. nešto drugo _____
4. Tko su sudionici u preventivnom programu usmjerenom na suzbijanje vršnjačkog nasilja u Vašoj školi (moguće je zaokružiti više odgovora)?
1. učenici
 2. učitelji
 3. roditelji
 4. stručni suradnici (pedagog, psiholog, edukator rehabilitator, logoped)
 5. ravnatelj škole
 6. lokalna zajednica
 7. osoblje u školi koje nije uključeno u odgojno-obrazovni proces (domar/ica, kuhar/ica, čistač/ica)
5. Kako se sadržaji preventivnog programa usmjerenog na suzbijanje vršnjačkog nasilja za učenike provodi u Vašoj školi (moguće je zaokružiti više odgovora)?
1. kroz nastavne predmete
 2. kroz satove razredne zajednice
 3. kroz izvanškolske aktivnosti i projekte u koje je uključena škola
 4. kroz zdravstveni odgoj i zdravstvenu zaštitu učenika
 5. individualnim savjetodavnim radom
 6. kroz interesne grupe učenika koji se žele uključiti u vršnjačku pomoć
 7. ništa od navedenog
 8. nešto drugo _____
6. Kojim aktivnostima provodite preventivni program usmjeren na suzbijanje vršnjačkog nasilja u Vašoj školi sa učenicima (moguće je zaokružiti više odgovora)?
1. radionice
 2. roditeljski sastanci
 3. javna predavanja
 4. edukacija
 5. individualni i grupni razgovori

6. radionice
7. literarne aktivnosti
8. dramske aktivnosti
9. likovne aktivnosti
10. različita natjecanja (ako da, navedite o kakvom se natjecanju radi:
_____)
11. ništa od navedenog
12. nešto drugo: _____

7. Kojim aktivnostima provodite preventivni program usmjeren na suzbijanje vršnjačkog nasilja u Vašoj školi sa roditeljima (moguće je zaokružiti više odgovora)?

1. radionice
2. roditeljski sastanci
3. javna predavanja
4. edukacija
5. individualni savjetodavni razgovor
6. ništa od navedenog
7. nešto drugo: _____

8. Kojim aktivnostima provodite preventivni program usmjeren na suzbijanje vršnjačkog nasilja u Vašoj školi sa svim osobama uključenim u odgojno obrazovni proces (moguće je zaokružiti više odgovora)?

1. radionice
2. stručna predavanja
3. edukacija
4. stručni aktivni
5. vijeća razrednika
6. ništa od navedenog
7. nešto drugo: _____

9. Kako bi opisali uključenost i zainteresiranost učenika za preventivni program usmjeren na suzbijanje vršnjačkog nasilja u Vašoj školi?

1. jako loša

2. loša
3. dobra
4. vrlo dobra
5. odlična

10. Kako bi opisali uključenost i zainteresiranost roditelja za preventivni program usmjeren na suzbijanje vršnjačkog nasilja u Vašoj školi?

1. jako loša
2. loša
3. dobra
4. vrlo dobra
5. odlična

11. Sa kojim stručnim suradnicima/osobama ste osobno surađivali tijekom provođenja preventivnog programa usmjerenog na suzbijanje vršnjačkog nasilja u Vašoj školi?

1. učitelji
2. pedagog
3. psiholog
4. edukator rehabilitator
5. logoped
6. ravnatelj škole
7. stručna osoba zaposlena u zdravstvu (doktor, medicinska sestra)
8. osoba zaposlena unutar lokalne zajednice
9. ništa od navedenog
10. netko drugi _____

12. Kako bi opisali djelotvornosti preventivnog programa usmjerenog na suzbijanje vršnjačkog nasilja u Vašoj školi?

1. jako loš
2. loš
3. dobar
4. vrlo dobar
5. odličan

13. Na temelju odgovora na 12. pitanje, može li obrazložiti razlog takvog mišljenja.

14. Da li ste su susretali sa poteškoćama prilikom provedbe preventivnog programa usmjerenog na suzbijanje vršnjačkog nasilja u Vašoj školi?

1. Da
2. Ne

15. Ukoliko je odgovor potvrđan na 13. pitanju, molim Vas da navedete s kojim poteškoćama ste se susreli.

16. Koji su, po Vašem mišljenju, prijedlozi bolje učinkovitosti preventivnih programa usmjerenih na suzbijanje vršnjačkog nasilja u školama?

1. bolja edukacija učitelja, učenika, roditelja, stručnih suradnika i svih uključenih u odgojno obrazovni proces
2. bolja suradnja sa roditeljima
3. bolja suradnja sa udrugama lokalne zajednice
4. dosljednost u provedbi
5. zapošljavanje stručnih suradnika u svim školama
6. poboljšanje pedagoških mjera za nasilnike
7. rad na izvanškolskim aktivnostima usmjerene na kvalitetno provođenje slobodnog vremena
8. ništa od navedenog
9. nešto drugo _____

17. Koji su, po Vašem mišljenju, prijedlozi da se preventivni programi usmjereni na suzbijanje vršnjačkog nasilja u školama provode kontinuirano?

11. Literatura

Knjige:

1. Bilić, V., Buljan Flander, G. i Hrpka, H. (2012). *Nasilje nad djecom i među djecom*. Zagreb: Naklada Slap.
2. Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss*. New York: Basic Books.
Dostupno na: <http://www.abebe.org.br/wp-content/uploads/John-Bowlby-Attachment-Second-Edition-Attachment-and-Loss-Series-Vol-1-1983.pdf>
3. Coloroso, B. (2004). *Nasilnik, žrtva i promatrač: od vrtića do srednje škole: kako roditelji i učitelji mogu pomoći u prekidanju kruga nasilja*. Zagreb: Bios.
4. Olweus, D. (1998). *Nasilje među djecom u školi*. Zagreb: Školska knjiga.
5. Rigby, K. (2012). *Zlostavljanje u školama i što možemo učiniti?*. Zagreb: Mosta.
6. Žužul, M. (1989). *Agresivno ponašanje: psihologijska analiza*. Zagreb: Radna zajednica Republičke konferencije Saveza socijalističke omladine Hrvatske

Poglavlja u knjigama:

1. Bilić, V. (1999). Agresivnost u suvremenoj školskoj svakodnevnicu. U: Vrgoč. H. (ur.). *Agresivnost (nasilje) u školi*, 43-53, Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
2. Lalić, D. (1999) Neki socijalni aspekti nasilničkog ponašanja među mladima. U: Vrgoč. H. (ur.). *Agresivnost (nasilje) u školi*, 43-53, Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor

Radovi u časopisima

1. Belančić, T., Nikčević-Milković, A. i Šuto, A. (2013). *Nasilje među vršnjacima – postoji li razlika u gradskim, prigradskim i seoskim sredinama?*. *Školski vjesnik*, 62(2-3). Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=154877 (posjećeno: 24.04.2016).
2. Bilić, V. (2010). The relation between media violence and aggressive peer behaviour. *Odgojne znanosti*, 12(2 (20)), 263-281.
Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=101912 (posjećeno: 27.04.2016.)

3. Bilić, V. (2012). Značenje nekih aspekata morala i moralnog opravdavanja u razumijevanju nasilja prema vršnjacima u realnom i virtualnom svijetu. *Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja*, 10(3), 459-476. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=137143 (posjećeno: 22.04.2016)
4. Buljubašić Kuzmanović, V., Mišin, A. i Vuković, A. (2009). Učestalost vršnjačkog nasilja osvećivanjem kao nasilne strategije sučeljavanja među učenicima osnovne škole. *Život i škola*, 55(22), 78-96. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=73168 (posjećeno: 26.04.2016)
5. Marušić, I. i Pavin Ivanec, T. (2007). Praćenje vršnjačkog nasilja u osnovnim školama: spolne razlike u učestalosti i vrstama nasilnog ponašanja. *Ljetopis socijalnog rada*, 15(1), 5-19. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=36390
6. Krečić, M. J., Kovše, S. i Ploj Virtič, M. (2013): The role and meaning of school counseling when dealing with peer violence. *Croatian Journal of Education*, 15(2), 521-541. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=155265 (posjećeno: 21.07.2016).
7. Krulić, K. i Velki, T. (2014). Study of relationship between emotional intelligence and violence among school children. *Život i škola*, 60(32), 27-41. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=193762 (posjećeno: 28.04.2016).
8. Maksimović, D. i Mančić, D. (2013). Akcijska istraživanja u funkciji prevencije vršnjačkog nasilja. *Metodički obzori*, 8(17), 59-70. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=156470 (posjećeno: 27.04.2016.)
9. Mandarić, V. (2012). Novi mediji i rizično ponašanje djece i mladih. *Bogoslovska smotra*, 82(1), 131-149. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=117752 (posjećeno: 28.04.2016).
10. Mihić, J. i Bašić, J. (2008). Preventivne strategije-eksternalizirani poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja djece i mladih. *Ljetopis socijalnog rada*, 15(3), 445-471. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=49748 (posjećeno: 28.04.2016).

11. Profaca, B., Puhovski, S. i Luca Mrđen, J. (2006). Neke karakteristike pasivnih i provokativnih žrtava nasilja među djecom u školi. *Društvena istraživanja*, 15(3(83)), 575-590. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=28532 (posjećeno: 27.04.2016.)
12. Prpić, I. (2006). Vršnjačko nasilje među djevojčicama. *Ljetopis socijalnog rada*, 13(2), 315-330.
Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=11606 (posjećeno: 24.04.2016.)
13. Puzić, S., Baranović, B., i Doolan, K. (2012). School Climate and Conflicts in School. *Sociologija i prostor*, 49(3 (191)), 335-358. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=118714 (posjećeno: 28.04.2016.)
14. Rajhvajn Bulat, L. i Ajduković, M. (2012). Obiteljske i psihosocijalne odrednice vršnjačkoga nasilja među mladima. *Psihologijske teme*, 21(1), 167-194. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=121681 (posjećeno: 29.04.2016.)
15. Sesar, K. (2011). Obilježja vršnjačkog nasilja. *Ljetopis socijalnog rada*, 18(3), 497-526. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=112007 (posjećeno: 29.04.2016.)
16. Sesar, K., Sesar, D. i Dodaj, A. (2013). Povezanost vršnjačkoga zlostavljanja i psiholoških poteškoća: prospektivno istraživanje. *Društvena istraživanja*, 22(1), 79-100. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=148876 (posjećeno: 29.04.2016.)
17. Sindik, J. (2012). Kako roditelji percipiraju utjecaj medija na predškolsku djecu?. *Medijska istraživanja*, 18(1), 5-33. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=127108 (posjećeno: 28.04.2016.)
18. Sokač, A. (2014). Čimbenici koji utječu na rizično ponašanje djece i mladih. *Educatibiologiae*, 1(1), 117-124. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=219244 (posjećeno: 24.04.2016.)
19. Tomić-Latinac, M. i Nikčević-Milković, A. (2009). Procjena učinkovitosti UNICEF-ovog programa prevencije vršnjačkog nasilja i zlostavljanja. *Ljetopis Socijalnog Rada/AnnualofSocialWork*, 16(3): 635-657. Dostupno

- na:http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=73761 (posjećeno: 27.04.2016.)
20. Velki, T. (2012). Uloga nekih obiteljskih čimbenika u pojavi nasilja među djecom. *Psihologijske teme*, 21(1), 29-60. Dostupno na: hrcak.srce.hr/file/121683 (posjećeno: 27.04.2016.)
21. Velki, T. i Kuterovac Jagodić, G. (2014). Individualni i kontekstualni činitelji dječjega nasilničkoga ponašanja prema vršnjacima. *Ljetopis socijalnog rada*, 21(1), 33-64. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=189016 (posjećeno: 27.04.2016.)
22. Velki, T. i Kuterovac Jagodić, G. (2015). Uloga strukturalnih i procesnih obiteljskih čimbenika u obnašanju dječjega nasilničkoga ponašanja prema vršnjacima. *Ljetopis socijalnog rada*, 22(2), 271-298. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=217077 (posjećeno: 27.04.2016.)
23. Vejmelka, L. (2013). Neke determinante vršnjačkog nasilja u adolescenciji. *Ljetopis socijalnog rada*, 19(2), 215-240. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=140692 (posjećeno: 27.04.2016.)
24. Velki, T. i Vrdoljak, G. (2013). Uloga nekih vršnjačkih i školskih varijabli u predviđanju vršnjačkoga nasilnog ponašanja. *Društvena istraživanja*, 22(1), 101-120. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=148880 (posjećeno: 27.04.2016.)
25. Zrilić, S. (2006). Sudionici u krugu školskog nasilja—nasilnik, žrtva i promatrač. *Magistra Iadertina*, 1(1.), 49-57. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=21428 (posjećeno: 27.04.2016.)
26. Zloković, J. (2004). Nasilje među vršnjacima — problem obitelji, škole i društva. *Pedagogijska istraživanja*, 1(2), 207-219. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=205488 (posjećeno: 28.07.2016.)
27. Zubak, M. (2007). Učenička procjena kvalitete škole kao pokazatelj rizičnih i zaštitnih čimbenika u školskom okruženju - razlike po dobi. *Kriminologija i socijalna integracija*, 15(1), 41-54.

Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=145826
(posjećeno: 29.04.2016.)

Zbornik radova:

1. Ajduković, M. (1999). Ekološki multidimenzionalni pristup sagledavanju činitelja rizika i zaštite u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži. U: Bašić, J i Janković, J. (ur.): *Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži*. Zagreb: Povjerenstvo Vlade RH za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladeži i zaštitu djece s poremećajima u ponašanju, str: 47-62.
2. Hitrec, G. (2010): Jesmo li baš tako nemoćni. U: Kolesarić, V. (ur.), *Nasilje nad djecom i među djecom*. Osijek: Filozofski fakultet, str.347 – 357.
3. Knjaz, D., Rupčić, T., i Šunda, M. (2008). Prilog analizi stanja u osnovnim i srednjim školama Republike Hrvatske u pogledu nasilja među učenicima. U: *Neljak, B.(ur.).Stanje i perspektiva razvoja u područjima edukacije, sporta, sportfiske rekreacije i kineziterapije*. Zagreb, str: 311-315. Dostupno na: http://hrks.hr/skole/17_ljetna_skola/311-315.pdf
(posjećeno: 21.04.2016)
4. Pažin-Ilakovac, R. (2012). Školski programi prevencije poremećaja u ponašanju. U. Vladović, S. (ur). *Zaštita prava i interesa djece s problemima u ponašanju*. Zagreb: 1000 primjeraka, str: 23-35. Dostupno na: http://www.dijete.hr/joomdocs/Zastita_prava_i_interesa_djece_s_problemima_u_ponasanju.pdf
5. Sakoman, S. (2007). Školski programi prevencije ovisnosti: Važan i neodvojiv dio Nacionalnog programa suzbijanja zlouporabe droga. U: Stručni skup Školski preventivni programi.
6. Zdravec, A. (2014). Terminološka određenja. U: ZenzlerovićŠloser, I. i Jurman, L. (ur.). *Nasilje ostavlja tragove - zvoni za nenasilje*, Zagreb: 200, str: 8-19.
Dostupno na: http://www.cms.hr/system/publication/pdf/33/NOT_final.pdf (posjećeno: 02.05.2016).

Neobjavljeni diplomski rad:

1. Šimić, N. (2004). *Doprinos istraživanju pojavnosti nasilja među djecom u školi*, neobjavljeni diplomski rad, Zagreb: Filozofski fakultet. Dostupno na: <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/110/1/Natalija%C5%A0imi%C4%87.pdf>

Internet izvori:

1. Arvaj, N., Bužinkić E. i Đorđević, I. (2010). Vodič kroz medijaciju za učenice i učenike. Dostupno na: http://www.mmh.hr/files/ckfinder/files/vodic_kroz_medijaciju.pdf
2. Bašić, J. (2012). Prevencija poremećaja u ponašanju u školi. Dostupno na: https://bib.irb.hr/.../622741.Josipa_Basic_clanak_za_Pravobraniteljicu_za_djecu.doc
3. Galić, M. (2013) Suradnja učitelja i roditelja. Dostupno na: <http://www.istrazime.com/skolska-psihologija/suradnja-ucitelja-i-roditelja/>
4. Krkeljić, Lj. (2013). "Škola bez nasilja - ka sigurnom i podsticajnom okruženju za djecu". Dostupno na: http://files.unicef.org/montenegro/SBN_za_web_final.pdf
5. Ministarstvo socijalne politike i mladih (2014). Nacionalna strategija za prava djece u republici Hrvatskoj za razdoblje od 2014. do 2020. godine. Dostupno na: <file:///C:/Users/Korisnik/Downloads/NACIONALNA+STRATEGIJA+ZA+PRAVA+DJECE+U+RHZA+RAZDOBLJE+OD+2014.+DO+2020.+GODINE.pdf>
6. Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti (2010). Smjernice za planiranje, provedbu i evaluaciju preventivskih tretmana programa zaštite djece od nasilja. Dostupno na: [file:///C:/Users/Korisnik/Downloads/Smjernice%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Korisnik/Downloads/Smjernice%20(1).pdf)
7. Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba (2010). "Nasilje među djecom". Dostupno na: <http://www.poliklinika-djeca.hr/publikacije/nasilje-medu-djecom-2/>
8. Sakoman, S (2009). Školski programi prevencije ovisnosti. Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje. Dostupno na: http://www.azoo.hr/images/izdanja/Sakoman_Skolski_programi_prevencije_ovisnosti.pdf
9. Vlada Republike Hrvatske (2014): Protokol o postupanju u slučaju zlostavljanja i zanemarivanja djece. Dostupno na: <https://vlada.gov.hr/UserDocsImages//Sjednice/2014/192%20sjednica%20Vlade//192%20-%202010.pdf>
10. Vrselja, I., Sučić, I. i Franc, R. (2009). Rizična i antisocijalna ponašanja mladih adolescenata i privrženost školi. Dostupno na: http://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/29449178/di102_103_07vrselja.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAJ56TQJRTWSMTNPEA&Expires=1464685300&Signature=pNJ

5N112DQBzCn5wnJS3BQBRk38%3D&response-content-
disposition=inline%3B%20filename%3DRisky_and_Antisocial_Behavior_among_Youn.
pdf

11. Zečević, I. (2010). Program prevencije vršnjačkog nasilja u školama. Dostupno na:
www.zastitimodjecuodnasilja.org/?id=14
12. <http://www.hrabritelefon.hr/novosti/uloga-skole-u-prevenciji-nasilja-medu-vrsnjacima/>).
13. <http://primorska.policija.hr/MainPu.aspx?id=1151469>
14. <http://www.skole.hr/upload/new/newsattach/2484/Medijacija.pdf>
15. [http://www.udrugaroditeljakpk.hr/cap-program-prevencije-zlostavljanja-djece-sp907134761/opcenito-o-cap-programu/129-cap-programfile:///C:/Users/Korisnik/Downloads/Priru%C4%8Dnik+-+Program+prevencije+vr%C5%A1nja%C4%8Dkog+nasilja+u+%C5%A1kolama%20\(6\).pdf](http://www.udrugaroditeljakpk.hr/cap-program-prevencije-zlostavljanja-djece-sp907134761/opcenito-o-cap-programu/129-cap-programfile:///C:/Users/Korisnik/Downloads/Priru%C4%8Dnik+-+Program+prevencije+vr%C5%A1nja%C4%8Dkog+nasilja+u+%C5%A1kolama%20(6).pdf)
16. <http://www.udrugaroditeljakpk.hr/kutak-za-sve-koji-rade-s-djecom/117-nasilje-u-koli>